

EDİTÖR

Prof. Dr. Bekir ÇINAR

**TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI**

**YENİ TÜRK
DİLİ - KLASİK
TÜRK DİLİ**

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

**MART
2025**

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Prof. Dr. Bekir ÇINAR

Birinci Basım • Mart 2025 / ANKARA

ISBN • 978-625-388-258-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

**Türk Dili ve Edebiyatı
Alanında Araştırmalar
ve Değerlendirmeler
Yeni Türk Dili - Klasik
Türk Dili**

Mart 2025

Editör:
Prof. Dr. Bekir ÇINAR

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

LEHCETÜ'L LÜGAT'TEKİ SÖZ VARLIĞI

Esra ÖZTÜRK.....1

BÖLÜM 2

TÜRKÇENİN MUHAFAIZLARINDA EĞİTSEL İLETİLERİN YERİ

Gamze UYAR, Dursun ŞAHİN27

BÖLÜM 3

DİYARBAKIR ARGO'SU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yunus Emre BARCA.....51

BÖLÜM 4

FEHÎM-İ KADÎM DİVANINDA ANÂSIR-I ERBA'A UNSURLARINDAN SUYUN İŞLENİŞİ

Mete Bülent DEGER, Şener KANOĞLAN.....69

BÖLÜM 5

ANLAM BİLİMİ ÇALIŞMALARINA YENİ BİR YAKLAŞIM: İÇLEM ÇÖZÜMLEMESİ (YAZITLARDAN ÖRNEKLERLE)

Yahya Kemal BEYİTOĞLU 101

BÖLÜM 1

LEHCETÜ'L LÜGAT'TEKİ SÖZ VARLIĞI

Esra ÖZTÜRK¹

¹ Öğr. Gör. Dr. Esra ÖZTÜRK, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, esozturk@gelisim.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8083-179X. Bu makale, tarafımca Prof. Dr. Hatice ŞAHİN danışmanlığında hazırlanan ve 10.02.2025 tarihinde savunulan doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Türkoloji çalışmaları arasında dikkat çeken söz varlığının günümüzde birçok çalışmanın temel konusu haline geldiği ve önem kazandığı görülmektedir. Verilen bu önemin arkasındaki temel neden söz varlığının oldukça geniş kapsamlı ve zengin bir konu olmasıdır. Deyimler, atasözleri, ikilemeler, argolar, kalıp sözler, terimler gibi birçok yapı aynı zamanda birer söz varlığı ögesidir. Yani aslında bir dilin sahip olduğu tüm değerler, o dilin söz varlığını içerisinde değerlendirilebilmektedir. Güncel Türkçe sözlükte söz varlığı için şöyle bir tanım yapılmıştır: “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” Türkiye’de söz varlığı denildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri Doğan Aksan’dır.

Söz varlığı, bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş göstergeler, simgeler, kodlar ve o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, dünya görüşünün bir kesiti, maddi ve manevi kültürün yansıtıcısıdır. (Aksan, 2015: 15).

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutar. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtır. Hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini gösterir. Sözcükler aynı dil içinde ve dilden dile geçerken çok ilginç gelişmelere ve değişmelere sahne olurlar. Örneğin bugün Avrupa dillerinde, Fr. tulipe, Alm. tulpe, İng. tulip gibi adlarla anılan lalenin bu karşılıkları, Türkçede kullanılan Farsça kökenli tülbent sözcüğüdür. (Aksan, 2015: 51).

Doğan Aksan sözvarlığının içerdiği öğeleri “temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler, terimler, çeviri sözcükler” başlıkları altında sıralamıştır. (2015: 34-46).

Her milletin dili, o milletin inançlarının, gelenek ve göreneklerinin, yaşadığı koşulların ve ortamın, maddi ve manevî kültürün yansıtıcısıdır. Kültür, söz varlığını sürekli olarak etkiler. Kültürdeki her türlü değişme ve gelişme, kendisini söz varlığında gösterir.

Türkiye Türkçesinin söz varlığını besleyen kaynakların başında tarih boyunca doğaya bağlı olduğu, tarım ve hayvancılıkla geçinen, savaştan savaşa koşan Türk toplumunun maddi kültürü gelir. Çevreye ilişkin kavramlar, bitki örtüsü ve hayvanlar, hayvancılıkla ve yiyecek maddeleriyle ilgili kavramlar, renkler büyük bir zenginlik gösterir. Örneğin renk bildiren sıfatlarda Hint-Avrupa dillerine oranla daha zengin olan Türkçede renk tonları büyük bir çeşitlilik gösterir. Türkçe ve çok eski bir renk sıfatı olan yeşil’in yanı sıra aynı rengin zeytuni (zeytin yeşili), dudu yeşili (papağan yeşili), türbe yeşili gibi birçok tonlarına rastlanmaktadır. Bu öğeler, an-

latım sırasında doğadaki nesnelere renklerine başvuran, zihinde beliren tasarımlarla renk tonlarını canlandıran sözcüklerdir. Renklerden başka birçok bitkiye doğadaki nesnelere benzerliklerine dayanılarak ad verildiği görülmektedir. Yıldızçiçeği, mercançiçeği, patlıcançiçeği, karacaotu bunlara örnek olarak verilebilir. Kuş adları arasında da kelaynak, çayırgüzeli, çobanaldatan gibi özgün ve nükteli adlandırmalara rastlanmakta ve bu adların büyük bir çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Türk mutfağındaki çeşitlilik ve zenginlik, yemek adlarına da yansımakta, bunlar arasında belli bir olayı, yerinde bir benzetmeyi, nükteli bir anlatımı dile getiren imambayıldı, kalburabastı, dilberdudağı, hünkârbeğendi gibileri dikkat çekmektedir. (Aksan, 2015: 52).

Dildeki herhangi bir sözcüğün temel söz varlığının bir üyesi olup olmadığı konusunda karar verebilmek için birtakım ölçütler vardır. Bu ölçütlerden biri sözcüğün, insanın yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtmasıdır (göz, et, vermek, beş, içmek... gibi). İkinci ölçüt olarak bazı dilbilimciler bir sözcüğün yeni öğeleri, birleşik sözcükleri türetme değeri, yeni sözcükleri türetme gücü üzerinde durmaktadırlar. Türkçedeki dış ve alt sözcükleri bu açıdan ele alınırsa bunların dışsattım, dışışleri, dış ülke; altgeçit, altyapı, altyazı, altsınıf gibi bağdaştırmalarla bu özelliği gösterdiği görülür. Ölçütlerden bir diğeri de bir sözcüğün çeşitli anlam aktarmalarıyla kullanım alanını genişletme gücü de söz konusu edilmektedir. Anlamlarının sayısı ne kadar çoksa, sözcüğün konuşmadaki sıklığının o ölçüde fazla olduğuna değinilir. Bir sözcüğün temel söz varlığından sayılması için onun çeşitli deyimler arasında, bu deyimlere temel olarak kullanılması gösterilir. Türkçedeki göz, el, yüz, iç, ekmek... gibi öğeler bu ölçüt için yeterlidir. (Aksan, 1982: 20).

LEHCETÜ'L LÜGAT

Sözlükler, söz varlığını oluşturmada önemli bir yer tutmaktadır. Türk dili alanında söz varlığı konusunda çok fazla çalışma ve araştırma yapılmış olmasına rağmen sözlüklerin söz varlığını ele alan az sayıda çalışma vardır. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin en önemli eserlerinin başında gelen Lehcetü'l Lügat, Türkçeden Arapça ve Farsçaya şeklinde yazılmış bir sözlüktür. 1725-1732 yıllarında yazılan ve Matba'a-i Amire'de basılan bu sözlük, Sultan I. Mahmud'a sunulur. Mehmed Esad Efendi'ye kadar kaleme alınan sözlükler Arapça veya Farsçadan Türkçeye yazılmıştır. İlk kez olmak üzere Esad Efendi, Türkçe kelimeleri esas alarak bu sözlüğü yazmıştır. Bu özelliğiyle eser, diğer sözlüklerden farklılık göstermektedir. Kırkkılıç'a göre (2022: 19) bu sözlükte madde başında Arapça ve Farsça kelimelere yer verilmez. Türkçe kelimeler madde başı yapılmıştır. Mehmed Esad Efendi, halk arasında yayılmış Arapça ve Farsça kelimeleri millî bir bilinçle Türkçe kabul eder. Ona göre Arapça ve Farsçada farklı anlamlara

gelen bu kelimeleri kavram olarak Türkçe kabul etmek mecburidir. Halkın kullandığı kelimeleri Türkçe kabul etmesiyle onun millî bir görüşe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Eser Türkçe kelimeleri esas alan ilk Türkçe sözlüktür. Bu hâliyle Lehcetü'l Lügat Türkçeden Arapça, Farsça ve Türkçeye bir sözlük özelliğini taşır. (Kırkkılıç, 2022: 19). Bu sözlükte “Halkın kullandığı kelimeler Türkçedir” anlayışıyla hareket edilmiştir ve sözlük halkın kullandığı Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. (Cıdık, 2021: 6).

Mehmed Esad Efendi, sözlüğünü oluştururken yararlandığı kaynakları “Mukaddime” bölümünde zikretmiştir. Bunlar arasında önemli sözlükler, atasözlerini ihtiva eden eserler, Farsça sözlükler, tercüme sözlükler, tıp kitapları vb. yer almıştır. (Yavuzarslan, 2009: 16).

Sözlük yazıldığı yüzyıla göre eski sayılabilecek Türkçe kelimeleri içermesi açısından önemlidir. Sözlükte madde başı kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları ve terkipleri uzunca açıklandığı için hacimli gibi görünür ancak madde başı sayısı açısından çok zengin değildir.

Latif Beyreli'ye göre 3700 kadar Türkçe veya Türkçeleşmiş kelime madde başı olarak incelenmiştir. Maddelerin yaklaşık %65'i Türkçe, %15'i Arapça, %10'u Farsça, %3'ü Batı kaynaklı, %7'si kaynağı şüpheli olanlardır. Bu maddelerin yaklaşık olarak %65'i isim, %35'i fiildir. (1988: XXII).

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tarafından 1732'de tamamlanan Lehcetü'l Lügat, madde başı olarak Türkçe kelimeleri esas alarak halkın kullandığı kelimelere yer verip söyleyiş şeklini temel almasıyla Türk dili tarihi açısından önemli bir eserdir.

Sözlükte 3704 madde başı kelime bulunmaktadır. Lehcetü'l Lügat sözlüğündeki madde başı kelimeler elif, be, te dizinine göre sıralanmıştır. Elif, Kaf, Kef, Ye harfleri madde başı sayısı en fazla olan harflerdir. Zel ve Dat harflerinde sadece bir madde başı kelime bulunmaktadır. Se, Je, Zı harflerinde ise hiçbir madde başı kelime bulunmamaktadır.

Bu makalede H. Ahmet Kırkkılıç tarafından hazırlanan, 2022 yılında Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkan “Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi-Lehcetü'l Lügat” adlı sözlük ve bu sözlüğün söz varlığı inceleme konusu yapılmıştır. Söz varlığı, tematik olarak incelenmiştir. Sözlükte madde başı kelimeler incelemeye alınmıştır. Madde başı altında kalan madde içi kelimeler incelemeye alınmamıştır. Bu makalede Hatice Şirin'in “Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi” adlı eserinde yapılan tematik tasnif yol gösterici olmuş ve bu çalışmada kullanılmıştır. Bu makalede söz varlığı “Dil Bilgisi Öğeleri, Konulara Göre Adlar, Konulara Göre Fiiller” genel başlıkları altında incelenip tasnif edilmiştir.

1. DİL BİLGİSİ ÖGELERİ

1.1. Niteleme Adları

Ablak, acami (acemi), acı nesne, aç, açık, adım, ağır nesne, aksak, arı nesne, arık nesne, armağan, arsız, asl (asıl), atak, ayık, aylak, ayrı, azgın, az şey, batman, baygın, belli, besili, bilgiç, birikmiş nesne, bol, boş nesne, boyalı, bukagu, bunamış, buruşuk, büğrü, büyük nesne, cânî, cimri, cömert, çapkın, çatlak, çıplak, çimdik, çirkin, çok, dâne (tane), dargın, dayanacak nesne, değirmi nesne, delik, derinlik, derin nesne, dev, dilber, dilim, diri, dizgin, doğru, duru, düz, edepsiz, eğlenmiş nesne, eğri nesne, eksi, eksik nesne, enlü nesne, eski nesne, evici, fodul, geniş, geveze, gevrek, gizlü nesne (gizli nesne), gök nesne, güçlü, güç nesne, güçsüz, gülecek nesne, güzel, hımhım, irak, ırz, ısıcak, ıslak nesne, iç, inadcı, ince şey, inhân, iri nesne, iyi nesne, iz, kabuk, kaçkın, kalabalık, kalaylı nesne, kalın nesne, karaca, kara nesne, kara yağız, karış, karışık nesne, kaşağı, kat, katı nesne, kav, kaygulu (kaygılı), keskin nesne, kesmezlik, kırmızı nesne, kısa nesne, kiskanç, kızmış, kinci, kir, kirli nesne, kodoş, koğucu (kovucu), kolan, kolay nesne, kond (kont), korkak, korkunç, kokusuz, kovuk, koyu nesne, kök, kötü, kulağuz (kılavuz), kumsu, kuru, küçük nesne, küp, lâfazan, loş, loşluk, mahmuz, nâm-gûr, nekes, onat, orta, öğüt, öz, paçarız, parlak nesne, pek, puşt, murdar nesne, sağ, sağış, sankı, sarb (sarp), seme, semiz nesne, sevgili, sevici, sık nesne, sinanmış, sırdaş, sivişik nesne, sivri, solmuş nesne, soluk, son, soru, sölpük nesne, sulu nesne, susuz, şaşkın, tama'kâr (tamahkâr), tar nesne (dar nesne), taze, tembel, temiz, teyelti, titiz, toğru nesne (doğru nesne), tolaşık (dolaşık), tolmuş nesne (dolmuş nesne), uc (uç), ulu nesne, umulan nesne, uslu, uyanık, uz, uzun nesne, ün, ürkek, üslûb (üslup), üşengen, yakın, yakınlık, yakışıklı, yalancı, yalnız, yanaz, yanılmaç, yankesici, yaramaz kimse, yaramaz nesne, yardımcı, yassı, yaşdaş, yaşlu (yaşlı), yatlu (yatlı), yâve, yavu, yavuz, yayvan, yazılı nesne (yazılı), yedek, yeni, yeyni nesne, yıkılmış nesne, yırtık, yiğit, yitik, yoğun nesne, yom, yorgun, yosma, yumru nesne, yumuşak, yuvarlak, yüğrük, yüksek nesne, yürekli adam, yüce nesne, zampara, zebun, zengin, zil-pûş, zorba, zorbâz.

1.2. Renk Adları

Aklık, ak renk, boz, göğlük, gökçil, karalık, kırçılık, kızıl, kızılık, koyuluk, kül rengi, laciverd, leke, renk, sarı, sarılık, yeşil, yeşillik.

1.3. Tarz, Durum Bildiren Adlar

Acılık, açlık, ağırlık, aksaklık, alacalık, alçaklık, arılık, arsızlık, ataklık, aydınlık, âzâdlı, azimet, azlık, bırağıntı (bırakıntı), bilmez, bilmezlik, birbiri ardınca, boğuk, bolluk, boşluk, bulaşık, büküm, büyüklük, çağırış, çekiş, çepreşik, çetin, çetinlik, çevik, çeviklik, çirkinlik, çokluk, çürük, daldırma, değirmilik, delüce (delice), depme (tepme), dirilik, dizi, dolaşık, döşeme, dövüş, düş, düzlük, edepsizlik, eğrilik, eniş (iniş), enlülük (enlilik), evet, eyreti (eğreti), geçlik (gecikmiş), gedik, gerek, gevşeklik, girü kalan (geri kalan), göçer evli, güç, güçlük, güçsüzlük, güzellik, haber, hâcet, hıyânet, horluk, hûy, inçkırık (hıçkırık), ıraklık, ısıcaklık, ışık, ikiyüzlülük, imtilâ, incelik, inilti, irilik, istif, işkence, kabalak, kalınlık, karaltı, karanuluk (karanlık), karışıklık, karşuluk (karşılık), katılık, kavkakulbe, keskinlik, kımıldı (kımıldı), kinet, kodoşluk, koğculuk (kovuculuk), koku, kolaylık, konukluk, korku, korkusuzluk, köpük, kötek, kulaç, kumsuluk, maskara, muştuluk, osuruk, oyan, ögdül, örnek, peklik, peşkeş, pineke, pişmanlık, sangılık, sarhoş, sarkık, semelik, serpindi, sıra, sıvık, sıvıklık, sikiş, sille, süprüntü, süprüntülük, tarlık (darlık), tartagan, tazelik, temel, temizlik, ters, titizlik, toz, ululuk, utanmazlık, uyanıklık, uyku, yaramazlık, yaşlık, yavaşlık, yelmeşik, yeynilik, yıkık, yiğitlik, yoğunluk, yorgunluk, yufka, yumruk, yumuşaklık, yürigenlik, zahmet, ziyân, zina.

1.4. Yer - Yön Sözlere

Ard, ardala, arka, aşağı, dib (dip), gerü (geri), içeri, ilerü (ileri), karşı (karşı), kenar, ön, sağ yan, sol taraf, üst, yan, yukarı (yukarı).

1.5. Zamirler

Ana (ona), ben, bir kimesne (bir kimse), biz, bütün, sen.

1.6. İkillemeler

Çalı çırpı, çör çöp, gece gündüz, güç kuvvet, hay huy, ılgım salgım, pâre pâre, şöyle şöyle, ufak tefek.

1.7. Ses, Nidâ, Yansıma

Cıvıltı, çağıldı (çağıltı), fısıldı (fısıltı), gürüldü (gürültü), hırıldı, kıcırıldı (kıcırıtı), kığıştı, şırıldı, şurıldı, takırtı, uy, vızırtı.

1.8. Argo Söz

Alçak, bön, bönlük, budala, deli, gidi, gidilik, kalbazân (kalpazan), kaşmerlik, oğuz (ahmak), orosbu (orospu), piç, pûzevenk (pezevenk), yanşak.

2. KONULARA GÖRE ADLAR

2. 1. Zaman

Ağustos, ahşam (akşam), ahşamlık (akşamlık), ansızdan (aniden), aralık, artık, ay sonu, bayram, berat gecesi, cum'a, çabuk, çabukluk, çarşembe (çarşamba), çağ, çocukluk, çoktanki, dâ'imâ, ergenlik, erte, evvel, gece, gece gündüz, gençlik, gün, gündüz, güz, hafta günleri, kış, kıtlık yılı, kuşluk vakti, küçüklük, nevrûz, ocak, öğle vakti, öndün, paskalya, pazar ertesi (pazartesi), pazar günü, perşembe (perşembe), sabah, salı, şeb-i yeldâ, şimdi, tan yeri, tez, tezlik, vakt (vakit), yatsu vakti (yatsı vakti), yaz, yıl, zamân.

2. 2. Gökyüzü, Hava Olayları, Astronomi

Ay, ayaz, bulut, çih (çiğ), eleğim sağma, gökyüzü, gölge, gölgelik, gün batısı, gün doğusu, güneş, kar, kasırğa, kavâre, kırağı, pus, sel, serâb, sıcak, sıcaklık, soğuk, şimşek, tipi, tolu (dolu), ülker, yağmur, yel, yıldırım, yıldız.

2. 3. Bitkiler

Abdüsselam, abdüsselatin, âbnûz (abanos), afyon, ağaç, ağü ağacı (zakkum), ağzı açık tohumu, ahlât, akça ağaç, alıç, altun otu, amber, amber - bâris, anason, andız, atkuyruğu, ardıç ağacı, armud, arpa, asbur, asma, atkuyruğu, ay çiçeği, ayı kulağı, aynü'l her, ayırık otu, ayu dudu (ayıdutu), ayu kulağı (ayı kulağı), ayva, ayvatana, bâdem, bağ, bağa, bakkam, bakla, baldıran otu, baldırı kara, balık otu, başak, bezr kutuna, biber, bodur, boğa dikeni, böğrölce, böğürtlen, boy tohumu, budak, buğday, buhur, bulgur, burçak, büstân, cedvar, ceviz, çağala, çam, çavdar, çayır, çeltik, çınar, çıyan otu, çiçek, çilek, çimşir ağacı, çimen, çiriş, çivit, çoban değneği, çoban süzeği, çogan, çörek otu, çuha, dal, dalak otu, darçın, defne, demir dikeni, dereotu, deve dikeni, deve tabanı, diken, dişbudak, dut, ebegümeci, ebucehil karpuzu, egir, enir, enkâr, ergavan, erik, eyreli, fesleğen, fındık, fıstık, fidân, fig, filiz, funda, gebere, gelincik çiçeği, gönlük, gül, güneyik, gürgen, güveği otu, güvüm, hardal, hâvuc (havuç), hasır otu, hasl, haşhaş, havelan, herk, hıyâr, hıyârşembe, hindibâ, hurma, hurma ağacı, ihlamur, ilgun ağacı, ısırğan otu, ıspanak, iğde yemişi, ikikardaşkanı, incir, ipek,

iştir, it burnu, it üzümü, kabak, kâbesamanı, kâbulî, kadın tuzluğu, kâfurî, kağıd-ı hîndî, kahve, kak, kakûle, kalenbek, kalyamisk, kamış, kamışlık, kandara, kantârma, kantaryon, karamuk, karanfil, karbuz (karpuz), kargabüken, kasnî, kavak, kavun, kavuz, kayakoruğu, kayın, kayısı, kazık, kâzî, keçiboynuzu, keçisakalı, kediotu, kekik, kendir, kene otu, kenevir, kereviz, kestane, keke, kekik, keten, kıcır (gıcır), kına, kızılılık, kibrîf, kilermeni, kimyon, kirâs, kirk, kişniş, koca yemişi, koç boynuzu, kova, kovan çiçeği, koz, kozak (koza, kozalak), köknar, kudret helvası, kuduz otu, kulunç otu, kuşburnu, kuşetmeği (kuşekmeği), kuzukulağı, kütük, leylâk, lîmôn, lisân-ı sevr, lühne, lükün, magdanûz (maydanoz), mantar, marşama, marûl, mâş, matrâk, mâzî, menekşe, meneviş, mercengûş otu, mercimek, mersin ağacı, meşe, meyân kökü, misk, misvak, mugaylân, muşmûla, mürur, nâne, nâr, nebak ağacı, nergiz (nergis), nevrûz otu, nişâsta, nohûd (nohut), odun, oğul otu, ot, ‘öd, ökse, öksürük otu, örü, papatya çiçeği, pazı, pamuk, pancar, patlıcan, pırasa, pırnar, pireotu, pelit, pelîn, pirinç, putrak diken (pıtrak diken), râvend, reçine, rezene, ribâs, sabr, safran, sakız, sakızlık ağacı, salkım, sândâl, sarımsak, sarmaşık, sazlık, sedef, semizlik, selvî, semizâvat, sıçanotu, sığırdili, sığırgözü, sığırkuyruğu, sırık, sincan diken, sinirli yaprak, soğan, sorkun ağacı, söğüt ağacı, sumak, sûsâm, sütlügen (sütlegen), şâhtere, şebbû (şebboy), şalgam, şeftâlû (şeftali), şemme, tarı (darı), tarhun, teke sakalı, temregî, temri hindî (demirhindi), tere, tetre, tirementi, tomruk, topalak, turakotu (durakotu), turb (turp), turunç, tütün, ‘ûdü’l-kahr, ‘unnâb, ülüfer çiçeği (nilüfer), üzerklik tohumu, üzüm, yapışkan otu, yaprak, yara otu, yarpuz, yâsemin, yavşan otu, yemlik, yer pelidi, yılan yastığı, yonca, yosun, yulaf, zâc, zahire, zambak, zencefil, zerdâli, zerde-çâv (zerdeçal), zeytûn (zeytin), zürümbe, zûla, zîgîr.

2. 4. Hayvanlar

Âdem oğlanı, ağaç kakan kuşu, ağustos böceği, ‘ankâ, ‘akreb (akrep), ankıt (angut), arı, arı kuşu, arslan (aslan), at, atmaca kuşu, aygır, ayı, av, bâlâban, balık, balıkçıl kuşu, baykuş, bebr, bit, beygir, bildircin, binek, boğa, boğurtlak, bok böceği, boynuz, boyunburan kuşu, boz bakkal, böcek, böcü, bûh, buzağı, bügelek, bülbül, büve, canlı nesne, çakal, çaylak, çekirge, çıyan, çil, çoban aldangıcı, çomak, çulluk, denk, deve, deve kuşu, dîlkü (tilki), döven, dudu, ebâbil, enik, eşek, eşkin, evliya devesi, eyer, fışkı, fil, fildişi, folluk, gelincik, gem, gergedan, geviş, geyik, göcen, güve, güvercin, gütmek, halta, hamâm böceği, harpûşte, hergele, hırızma, horoz, hörgüç, hüdhüd kuşu, hümâ, ibik, in, incir kuşu, ipek kurdu, ishak kuşu, iskete, istakoz, istiridyeye, it, kafes, kancık, kaplumbağa, kaplan, karaağaç, karabatak, kapan, karaca, karga, karatavuk, karakulak, karınca, kartal, katır, kayakuşu, kaz, keçi, kedi, keklük, kene, kelebek, keler, kerkenez, kerkes, kertenkele, kılçık, kılkuşuk, kırkayak, kırlangıç, kısrak, kızılboya,

kız kuşu, kızılıcak, kirpi, kişirdi, koç, koduk, kovan, koyun, köpek, kösem, köstebek, köstek, kuğu, kuluçka, kumru, kunduz, kurbağa, kurt, kuskun, kuş, kuyruk, kuyruk salan, kuzgun, kuzu, kümes, künde, küsbe, leş, leylek, martı kuşu, mâştî, mâymûn, mezeldek, midye, mercân, misk kedisi, moy-mul, murdarlık, oğlak, orak böceği, osurgan böceği, otlak, öküz, ördek, örümcek, papağan, palan, paldum, pars, payvand, peftere, pençe, perçin, petek, piliç, pire, pireboli, porsuk, sağrı, sakâ, saka kuşu, sakankur, sak-sağan, sansâr, sarıasma, semer, serçe, sıçan, sığın (geyik), sığır, sığırcık kuşu, sıpa, sırtlan, sincâb (sincap), sinek, soğulcan (solucan), sungur, suntraş, su sığırı, sülük, sümüklü böcek, sülün, sürü, şâhîn, şirden, tahta biti, tatarcık, tavar (davar), tavşan, tavşancıl kuşu, tâvûs, tay, tazı (tâzî), telâtîn, tenbelit, terki bağı, tesbih böceği (tespih böceği), teke, teyun (teyin), tiftik, toğan (doğan), tonuz (domuz), toy kuşu, toygur kuşu, turâc kuşu, turna, tülek, ügü, üşek, üveyik, üzengi, yalva, yapağı, yapalak, yarasa, yavaşa, yeli (yele), yengeç, yılan, yılan balığı, yıldız böceği, yırtıcı canavar, yular, yund, yund kuşu, yüzgeç, zağar, zurnapa, zibil.

2. 5. İnsan ve Bedeni

2. 5. 1. Beden, Organlar, Dokular

Ağız, akıl, alın, am, an yeri, avuç, aya, ayak, ayegü (eyegü), bağır, bağırsak, baldır, baş, baş aşağı, beden, bel, beniz, beynî, bıyık, bilek, boğaz, boğum, boyun, boş böğür, boy bos, böğür, böbrek, burun, burnaz, büzük, cân, ciğer, çehre, çene, çil, çük, dalak, damak, dilçik dîren (kemik), dil, dirsek, diş, diz, döl, dudak, el, emcek, enek, ense, ferc, geniz, göbek, göğüs, göt, gövde, göz, ilik, incik, kafa, karın, kasık, kaş, kavuk, kaynak, kemik, kel, kıl, kızlık, kirpik, kol, kucak, kulak, kursak, meme, nefes, omuz, orta boylu, öd, öd yeri, parmak, perçem, öyken, safra, saç, sırt, sik, sinir, tamar (damar), taşak, tırnak, topuk, tüy, ur, uyluk, ülger, yanak, yaş, yürek, yüz, zıbık.

2. 5. 2. Vücut Salgıları

Balgam, bok, çapak, gözyaşı, müzellef, sakal, sâlyâr, sidik, sümük, tükürük, yaş.

2. 5. 3. Ağrı ve Hastalık Adları (Tıp Kavramları)

Afakan, ağrı, akıntı, aksırık, alaca, alacalık, bel soğukluğu, bıçılğan, cüce, cüdam (cüzzam), çıban, çolak, çolaklık, delilik, dilsiz, dilsizlik, dumagı, düşüt, em, fitil, giciyik, hasbe, hasta, hastalık, horultu, ilaç, irin, kabarcık, kakırdak, kambur, kamburluk, kan, kanad (kanat), kırık, kısır,

kısırlık, kötürüm, kör, körlük, köse, kuduz, kulunç, kurdaşeni (kurdeşen), kusundi (kusuntu), lakve, lohusa, mumya, öksürük, panzehir, peltek, pelteklik, pepegi, puluç, neşter, sağır, sağırlık, sağlık, salgın, sancı, sargı, sarılık, sayru, sayruluk, sıtma, sıyrık, sidik yolu, siğil, sivilce, şaşı, şaşılık, şiş, talabımak, teskere, tıknaz, tıknazlık, tıknafes, tiryâk, topal, topallık, tutarıklı, tutarık, uçuk, ûdül- kahr, uyuntı, uyuz, yağır, yakı, yanık, yara, yaralı, yarık, yumrucuk, yumruluk, yürek burmak: İshal sancısı. Zükâm.

2. 6. Coğrafya

Ay, dünya, yeryüzü.

2. 6. 1. Kara Kütleleri

Bâdiye, dağ, depe (tepe), depelik (tepelik), doruk, kıran, kum, oba, obruk, orman, ova, taş, tağ (dağ), taşlık, tepe, toprak.

2. 6. 2. Su Kütleleri

Ark, ada, atlas, ayazma, çay, dalga, deniz, dere, göl, ılıca, ırmak, kıyı, körfez, oluk, pınar, su bendi, su yolu, tuzla.

2. 6. 3. Yol, Geçit

Çamur, çayır, çevre, çukur, direk, kaldırım, köprü, sokak, yayla, yokuş, yol.

2. 7. Gündelik Yaşam Öğeleri

2. 7.1. Ateş, Su

Buz, çıra, kığılcım (kıvılcım), kül, köz, od, od yalını, sıvık, sızındı, tamlı (damla), yalın, yangın.

2. 7. 2. Beslenme (Yiyecek – İçecek)

Ağuz, akide, armud (armut), aş, ayran, ayva, azık, badem, bakla, baklava, bal, balık turşusu, bayat, biber, boza, böğürtlen, böğrülce, bulamaç, bulgur, cibre, çerez, çekirdek, çiğ, çiğlik, çilek, çorba, çörek, çörek otu, çökek, darçın, dible, doyumluk, dut, Ebûcehil karpuzu, ekmek, ekşilik, ekşi nesne, elma, erik, erişte, et, fındık, fıstık, gözleme, gülemez, güveç, ham, hamlık, hamur, harasân, hâvuc (havuç), havyar, helvâ, hıyar, ıspanak, incir, işkembe, iştir, kabak, kahve altı (kahvaltı), kak, karbuz (karpuz), katâyif

(kadayıf), katık, kavun, kayısı, kaygana, kebâb (kebab), keş, kekre, kekrelilik, kepek, keşkek, kırıntı, kirde, kiler, koruk, köfte, köfter, lapa, maya, mayhoş nesne, mokla, mumbar, nardenk, paça, pastırma, patlıcan, pekmez, peksimet, pelte, pestil, peynir, pırasa, pilav, pirinç, pıryan (büryan), poğaç, puhti, rakı, reçel, reçine, nişasta, sakız, sarımsak, semizlik, sirke, sofra, soğan, su, sucuk, susam, susuz, süçi, süt, sütlü aş, şarab, şeftâlû, şeker, şemme, şıra, şırlağan, tad (tat), tatluluk (tatlılık), tarhana, tadlu nesne (tatlı nesne), tereyağı, tirit, tokluk, tulum, turb (turp), turşu, tutmac (tutmaç), tuz, tuzlu, tütün, umac, un, ütme, üzüm, yağ, yancık, yemek, yem, yemiş, yiyecek, yoğurt, yufka, yumurta, zahire, zeytin, zırva.

2.7. 3. Madenler, Mineraller, Kimya

Agu (ağı), ağda, altun (altın), aynü'l her, bakır, balçık, bezek, billur, boya, cevahir, cevher, cıva, çepel lokum: Bir taş. Çömlek, demür (demir), demür boku (demir boku), duman, elmas, gümüş, haraza, is, inci, kalay, kalaylı nesne, katran, kaya, kerpiç, kil, kilermeni, kireç, kömür, kurum, küf, küfegi, kükürt, küstere, külçe, la'l, lika, maden, mermer, misk, nef, nişâdır, panzehir, pas, piruze (firuze), puta, restak, sahtiyân, sedef, sır, sırça, sıрма, sülügen, şap, şumpara (zımpara), tiryâk, tortu, tunç, tütsü, uran pulı, üstübeç, yâkut, yeşim, zamk, zeberced, zehir, zift, zümrüt.

2. 7. 4. Giyim, Kılık- Kıyafet

Aba, astar, bağır yeleş, bağırdak, bere, bilezik, börk, bürünce, camedân, cıga, çakşır, çanta, çarık, çarşaf, çedik, çehre, çenber (çember), çintiyân, çizme, çorap, dulbend (tülbent), duvak, eldiven, esbâb (esbap), etek, eteklik, ev esbâbı, ferâce, giyimli, giysi, göğüslük, gömlek, görümlük, hırka, inci, istifân, kaftan, kapama, kara gömlek, gözlük, kavuk, kayış, kemer, kepenek, kılâde, kılık, kösele, kundak, kuşak, külah, küpe, kürk, mahrama, mintan, mücevveze, nalin, sâde, ökçe, örf, örtü, pabuç, paça, paşmak, pazubent, peçe, peştemâl, postal, pürüz, sarık, sorguç, tâc (taç), tasma, taylesân, tennure, tiriz, toka, ton (don), tugulga (tolga), uçkur, uruba (urba), üslük, yaşmak, yağmurluk, yaka, yama, yelek, yen, yırtmaç, yüzük, yün, zağara, zırh, zünnâr, zıbın, zincef.

2. 7. 5. Müzik Aleti

Çagana, çalgı, davul, def (tef), düdük, dümbelek, ır, ırlayıcı, kaval, kopuz, kös, mihter (mehter), miskâl, nây (ney), ninni, ozan, sântûr, ses, sıklık (düdük sesi), sipsi, tanbûr (tambur), tanbûra (tambura), zil, zurna.

2. 7. 6. Zanaat, Yapı İşleri

Avadanlık, ay demiri, başamak (basamak), çeki, çekiç, çivi, ekser, eşik, gelberi, kapu (kapı), keser, kireç, kiremit, mengene, miskala, muşta, pervâz, talaş, tavan, testere, tırazzân, yapu (yapı), zincir.

2. 7. 7. Ticaret, Endüstri, Para

Akça, alım satım, altun (altın), arşun (arşın), assı, aylık, bâc, bağış (bahşış), bahalı (pahalı), bilezik, borç, borçlu, caba, dayak, endâze, eskici, gümüş, gündelik, haraç, hazine, hesâb (hesap), iş, kepenk, kervan, kesatlık, kese, kıtlık, kira, kiracı, külçe, mâl, mangır, müft, nark (narh), ortak, ortaklık, pay, pazar, pey, pul, pulise, rüşvet, sere, sermâye, tarbhâne (darphane), tezgâh, ucuzluk, ucuz nesne, vergi.

2. 7. 8. Kent, Konut, İstihkâm

Anahtar, baca, çadır, çardak, çatı, dîvâr (duvar), ev, götürü, kiriş, köşk, külhân, merdiven, merdiven ayağı, oda, pencere, pervâz, tam üstü (dam üstü), yalı.

2. 7. 9. Gündelik Yaşamda Kullanılan Nesnelere

Ablı, ağ, âsa, askı, ayine (ayna), bakrac (bakraç), bardak, belek, beşik, bez, bıçak, buhurdan, cansız nesne, cendere, cibinlik, cinbistra (cimbız), çakmak, çanak, çekiç, çerçeve, çeşniyir, çotura, çomak, çömçe, çubuk, çul, çuval, dağar, dağarcık, debbe, değnek, desti, divit, dolâb (dolap), döşek, düzgün (fondöten), eğe, elek, emzik, eyrim, fak, fener, fıçı, fırça, fırın, fincan, fitil, gözlük, halı, halka, hârpuşte, haşa, havan, havan eli, havruz, heybe, hilâl, hokka, huni, ibrik, ibrişim, iğ kutusu, ip, iskandil, iskemle, kabara, kâğıd (kağıt), kalem, kalemtıraş, kâlib (kalıp), kalbur, kaltak, kamçı, kandil, kantar, kap, kapak, karlık, kâse, kasnak, kaşık, kavanoz, kazan, kepçe, kese, keşkül, kevgir, kılıf, kızılca (allık), kibrit, kilid (kilit), kilim, koltuk, koğa (kova), kulp, kumbara, küfe, lif, lika, lüle, mahfe, mahmuz, makas, mândâl, mankâl (mangal), matara, matrâk, mencene, mıkta, mistar, mindal, minder, mum, musluk, mutaf, mühre, mühre tahtası, mürekkep, nacak, neste, kereved, keser, leğen, oklagu (oklava), olta, oturak, örtü, parçe (parça), pazvent, perde, pergel, pervâne, peşkir, püsüs, rahle, ref (raf), rende, sâ'at (saat), sabun, sacayağı, saç bağı, sandık, sepet, sıpkîn (zıpkın), sineklik, sini, sitil, sofa, sopa, soymantı, sünger, süpürge, sürme, sürmedan, süzgülü, şamdan, şiş, şişe, tabak, tarak, tas, taşınık nesne (dağınık nesne), tabfûr, tabla, tahta, tahtapûş, tayak (dayak), tebeşir, tefter (defter), tencere, teneke, tepsi, terazi, testere, tezgah, tıkaç, tokmak, torba, törpü,

tuzluk, tırkâz, ustura, yağlık, yastığaç, yük, üstübü, ütü, verev, yastık, yatak, yatık, yayık, yelpaze, zembil, zırnık, zil, zincir.

2. 7. 10. Terzi ve Dokumacılık Malzemeleri

Ağırşak, argaç, arş, astar, boncuk, cimbâr, çengel, çırpı, çulha, çuvaldız, deri, dikiş, düğme, düğüm, elemeye, gergef, gön, hasır, hâv, havut, iğ, iğne, iğ kutusu, ilik, ip, iplik, kadife, kelep, kemend, kılabdân, kırpıntı, kaytan, kâzîl, keçe, kumaş, liyende, mekik, nakışlı, paçavra, pürüz, sicim, urgan, üstübü, yumak, yün.

2. 7. 11. İnşaat ve Yapı Malzemeleri

Alçı, ay demiri, boru, burğu, cendere, çakıldak, çark, dağlağı, hadde, hatıl, kelbeden (kerpeten), kışaç, kiriş, kirişleme, körük, köseği, künk, lehim, lük, lük boya, teber, testere, makara, mâla, matkab (matkap), mâsura, mengene, mıskala, mil, nacak, perçin, örs, reze, sıva, şavul, tel, teneke, tente, tutkal, tuğla, varyoz (balyoz), yay, yonga, zıvana, zincir.

2. 7. 12. Taşıt, Vasıta

Araba, kanlı (kağni), çekdiri (çektiri), çırnık, dümen, gemi, kayık, kızak, mâvna, sal, sandal, seren, tahtirevan, tekerlek, tekne, tombaz, yelken.

2. 7. 13. Oyun - Oyuncak Adları

Aşık, bilmece, çelik çomak oyunu, çingirak, dokurcun, fırlak, giriş çıkış, güreş, kukla, oyun, oyuncak, salıncak, satranç, sıramana, takla, tavla, tırıl, tob (top).

2. 7. 14. Dil, Edebiyat, İlim Adları

Çizi, esre, masal, nokta, ötrü, söz, supara, üstün, yazı çizi.

2. 8. Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş

2. 8. 1. İnsan, Kadın, Erkek

Ad, adaş, adem oğlanı, bebek, çocuk, dişi, dul, erkek, er, er kişi, ergen, eş, gebe, genç, güveği (güveyi), kadın, karı, kekiz, kızıoğlankız, kulambara, meyanıcı, müzellef, oğlan, oğul, sâ'i, şâb, teres, uşak (çocuk), yabancı.

2. 8. 2. Birey, Grup

Ben, beraber, beraberlik, biz, demet, dernek, hepsi.

2. 8. 3. Akrabalık

Amuca (amca), ana (anne), baba, bacanak, dayı, eş, eyl, çocuk, güveği (güveyi), hasım, hasımlık, ikiz, kardaş (kardeş), kardaşlık (kardeşlik), karı koca, koca, nişanlı, oğlan, oğul, öksüz, soy, teyze, torun, yavru, yavuklu, yenge.

2. 8. 4. Ünvanlar, Rütbeler

Ata, atalık, efendi, çeri başı, başbuğ, big (bey), çavuş, paşa.

2. 8. 5. Meslekler

Aşçı, avcı, bağcı, balıkçı, bardakçı, bağçevan (bahçıvan), bakkal, başbuğ, bekçi, berber, bostancı, boyacı, cambaz, canbaz, cerrah, çarkacı, çavuş, çerçi, çerpçi, çırkıkçı, çırak, çilingir, çoban, çömllekçi, dalgıç, değirmenci, dellâl (tellal), demürçi (demirci), deveci, dikici, dilenci, dilencilik, dîvârcı (duvarcı), dizdar, dülger, dümenci, ebe, ebelik, eğirici, ikinci, etmekçi (ekmekçi), eskici, eşekçi, falcı, gemici, güreşçi, hadîm, halayık, hallâc (hallaç), hamâmıcı, hancı, hazinedar, hekim, hıdmetkâr (hizmetkâr), hırsız, hokkabâz, ırgad (ırgat), ırlayıcı, imâm, kahya, kalafatçı, kan alıcı, kapucı (kapıcı), kapudan (kaptan), karavul, kasab (kasap), kebâbcı (kebabçı), kefin soyucu, kireççi, kuyumcu, külhâncı, kürkçü, lağımcı, marangoz, manav, matrabaz, meyancı, meyancılık, mu'abbir, müftü, mühür kazıcı, nakkaş, nâlbend (nalbant), nâyzân (neyzen), okuyucu, ozan, pabuççu, paçacı, padişah musahibi, paşa, patrik, rençber, sâka, saraç (saraç), sarraf, sârvân, satıcı, sığırtaç, sıvacı, sihirbâz, sürücü, şayerd (şakirt), tâye (daye), subaşı, tellak, tercüman, terzi, tımarhaneci, uğru, uğruluk, ulak, usta, ustalık, yağcı, yağmacı, yaycı, yazıcı, yılancı, zıbıkçı, zindancı.

2. 8. 6. İl, Vatan, Yurt

Bayrak, bulgar, gönder, oba, yurt.

2. 8. 7. İletişim, Etkileşim

Ayakdaş, danışık, dedikodu, dost, dostluk, karkaşa (kargaşa), komşu, konuk, oynaş, şamata, yolcu, yoldaş.

2. 8. 8. İş, Hizmet, Yönetim

Bayrak, buyruk, buyruldu, damga, destur, devletli, elçi, elçilik, ferman, hazine, hizmet (hizmet), kale, kazımak, mansıp, mühür, ortak, ortaklık, padişah, şikayet, şikayetçi, taht, tercüman, vergi.

2. 8. 9. Tarım

Anbar (ambar), anız, arpa, bataklık, başak, balta, bıçkı, bileği, boyunduruk, budamak, buğday, büstân (bostan), çapa, çavdar, çevrinti, çıkırık, çiçek, çift, çorak, çuval, değirmen, dibek, dönüm, döven, fig, gömelti, güllük, hasıl, harar, harman, herik, ırgad (ırgat), ipek, ekin, kazma, kesek, kesmük, kepek, kile, kuyu, külünk, kürek, oyuk, öğendire, pirinç, nacak, rençber, saban, saksı, saman, sâyvân, sulak, sürgü, şinik, orak ve tırpan, tahre, tezek, tırmık, tırpan, tohum, toprak, turfanda, yaba, yeşillik, yığın, zahire, zibil.

2. 8. 10. Evlilik

Ağırlık, boğça (bohça), çıkım, dul, duvak, düğün, gelin, güveği (güveyi), görümlük, nişan, nişanlı, kâbin: Mihir, mehir. Sağdıç, sandık.

2. 8. 11. Cenaze

Mezar, mezarlık, mumya, ölü, ölüm.

2. 8. 12. Yasa, Töre, Hukuk

Adet, and (ant), bela, emir, ferman, haraç, hile, mahkeme, mahpus, mühür, örf, pay, pulise, sorguç, suç, suçlu, şikayet, şikayetçi, tanık, tanıklık, töre, tutsak, tutsaklık, tomruk, vekil, yasak.

2. 8. 13. Kozmogoni, Din, İnanç

Akide, alem, ayıp, avsun (efsun), bayram, cin, cennet, büyü, çan, dilek, fal, fitne, hâc, hâcî (hacı), hâhâm, hamâyilî, gâvûr, harâm, helâl, ibadet, ibadet yeri, ilence, ilenç, imâm, Kâbetullâh, kefin, keşiş, kilise, kubbe, Kuds-i Şerîf, kul, kutlu, kutluluk, kutsuz, kutsuzluk, mahya, melek, minare, minber, müftü, müslimân (müslüman), oruç, oruçlu, paskalya, patirik, peygamber, put, rahle, seccâde, sihir, sûret, şeytan-ı la'in, tâbût, Tanrı Te'ala. Teneşir, tennure, tesbih, tütsü, uçmag (uçmak), yaradıcı (yaratıcı), yaradılmış (yaratılmış), yilinç.

2. 8. 14. Savaş, Ordu, Asker

Ağız tüfeği, alay, bahadır, bahadırılık, balçak, başbuğ, bostancı, bölük, çapraz, çarkacı, çavuş, çeri, çeri başı, çerke, çile, dehliz, düşman, düşmenlik, ferman, haraç, harbe, gedelec, gez, gözcü, gürz, hançer, hendek, hışt, kalkan, kargı, kepâze, kılıç, kın, kışlak, kubur, kurşun, lağımca, mancınık, mihter (mehter), namlı (namlu), ok, pala, paşa, perazvana, rehin, sınır, tabanca, pinyâl, postal, pusu, pusula, puta, süngü, tâzene, temren, teskere, tetik, tirkeş, topuz, tuğ, tura, tuzak, tüfek, varsak, yağma, yay, yaya, yayalık, yaycı, zırh.

2. 8. 15. Zenginlik, Yoksulluk

Yohsul (yoksul), zengin, zenginlik, züğürt, züğürtlük.

2. 9. Sayı, Matematik, Ölçü Adları

Altı, altı yüz, altmış, altı bin, beş, beş bin, beş yüz, bin, bir, bir kerre, buçuk, doksan, doksan bin, dokuz, dört, dört bin, dört yüz, elli, elli bin, iki, iki bin, iki yüz, kırk, on, on bin, ölçek, ölçüm, sağış, sayı, sekiz, sekiz bin, sekiz yüz, seksen, terazi, urub: Bir şeyin dörtte biri, çeyrek. Uzunluk, üç, üç bin, üç yüz, yarım, yedi, yedi bin, yedi yüz, yetmiş, yigirmi, yüz, yüz bin.

2. 10. Kavramlar (Soyut Kavramlar)

2. 10. 1. Değer Yargıları

Ahd (ahit), derr, destek, doğruluk, emek, fayda, gerçeklik, gösteriş, iyilik, kemlik, kötülük, rüsvay, toğruluk (doğruluk), uğur, uğursuzluk, yalan, yardım.

2. 10. 2. Duygu, Ruhsal Durum

Ayrılık, bir uğurdan, cömertlik, dargınlık, densizlik, dilek, duygu, gönül, gümürtü, ıssızlık, ikircinlik, inâd, inkâr, istek, kaygu (kaygı), kin, naz, nekeslik, onmadıklık, oç, öyke (öfke), sevgi, sevinç, sıkıntı, sızı, şaşkınlık, şenlik, tasa, tasalı, tama'(tamah), turgunluk, uğurlu, uğursuz, ureke, uş, yalnızlık, yas, yatlılık (yatlılık).

2. 11. Varlıkların Olma ve Bulunmaları

Hiç nesne, tutam, yok, yokluk.

2. 12. Yer Adları

Ağıl, ahur (ahır), aş evi, at meydanı, at pazarı, av yeri, avlu, ayak yolu, babulluk, bağ, Bağdâd (Bağdat), bağçe (bahçe), bodrum, bucak, burada, çarşu (çarşı), çeltik, derim evi, dükkân, ev önü, gidecek yer, hamâm, havuz, 'ibâdet yeri, iskele, izbe, geçid (geçit), han, hücre, kamara, kışlak, kiler, kilise, konak, konak yeri, köy, kubbe, kumsal yer, kulübe, külhân, kümes, lağım, liman, lonca yeri, mağara, mahalle, mahkeme, mağaza, mandıra, Medîne-i Münevvere, mektep, mescid (mescit), meydân, mezâr, mezârlık, musandra: Evlerde yatak yorgan konulan yer. Oynak yeri, orman, pâzâr, salhane, sapacak yer, savaş yeri, sazlık, sığınacak yer, sıyrıncak yer, sintine: Geminin en alt bölümü. Şâdırvân, tabakhâne, tarbhâne (darphane), tarla, taşru: (dışarı), tavla: At ahır. Tekke, tımarhâne, tülek: Kümes. Vilâyet, şâdırvân, yabân, yatak: Gizli barınak. Yer, yuva, zindân, zula.

3. KONULARA GÖRE FİİLLER

3. 1. Temel Kılış, Oluş, Durum

3. 1. 1. Kılış Fiilleri

Açmak, akıtmak, aksatmak, alıkomak (alıkoymak), almak, araştırmak, arıtmak, artırmak, asmak, aşındırmak, atmak, ayıtlamak, ayırmak, azaltmak, azdırmak, bağlamak, baturmak (batırmak), biriktirmek, bitirmek, bitıştirmek, bollamak, bollatmak, boşaltmak, bozmak, bölmek, bulaştırmak, bulmak, burmak, buruşturmak, bükmek, büzmek, 'ayblamak, beklemek, belirtmek, bezemek, bırakmak, bulandırmak, bürümek, çağırmaq, çağirtmak, çapalamak, çatırdatmak, çatlamaq, çatlatmak, çekmek, çemremek, çıkarmak, çoğaltmak, dadandırmak, dayamak, depmek (tepmek), deşmek, dindirmek, dizmek, dolandırmak, dökmek, döndürmek, durultmak, düketmek (tüketmek), dürmek, dürtmek, düşürmek, düzeltmek, düzlemek, eğelemek, eksiltmek, elemek, erişirmek, eşelemek, ezmek, geciktirmek, geçürmek (geçirmek), getürmek (getirmek), gevşetmek, gezdirmek, giydirmek, gizlemek, gölgelendirmek, göndermek, göstermek, götürmek, hazırlamak, ıraklaştırmak, ıslatmak, inceltmek, incitmek, indirmek, izlemek, kabartmak, kaçırmak, kakmak, kaldırmak, kapamak, kapmak, karartmak, karışlamak, karıştırmak, karşulamak (karşılamaq), katmak, kavurmak, kaynatmak, kesmek, kıcırdamak (gıcırdamaq), kıcırdatmak (gıcırdatmak), kılmak, kımıldatmak, kırmak, kırmak, kısaltmak, kızdırmak, kilidlemek (kilitlemek), kirletmek, kolaylamak, kondurmak, koparmak, korkutmak, kotarmak, kovmak, koymak, köpürtmek, kullanmak, kurmak, kurtarmak, kurutmak, küçültmek, okutmak, oranlamak, ortalamak, oturtmak, oyalandırmak, oynatmak, öğütmeq, ölçmek, örtmek, öttürmek, paralamak, pekiştirmek, pişmek, saçmak, saklamak, salındırmak, salmak, sançmak, sar-

kıtmak, sarmak, savmak, savurmak, saymak, seçmek, sermek, serpmek, sığdırmak, sıkmak, sıyırmak, sokmak, sormak, soymak, sövmek, sunmak, sürmek, sürçmek, sürçdürmek (sürçtürmek), süzmek, şapırdatmak, takınmak, takmak, tayandırmak (dayandırmak), temizlemek, tıkamak, toldurmak (doldurmak), tolmak (dolmak), turgurmak (durdurmak), tutmak, tutturmak, tütsülemek, uyandırmak, uyuşturmak, vermek, vermemek, uçurmak, uzatmak, yaklaştırmak, yakmak, yalabıtmak, yaldızlamak, yalınlandırmak, yalınlatmak, yanaştırmak, yandırmak, yansılama, yapıştırmak, yarmak, yarılmak, yaturmak (yatırmak), yavasltmak, yaymak, yazmak, yazdırmak, yedmek, yenilemek, yenmek, yerleştirmek, yıkamak, yıkatmak, yıkmak, yıldırıtmak, yırtmak, yitirmek, yoğurmak, yoklamak, yollamak, yolmak, yumak, yumuşatmak, yuvarlamak, zebûnlamak, zebûnlatmak.

3. 1. 2. Oluş Fiilleri

Aşınmak, belürmek, büyümek, büyütmek, çatırdamak, çiçeklenmek, çürümek, çürütmek, değişmek, değiştirmek, dumanlanmak, ekşimek, ekşitmek, eprimek, epritmek, erimek, eskimek, eskitmek, göyünmek, incelmek, islenmek, kararmak, katılanmak, kaymaklanmak, kaynamak, kirlenmek, kopmak, köklenmek, kurtlanmak, kurumak, kurumlanmak, küçülmek, küçültmek, küflenmek, paslanmak, pekleşmek, sararmak, sızmak, soğumak, soğutmak, soldurmak, solmak, sölpüme, söyündürmek, söyünmek, tondurmak (dondurmak), tonmak (donmak), tozlanmak, tüylenmek, uzamak, yankılanmak, yaratmak, yeşillenmek, yumuşamak.

3. 1. 3. Durum Fiilleri

Açılmak, ağdırmak, ağınmak, ağırlaşmak, ağmak, akmak, aksamak, arınmak, artmak, aşılmak, atılmak, atlamak, ayrılmak, azmak, basmak, başlamak, batmak, belermek, benzemek, benzetmek, bezenmek, bingüşmek, binmek, birikmek, bitişmek, bitmek, bozulmak, bölünmek, bulanmak, bulaşmak, burulmak, buruşmak, bükülmek, bürünmek, büzülmek, çabalama, çağrışmak, çapmak, çekilmek, çekişmek, çıkmak, çizinmek, çoğalmak, dadanmak, dalgalanmak, dalmak, dayanmak, dinlendirmek, dinlenmek, dinmek, dizilmek, domalmak, dolanmak, dökülmek, dökünmek, dönme, durulmak, düşmek, eğrilme, eksilmek, erişmek, evdirmek, evmek, ezilmek, fısıldamak, gecikmek, geçmek, gedilmek, gelmek, gevelemek, gezmek, gidermek, girmek, gitmek, gizlenmek, göçmek, göçürmek, gölgelenmek, güürldemek, hazırlanmak, homurdanmak, ıraklaşmak, ırgalamak, ırılmak, ırılmamak, ırlamak, ırlatmak, ısınmak, ısıtmak, ıslanmak, ıslamak, inmek, irkilmek, irkme, kaçınmak, kaçmak, kağşamak, kağşatmak, kalkmak, kalmak, kaplamak, karışmak, katılmak, katlandırmak, kaypmak, kesilmek, kılınmak, kındırmak, kırılmak, kısalmak, kıs-

mak, kokmak, komak, konmak, köpüklenmek, kurtulmak, kurtulmamak, kurulmak, mırıldanmak, obrulmak, okumak, olmak, oyalanmak, oynamak, öykünmek, paralanmak, parıldamak, pişirmek, saçılmak, sakınmak, saklanmak, salınmak, sapmak, sarkmak, sarplamak, savulmak, sekmek, seslenmek, sıçramak, sıçratmak, sığınmak, sığınmak, sığmak, sıkışmak, silkinmek, sinmek, sivişmek, söykenmek, sürmelenmek, sürtünmek, şaşmak, şaşırmak, şişmek, şişirmek, taşılmak (dağılmak), tamlamak (damlamak), tayanmak (dayanmak), tekerlenmek, toğrulmak (doğrulmak), tokunmak (dokunmak), turmak (durmak), tükürmek, tütmek, tütsülenmek, ufanmak, ufatmak, ulaşmak, uymak, uymamak, uyuşmak, üfürmek, üzünmek, varmak, yaklaşmak, yalabımak, yaltaklanmak, yanmak, yapışmak, yapmak, yaraklanmak, yaramak, yaraşmak, yaşdanmak (yaslanmak), yaşmaklanmak, yayılmak, yeldirmek, yelmek, yerleşmek, yetişmek, yıkılmak, yıldırımak, yırtılmak, yitmek, yönelmek, yuvarlanmak, yükselmek, yüzmek, zorlamak.

3. 2. Fiziksek Gereksinim (Acıkma, Yeme, İçme, Doyma, Uyuma, Uyanma)

Acıkmak, acıktırmak, aksırmak, aşermek, beslemek, beslenmek, çiyenmek (çiğnemek), çüdürmek, doyurmak, emmek, esnemek, geçirmek, gicişmek, içmek, içürmek (içirmek), işemek, kemirmek, koklamak, koklatmak, mızganmak, osurmak, seğirmek, sıçmak, sikişmek, sinirmek, solumak, susamak, sümkürmek, tatmak, tskırmak, uyanmak, uyumak, uyutmak, yalamak, yalatmak, yatmak, yedirmek, yellenmek, yunmak, yutmak.

3. 3. İnsan ve Bedeni (Doğum, Yaşayış, Ölüm, Hastalık, Yaralanma, Sakatlanma)

Adımlamak, acıtmak, agulamak, ağulamak, ağarmak, ağartmak, ağrımak, ağrıtmak, alkışlamak, alkışlanmak, arıklatmak, avuçlamak, ayılmak, bakmak, baktırmak, bayılmak, bitlemek, bitlenmek, boğazlamak, boğmak, boğulmak, bunamak, boyalı çapaklanmak, çemrenmek, çinlamak, çimdiklemek, çökmek, çömelmek, dağlamak, dağlanmak, delürmek, delürtmek, demek, depinmek (tepinmek), deprendirmek, deprenmek, dinlemek, dirilmek, diriltmek, ditremek (titremek), ditsinmek, doğmak, doğurmak, doğurtmak, dövme, duymak, duyurmak, eğilmek, emzirmek, enemek, gerinmek, giymek, görmek, görünmek, gözetmek, güreşmek, horuldamak, inçkırma (hıçkırma), ısırma, imekleme (emekleme), incinmek, inlemek, işitmek, işittirmek, kabarmak, kalgımak, kamaşmak, kanamak, kanatmak, kaşımak, kaşınmak, kıcıklamak, kıllanmak, kımıldamak, kızarmak, kocalmak, kocaltmak, koşmak, koşturmak, kucaklamak, kudurmak, kuruldamak (guruldamak), kusmak, kusturmak, okşamak, onulmak,

onultmak, oturmak, ovdurmak, ovmak, öksürmek, öpmek, örtünmek, nasırlanmak, nasırlatmak, sağalmak, sağaltmak, sakallanmak, sancılanmak, sarılmak, sarınmak, sarsmak, seğırtmek, seğırttirmek, sepmek, sürünmek, soyunmak, taşırkamak, tepelemek, terlemek, terletmek, toğmak (doğmak), toğurmak (doğurmak), toğurtmak (doğurtmak), topallanmak, tükürmek, urmak (vurmak), ünlemek, üşüme, üşütmek, yalanmak, yaralamak, yaralanmak, yaşamak, yaşlanmak, yaşmaklanmak, yavrulamak, yorulmak, yorultmak, yummak, yürüme, yürütmek, yüzmek.

3. 4. Duygu, Zihin

Ağlamak, ağlatmak, alçaklamak, aldamak, aldanmak, alışmak, alıştırmak, andırmak, anlamak, anlatmak, anmak, apışmak, arlanmak, aşığılama, aşığılanmak, avunmak, avutmak, ayıplamak, azarılmak, bağışlamak, barışmak, barıştırmak, başarmak, beğenmek, bilmek, bilmezlenmek, büyülenmek, çatmak, çekinmek, çözmek, darılmak, darıltmak, dilemek, düşünmek, eğirmek, eğlendirmek, eğlenmek, esirgemek, eslemek, esirmek, ezberlemek, gücenmek, güldürmek, gülmek, gümürdenmek, hallaşmak, haykırmak, huylanmak, iğrenmek, imrendirmek, imrenmek, istemek, kıkırmak, kanmak, katlanmak, kavramak, kaygulanmak, kayırmak, kayırmamak, kazanmak, kesinti (alay etmek), kınamak, kıskanmak, kızmak, kocunmak, korkmak, korumak, korutmak, kudurmak, küsmek, muştulamak, nazlanmak, öğmek (övmek), öğrenmek, öğretmek, öğünmek (övünmek), öykelendirmek, öykelenmek, sanmak, sapıtmak, sayıklamak, sevindirmek, sevinmek, sevmek, sevmemek, sezmek, sıkılmak, sınamak, sırtıtmak, sinirlemek, somurdamak, tanlamak, tasalandırmak, tasalanmak, tasımlamak, ululamak, ululanmak, umdurmak, ummak, ummamak, unutmak, unutturmak, usanmak, utandırmak, utanmak, uydurmak, uzlaşmak, uzlaştırmak, ügürtlemek, ürkme, ürkütmek, ürpermek, üründülemek, üşenmek, üzme, üzülme, yanılmak, yanılmak, yarışmak, yarlıgamak, yermek, yıldırma, yılmak, yutturmak, yücelmek, yüceltmek.

3. 5. Askerlik, Savaş, Kahramanlık

Azgaşmak, kılıç çekmek, kuşanmak, kuşatmak, nişanlamak, savaşmak, tokuşmak, yağmalamak.

3. 6. Yerleşim, Yurt Tutma

Gecelemek, kışlamak.

3. 7. Etkileşim, İletişim

Bildirmek, buluşmak, danışmak, derilmek, esenleşmek, itişmek, kardeşleşmek (kardeşleşmek), karşılaşmak (karşılaşmak), kavuşmak, kavuşturmak, koğlamak, sataşmak, sormak, söylemek, söylenmek, söyleşmek, uğurlamak, üleşmek, üleştirmek, üşmek, yanaşmak, yenilmek, yüzleşmek.

3. 8. Avcılık - Tarım

Budamak, kazmak, kürüme, sapıtmak (budamak), sulamak, sulanmak, suvarmak, yapraklanmak.

3. 9. Evlilik

Boşamak, evlendirmek, evlenmek, nişanlamak, okumak.

3. 10. Cenaze

Gömmek, gömülmek, kefinlemek, öldürmek, ölmek, ölümcül olmak.

3. 11. İş, Hizmet

Biçmek, bilemek, boyamak, buyurmak, çalışmak, çalkamak, çalkanmak, çalmak, çevirmek, çözülmek, damgalamak, daraltmak, delmek, devşirmek, dikmek, dilenmek, ditmek, dokumak, döşemek, düğümlemek, dürüşmek, düzmek, gedmek, ısmarlamak, işlemek, işletmek, kalafatlamak, kalaylamak, kalburlamak, kanırmak, kertmek ve gedmek, mıhlamak, mührelemek, nağışlamak (nakışlamak), onarmak, ödemek, örmek, paralanmak, satmak, sıvamak, silmek, silkemek, sökmek, süpürmek, sürtmek, taşıtmak (dağıtmak), tamılmak (damılmak), tapşırmaq, taraltmak (daraltmak), taramak, tartmak, tozamak, ulaştırmak, yamamak, yaptırmak, yığmak, yonmak, yüklenmek, yükletmek.

3. 12. Ad, Ünvan

Adamak, ad komak (ad koymak).

3. 13. Yasa, Ceza

Mühürlemek, soruşturmak.

3. 14. Kozmogoni, Din, İnanç

İlenmek, inanmak, kul edinmek, kulluk etmek, tapınmak, tapmak, yalvarmak.

3. 15. Doğa, Meteoroloji, Hava

Ay tutulmak, Bulutlanmak, çağlamak, gün batmak, gün doğmak, gün tutulmak, şimşek oynamak, taşmak, tepsermek, yağmur yağmak, yel esmek, yıldız düşmek.

3. 16. Hayvanlar

Anırmak, aşılama, aşırma, aşmak, böğürmek, böğürtmek, çökermek, gütmek, kaşanmak, kişnemek, kükremek, mavlamak, otlamak, otlatmak, ötmek, üremek, pekleşmek, sağmak, semirmek, tırmalamak, tülemek, uçmak, ulumak, ürmek, vızlamak, yorgalamak.

3. 17. Yardımcı Fiiller

3. 17. 1. Adla Birleşik Fiilden Oluşan Yardımcı Fiiller

Açık olmak, ad komak (ad koymak), ağır basmak, ah etmek, al çalmak, and içmek, and vermek, av avlamak, âzâd eylemek, âzâd olmak, az kerre demek, bana demek, baskın etmek, başa kakmak, belürsüz olmak, buyruk tutmak, buyruk tutmamak, bütün etmek, bütün olmak, calk şıyrmak, can çekişmek, cima etmek, çakmağı çakmak, çıplak etmek, çıplak olmak, çift sürmek, dandin etmek, dikiş dikmek, dolayı almak, düşün etmek, düş azmak, düş görmek, düş yormak, em etmek, emek çekmek, enlü etmek, epsem etmek, epsem olmak, fal açmak, fırsat bulmak, fitne koparmak, gebe olmak, geniş olmak, gerek olmak, göğüs geçirmek, göz kırpmak, güç yetmek, gülüncek etmek, hacamat etmek, hasta olmak, harman dövmek, hasta olmak, hıdmet etmek (hizmet etmek), hıyânet etmek, horata etmek, hoşnûd etmek, hoşnûd olmak, 'ırz yıkmak, ilaç etmek, imtilâ olmak, inad etmek, inkâr etmek, iyilik etmek, istekli olmak, istif etmek, iş bitirmek, işaret etmek, işkence etmek, kalabalık etmek, kan almak, kan tutmak, kâyil olmak, kılıç çekmek, kıvama gelmek, kıvama getirmek, kıyma kıymak, kız bozmak, kin tutmak, kul edinmek, kulluk etmek, laf urmak, lagab komak, mal bulmak, mal çok olmak, mal dağıtmak, maskaraya almak, nadas etmek, nark vermek, nerede demek, ne zaman demek, nezr etmek, ninni çalmak, od yalınlandırmak, od yalınlanmak, oç almak, ödünç vermek, ögdül komak, öğüt vermek, ölümcül olmak, pişman etmek, rüsvay etmek, rüşvet vermek, sarhoş olmak, sıklık çalmak, sidik tutulmak, sonra demek, suç etmek, suya girmek, sünnet etmek, sür salmak, sürgün etmek, şimşek

oynamak, ta'accüb etmek, tar olmak (dar olmak), tıraş etmek, uy vermek, üstün olmak, vaz gelmek, yağır etmek, yakı urmak, yalan söylemek, yaramaz etmek, yardım etmek, yardım istemek, yaş olmak, yaşlı olmak, yavu kılmak, yay kurmak, yelmeşik olmak, yere vurmak, yoğ etmek (yok etmek), yoğa gitmek (boşa gitmek), yoğ olmak (yok olmak), yohsul olmak, yom etmek, yurt tutmak, yürek oynamak, yürek sürmek, yüz ekşitmek, zahmet çekmek, zengin etmek, zort vermek.

3. 17. 2. Fille Birleşik Fiil Oluşturan Yardımcı Fiiller

Gel demek, ver demek.

3. 17. 3. Ana Yardımcı Fiil (Fille Tasvir Fiilinden Oluşan Birleşik Fiiller)

İtüvirmek (itivermek), salıvermek.

SONUÇ

Bir dilin kelime hazinesini içeren söz varlığı; o toplumun yaşam biçimi, gündelik hayatları, siyasi, sosyal ve kültürel alanları hakkında bilgi verir.

Türk sözlükçülük tarihinin ilk örneği olarak gösterilen, 18. yüzyılda şeyhülislam, besteci, müzik tarihçisi, müderrislik ve kadılık yapmış, âlim bir yazar ve şair olan Mehmed Esad Efendi tarafından yazılmış önemli tarihî sözlüklerden biri olan Lehcetü'l Lügat, Türkçeden Arapça ve Farsçaya yazılan bir sözlüktür. Sözlükte madde başlarının Türkçeden Arapçaya ve Farsçaya açıklamaları yapılmıştır. Halkın kullandığı kelimeler Türkçedir anlayışından yola çıkılarak yazılan bu sözlük, Türkçe madde başlarını esas alması yönüyle kendisinden önce yazılan sözlüklerden farklılık göstermektedir.

Lehcetü'l Lügat'te madde başı olan bütün kelimeler koyu harflerle yazılmıştır. Önce Osmanlı Türkçesi alfabesi yazımıyla madde başı kelime yazılmıştır. Sonra Latin harfli yazımı da Osmanlı Türkçesi alfabeli yazımın yanında verilmiştir. Sözlüğün en sonuna madde başı kelimelerin yazımını içeren Latin harfli dizin eklenmiştir. Kelime sonlarındaki b, c, d, g ünsüzlerinin yazımı telaffuza uygun olarak p, ç, t, ğ dönüştürülerek yazılmıştır. (Örn: kitâb> kitap, tıb> tıp). Madde başı kelimenin aslında görülen yuvarlak vokaller günümüz telaffuzuna uygun olarak yazılmıştır. (Örn: eyü>iyi, kendü>kendi).

1326 sayfadan oluşan Lehcetü'l Lügat kapsamlı gibi görünse de madde başı sayısı itibarıyla kapsamlı bir sözlük değildir. Bu sözlük birçok kay-

nakta tarihî dönem sözlüğü olarak ifade edilse de farklı kavram alanlarına ait kelimeleri içerisinde bulundurmasıyla ansiklopedik bir sözlük olarak ifade edilebilecek düzeydedir. Sözlüğün birçok kısmını Türkçe kelimeler oluşturmaktadır. Türkçe dışında Arapça ve Farsçadan gelen kelimeler de mevcuttur. Sözlükte bazı madde başları birkaç satırla açıklanırken bazı madde başları (arslan, at, Tanrı Tealâ vb.) sayfalarca anlatılmaktadır.

Bu eserin birinci bölümü; sözlük, ikinci bölümü; arkaik kelimeler dizini, deyim ve atasözleri dizini, bitkiler ve faydaları, hayvanlar ve faydaları, tıbbî kelimeler ve faydaları, üçüncü bölümü; Latin harfli dizin bölümlerinden oluşmaktadır. Sözlüğün son bölümünde yer alan bitkiler, hayvanlar, tıbbî kelimeler ve faydaları bölümlerindeki madde başları da bu çalışmada tematik sınıflandırmaya alınmıştır.

Lehçetü'l Lügat'te sırasıyla en çok adlar, sonra fiiller ve dil bilgisi öğeleri yer almaktadır. % 61 oranında adlar, %28 oranında fiiller ve % 11 oranında dil bilgisi öğeleri kullanılmıştır.

Dil bilgisi öğeleri tematik tasnifin % 11'inden ibaret olup toplam 450 kelimeyi kapsamaktadır. Sözlüğün dil bilgisi öğelerinde niteleme adları 229 kelime barındırarak bu alanın en büyük pay sahibidir. Bu veri aynı zamanda niteleme adlarının toplam % 51'ine karşılık gelmektedir. Niteleme adlarının birçoğunun bir sıfat tamlaması oluşturacak şekilde (Örn: Eksik nesne, ıslak nesne, iyi nesne) madde başı olarak verildiği görülmektedir.

Lehçetü'l Lügat'in tematik tasnifinde en büyük yüzdeyi % 61 ile adlar oluşturmaktadır. Toplam 3704 kelime sayısının 2357'si bu alandadır. Çalışmada kullanılan Hatice Şirin'in "Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi" adlı eserindeki tasnife uygun olarak "Gündelik Yaşam Öğeleri" başlığındaki adlar % 33'lük en yüksek dilimi oluştursa da esasında konulara göre adlar tematik tasnifinde en kapsamlı bölüm kullanılan 320 adla bitki adlarıdır. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin çiçekçiliğe dair "Gülzâr-ı İbrâhîm" adlı eserinin varlığı ve botanik bilimiyle ilgilenmiş olması eserde bitki adlarının fazla olmasına açıklık getirmektedir. İkinci sırada 248 adın bulunduğu hayvan adları ve kavramları yer almaktadır. Sonrasında sırayı insan ve bedeni (Beden-organ-dokular, ağrı-hastalık-tıp kavramları) almaktadır.

Sözlüğün genel tasnifinde % 28'lik dilimle fiiller yer almaktadır. Konulara göre fiiller incelemesinde temel kılış, oluş, durum fiilleri % 45 oranında yer almaktadır. Sözlükte 218 kelime ile en çok kılış fiillerinin kullanıldığı görülmektedir.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin bestekâr, müzik tarihçisi ve bu doğrultuda yazdığı eserleri olmasına rağmen sözlükte müzik kavramları oldukça az sayıdadır. Mehmed Esad Efendi'nin çoğunlukla Türkçe

kelimelere yer vererek halkın kullandığı kelimeleri de Türkçe kabul etmesi ona Türkçülük alanında önemli bir yer verir. Fakat eserde “Türk” madde başının yer almayıp Türk dili ve coğrafyasına ait kelimelerin olmayışı oldukça dikkat çekicidir. H. Ahmet Kırkkılıç tarafından hazırlanan Lehcetü’l Lügat için kendisi tarafından “Türkçe kelimeleri esas alan ilk Türkçe sözlük” ifadesini kullanması ve Türk düşüncesine ait maddelerin eserde yer almayışı düşündürücüdür. Bu doğrultuda Lehcetü’l Lügat, Türkçe madde başı kelimeleri kullanıp Arapçaya ve Farsçaya açıklamalarının verilmesiyle ilk Türkçe madde başı kelimeleri esas alan bir sözlük denemesi olarak değerlendirilebilir.

Sözlükte özellikle bitki adlarının tanıtımı ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Sözlükte en çok yer alan özellikle bitki, hayvan, tıp adlarının varlığı biyoloji, zooloji, tıp ve sağlık alanında ilgililerin başvurması gereken bir eser olarak değerlendirilebilir.

Bu sözlük, Türkçeden Arapçaya ve Farsçaya yazıldığı için çok dilli bir sözlük olarak değerlendirilebilir. Mehmed Esad Efendi’nin yaşayan dili temel alarak halk arasında kullanılan her kelimenin Türkçe olduğunu söyleyip bunları sözlüğüne madde başı olarak alması konuşma dilini yazı diline tercih ettiğini göstermektedir.

Lehcetü’l Lügat; bitkiler, hayvanlar, besin, organ, akrabalık, renk, tarım, sayı adları vb. ve temel somut fiillerin kullanılması bakımından insan hayatında birinci derece önem taşıyan kelimeleri yansımaları ve bu kelimelerin nesilden nesile aktarılmasıyla temel söz varlığı bakımından zengin olan bir eserdir. Halkın dilini işleyen ve yaşantılarını yansıtan günlük hayatımızda çoğunlukla kullandığımız bu Türkçe kelimeler, dönemindeki sözlükçülük anlayışına kıyasla Türkçe kelimelerin çokluğunu ve temel söz varlığını göstermesi bakımından oldukça önem teşkil etmektedir.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi bu sözlüğü yazma girişiminde bulunarak 18. yüzyıldaki Türkçe kelimelerin çokluğunu göstermek üzere bu Türkçe kelimeleri kullanarak diline ve milletine ne kadar bağlı olduğunu göstererek kendisinden sonra gelecek nesillere böylesine önemli ve nitelikli yadigâr bir eser bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- BEYRELİ Latif, *Lehçetü'l Lügat*, (Yüksek Lisans Çalışması), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- CIDIK Muammer, *Lehçetü'l Lügat ve Söz Varlığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982, s. 20.
- Doğan Aksan, Türkçenin Söz Varlığı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015, s. 19-20.
- KIRKKILIÇ Ahmet, *Lehçetü'l Lügat Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- KIRKKILIÇ Ahmet, “Lehçetü'l Lügat'te Tıbbî İsimler I (A-D)”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 23, sayı: 79, 2019, ss. 157-194.
- KIRKKILIÇ Ahmet, “Lehçetü'l Lügat'te Tıbbî İsimler II (E-Ö)”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 23, sayı: 80, 2019, ss. 209-246.
- KIRKKILIÇ Ahmet, “Lehçetü'l Lügat'te Tıbbî İsimler III (P-Z)”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 24, sayı: 81, 2019, ss. 101-136.
- Öztürk Esra, *Lehçetü'l Lügat ve Lehce-i Osmânî'den Hareketle 18. ve 19. Yüzyıl Söz Varlığı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.
- Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- YAVUZARSLAN Paşa, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiyyem Yayıncılık, 2009.

BÖLÜM 2

TÜRKÇENİN MUHAFIZLARI'NDA EĞİTSEL İLETİLERİN YERİ¹

Gamze UYAR²

Dursun ŞAHİN³

1 Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN danışmanlığında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan ““Türkçenin Muhafızları” Adlı Çocuk Kitabı Serisinin Eğitsel İletiler Açısından İncelenmesi ve İçerik Önerileri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Gamze UYAR, Öğretmen, Samsun Taflan Yalı Ortaokulu, ORCID ID: 0000-0002-1307-8881

3 Dursun ŞAHİN, Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6932-9486

Giriş

Çocukların nitelikli bir eğitim almaları iyi bir gelecek adına önemlidir. Nitelikli bir eğitim sürecinde yazınsal eserlerin rolü büyüktür. “Edebiyat, çocukta zihinsel, duygusal, toplumsal ve estetik yönünden olumlu davranış değişikliği meydana getirir” (Zengin ve Zengin, 2007, s. 9). Nitekim çocuk edebiyatı ürünlerinin asıl amacı çocuğa duyarlılık kazandırmak, onların güzel ve doğru açıdan düşünme becerilerini geliştirebilmektir. (Uzuner, Şimşek, 2016). Bu nedenle çocuğun gelişiminde yazınsal eserlerin etkisinden söz etmek mümkündür.

“Çocuk kitapları, doğru davranışı kazandırmada, ulusal değerleri aşılama, olumlu duygular oluşturmada aileden, okuldan, öğretmenden çok daha etkin araçlardır. İyi hazırlanmış bir çocuk kitabıyla çocuğu iyi yetiştirmek mümkün olmakla birlikte ideolojik düşünceler oluşturma maksadıyla hazırlanan ya da sırf baskılı bir kaynak olsun diye eğitsel iletilerine dikkat edilmeyen kitapların da çocuğa büyük kötülük verdiği ortadadır” (Cesur, 2015, s. 27).

Eğitsel ileti, kazanılması gereken erdemler yoluyla kişide olumlu davranış değişikliğinin amaçlandığı iletidir (Sever, 2012). Yazınsal ürünlerde ileti, öğretici metinlerdeki gibi açık bir biçimde okura iletilmez. Özdemir (1983, s. 16), “Yazınsal metinlerdeki ileti kesin bir yargıya dönüştürülerek aktarılamaz. Metnin dokusuna sindirilir. Örtük ileti, gizli bir anlam, gizli bir öz yükler” sözüyle yazınsal ürünlerde iletinin metnin içinde sezdirilmesi gerektiğini dile getirir. Dilidüzgün (2004) de “Kitabın iletisi, yazarın kafasındaki düşüncüyü ortaya koyar nitelikte olmamalıdır” diyerek benzer düşünür.

Çocukların nitelikli bir eğitim alması adına çocuk edebiyatı ürünleriyle eğitilmesi doğrultusunda bu araştırmada, Özgür Aras Tüfek’in yazdığı *Türkçenin Muhafızları* serisinde bulunan eğitsel iletilerin varlığı, aktarılış biçiminin sunulması problem durumu olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmanın amacı, Özgür Aras Tüfek’in *Türkçenin Muhafızları* serisinde yer alan çocuk romanlarındaki eğitsel iletileri belirlemek, bu iletilerin aktarılış biçimini ortaya koymaktır.

Öğrencilere eğitsel iletileri kazandırmada okullardaki Türkçe dersi de önemlidir. Türkçe dersi; öğrencilere etkili bir biçimde okuyup yazmayı, konuşup dinlemeyi ve dil bilgisi kurallarını kavratarak öğretmeyi amaçlamanın yanında onlara millî, ahlaki, sosyal ve evrensel ilkeleri kazandırmayı da amaçlar. Türkçe dersinin ana materyal ise metinlerdir (Şen, 2008, s. 764). Türkçe dersinin ana materyali metin derken elbette bir tek ders kitaplarındaki metinden söz etmek olmaz. Çocuk edebiyatı metinleri de bu konuda etkili bir role sahiptir.

Dolayısıyla çocuk edebiyatı ürünlerinin eğitsel iletiler açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada yazarın *Türkçenin Muhafızları*'ndan gördüğü kişilerin hayatını “çocuk edebiyatı eseri” olarak ele alan tek roman serisi olması açısından ayrıca hakkında bu konuda çalışmaya rastlanılmamasından içerdiği eğitsel iletiler bakımından incelenmeye değer görülmüştür.

Bu araştırma; Özgür Aras Tüfek'in *Türkçenin Muhafızları* serisinde yer alan beş kitabın tamamını kapsamaktadır. Bu kitaplar sırasıyla şöyledir: *Bir Kelime Seyyahı*, *Simurg'a Yolculuk*, *Mutluluk Bilgisi*, *Kelimelerin Işığı*, *Gönüllerin Hocası*.

Çocuk ve Edebiyat

Çocukluk çağı; gelişimlerin ve değişimlerin hızlı yaşandığı bir dönemdir. Bu zaman diliminde gerekli öğrenmelerle ve pekiştireçlerle çocuğun gelişimi desteklenir. Bu gelişim de çocuğun yaşamına olumlu etki eder. Çocuğun bu eğitim sürecinde “edebiyat”a da pay düşmektedir. Edebî ürünler, çocuğun eğitilmesine katkı sunmaktadır (Nas, 2002).

Çocuk edebiyatı erken çocukluk çağından başlayıp ergenlik çağını da içine alan yaşam evresinde, çocukların gelişim ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını varsıllaştıran ürünlerin genel adıdır (Sever, 2013, s. 47).

İleti, Eğitsel İleti ve İletilerin Sınıflandırılması

İleti, iletişimde karşı tarafa iletilmek istenen duygu ve düşünce olarak ifade edilebilir. Daha kapsamlı bir tanımla ileti “bir ya da birden fazla kişinin bilişsel, duyuşsal ya da psikomotor davranışlarında değişiklik yapmak amacıyla düzenlenen işaretler örüntüsüdür” (Ergin, 2012, s. 43).

Eğitsel ileti ise kazanılması gereken erdemler yoluyla kişide olumlu davranış değişikliğinin amaçlandığı iletidir (Sever, 2012).

Metinler yoluyla aktarılmak istenen eğitsel iletilerin sınıflandırılması bu çalışmada aşağıdaki gibi yapılmıştır.

“Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletilerinin nitelikleri ve öğreniciye faydaları açısından sağlıklı bir biçimde incelenmesi amacıyla aşağıdaki sınıflama maddelerini oluşturmuş; bu maddelere göre iletiler bulgular kısmında düzenlenmiştir.

1. Sunuluş Biçimlerine Göre İletiler

- a. Dolaylı Aktarma
- b. Doğrudan Aktarma

2. Amaçlarına Göre İletiler

- a. Kişisel Gelişimi Destekleme Amaçlı
- b. Sosyal Gelişimi Destekleme Amaçlı
- c. Ahlaki Gelişimi Destekleme Amaçlı

3. İçeriklerine Göre İletiler

- a. Ulusal İletiler
- b. Evrensel İletiler” (Akt. Kaplan, 2013).

Türkçenin Muhafızları Serisi ve Araştırma Yöntemi

Seri beş kitaptan oluşmaktadır. Serinin birinci kitabı *Bir Kelime Seyyahı*, Kaşgarlı Mahmut’un yaşamını, ikinci kitabı *Simurg’a Yolculuk*, Ali Şîr Nevayi ve Hüseyin Baykara’nın yaşamlarını, üçüncü kitabı *Mutluluk Bilgisi*, Yusuf Has Hacıp’in yaşamını, dördüncü kitabı *Kelimelerin Işığı*, Edip Ahmet Yükneki’nin yaşamını; beşinci kitabı *Gönüllerin Hocası* ise Ahmet Yesevi’nin yaşamını anlatmaktadır. Serideki tüm kitaplar bu çalışmada incelenmiştir.

Bu araştırma kitapların incelenmesi üzerine olduğundan nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. “Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir” (Yıldırım, Şimşek, 2018, s. 41). Araştırmada “Türkçenin Muhafızları” adlı çocuk romanı serisinin eğitsel iletiler açısından incelenmesi amaçlandığından araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemine göre tasarlanmıştır. Doküman inceleme; “araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyalleri kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189).

Bu çalışmada yazar Özgür Aras Tüfek’in *Türkçenin Muhafızları* serisinin tüm kitapları çalışma materyali olarak kullanılmıştır. Türkçenin muhafızlarından görülen Kaşgarlı Mahmut’un, Ali Şîr Nevayi’nin, Hüseyin Baykara’nın, Yusuf Has Hacıp’in, Edip Ahmet Yükneki’nin, Ahmet Yesevi’nin yaşamlarının anlatıldığı söz konusu çocuk romanı serisi; eğitsel iletiler bakımından önemli katkılar sunacağını düşündürdüğünden bu araştırma için çalışma materyali olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırma ele alınan seride yer alan eğitsel iletileri saptamaya yönelik olduğu için elde edilen veriler içerik analiziyle incelenmiştir. “Elde edilen veriler içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir” (Yıldırım & Şimşek, 2018 s. 242). İçerik analizi derinlemesine inceleme açısından daha kullanışlıdır. “İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır” (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 239). Bu çalışmada yapılan işlem ele alınan serideki kitaplarda saptanan eğitsel iletilere dair verilerin birbiriyle ilişkili olanlarıyla belirli kodlar ve temalar oluşturmak, bu temaları ana temalar altında gruplandırmak ve bunları anlaşılır şekilde sunmaktır. Bu doğrultuda derinlemesine incelenen kitaplarda ilk olarak işlenen eğitsel iletiler saptanmıştır. Sonra saptanan eğitsel iletilerin benzer ve farklı yönlerine göre temalar belirlenmiştir. Belirlenen temalar ise sınıflandırmaya uygun olarak beş ana tema altında toplamıştır. Çalışmanın güvenilirliği açısından analiz işleminden sonra çalışmada saptanan bulguların uygun olup olmadığını belirlemek adına Türkçe Eğitimi alanında görev yapan uzman görüşüne başvurulmuştur. Alınan görüşlerle birlikte bulgulara son şekli verilmiştir.

Kodların ve Temaların Düzenlenmesi

Seride saptanan eğitsel iletilere yönelik unsurlardan temalar oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar eserlerde var olma durumlarına göre beş ana tema altında gruplandırılmıştır: Belirlenen ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Belirlenen ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar

Temalar
Kişisel gelişime yönelik iletiler
Toplumsal yaşama yönelik iletiler
Dini gelişime yönelik iletiler
Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler

Araştırmadan hareketle elde edilen eğitsel iletilerin temalara dair kodlamaları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 2: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama

İleti Kodu	İleti Adı
K1	Adaletli olmak
K2	Aileye Bağlı Olmak
K3	Alçak gönüllü olmak
K4	Araştırma yapmak
K5	Azimli olmak
K6	Bağışlamak
K7	Cesaretli olmak
K8	Cömert olmak
K9	Çalışmaya değer vermek
K10	Dile değer vermek
K11	Dinlemeye değer vermek
K12	Doğru iletişim kurmak
K13	Dostluğa değer vermek
K14	Dürüstlük
K15	Düzene değer vermek
K16	Emaneti sahibine ulaştırmak
K17	Empati yapmak
K18	Fedakâr olmak
K19	Güvenilir olmak
K20	Hatalardan ders çıkarmak/Öz eleştiri yapmak
K21	Hediye götürme/hediye etme
K22	Kin tutmamak
K23	Konukseverlik
K24	Merhametli olmak
K25	Meslek edinmeye değer vermek
K26	Okuma sevgisi
K27	Öğrenme ve öğretmeye değer vermek
K28	Önyargılı olmamak
K29	Özgünlüğe değer vermek
K30	Özür dilemek
K31	Paylaşmaya değer vermek
K32	Planlama yapmak
K33	Rehberlik etmek
K34	Sabırlı olmak

K35	Saygılı olmak
K36	Sevgiye değer vermek
K37	Sorumluluk
K38	Sözünde durmak
K39	Şiire değer vermek
K40	Taktir etmek
K41	Tecrübeye değer vermek
K42	Tedbirli olmak
K43	Temizlik
K44	Umut etmek
K45	Vefalı olmak
K46	Yazmaya değer vermek

Tablo 3: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama

İleti Kodu	İleti Adı
T1	Doğaya değer vermek
T2	Gelenekleri yaşatmak
T3	Güzel ahlaklı olmak
T4	Hakkı göz etmek
T5	İş birliği yapmak
T6	Topluma duyarlı olmak
T7	Yardımsever olmak
T8	Yol gösterici olmak

Tablo 4: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama

İleti Kodu	İleti Adı
D1	Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak
D2	Dine değer vermek
D3	Hayır yapmak
D4	Helal-haram bilmek
D5	Helalleşmek
D6	İbadet etmek
D7	Şükretmek

Tablo 5: Ulusal Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama

İleti Kodu	İleti Adı
U1	Türk birliğine değer vermek
U2	Türkçeye değer vermek
U3	Türk milletine hizmet
U4	Vatan ve millet sevgisi

Tablo 6: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama

İleti Kodu	İleti Adı
E1	Bilime ve sanata değer vermek
E2	Kültüre değer vermek

Bulgular

Kitaptaki eğitsel iletilere yönelik unsurlar temalar etrafında toplanmıştır. Oluşturulan bu temalar; kişisel, toplumsal, dini, ulusal, evrensel olmak üzere beş ana tema altında gruplandırılmıştır. Oluşturulan ana temalar, temalar ve onlara dair frekans ve yüzde bilgileri tablolarla sunulmuştur.

Türkçenin Muhafızları adlı çocuk romanı serisindeki tüm kitaplarda bulunan eğitsel iletilerin 629 tema etrafında toplandığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu seride tüm eğitsel iletilerin; kişisel gelişimi destekleyen iletiler ana teması altında 376, toplumsal gelişimi destekleyen iletiler ana teması altında 61, dini gelişimi destekleyen iletiler ana teması altında 25, Ulusal düşüncenin gelişimini destekleyen iletiler ana teması altında 69, evrensel gelişimi destekleyen iletiler ana teması altında 98 olduğu görülmektedir.

Bir Kelime Seyyahu Adlı Kitaba Dair Bulgular

Söz konusu esere dair ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

Temalar	f	%
Kişisel gelişime yönelik iletiler	28	34,14
Toplumsal yaşama yönelik iletiler	3	3,65
Dini gelişime yönelik iletiler	1	1,21

Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler	32	39,02
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler	18	21,95
Toplam	82	99,97

Söz konusu eserde tespit edilen temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 8, 9, 10, 11, 12’de sunulmuştur.

Tablo 8: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
K1	Adaletli olmak	1	3,57
K3	Alçak gönüllü olmak	2	7,14
K8	Cömert olmak	1	2,57
K9	Çalışmaya değer vermek	4	14,28
K10	Dile değer vermek	1	3,57
K23	Konukseverlik	2	7,14
K27	Öğrenme öğretmeye değer vermek	9	32,14
K46	Yazmaya değer vermek	8	28,57
Toplam		28	98,98

Tablo 9: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
T1	Doğaya değer vermek	3	100
Toplam		3	100

Tablo 10: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
D6	İbadet etmek	1	100
Toplam		1	100

Tablo 11: Ulusal Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
U2	Türkçeye değer vermek/Türkçe duyarlılığı	32	100
Toplam		32	100

Tablo 12: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
E1	Bilime değer vermek	15	83,33
E2	Kültüre değer vermek	3	16,66
Toplam		18	99,99

Tablolarda eğitsel iletilerin hangi temada hangi sıklıkla işlendiği de görülmektedir. Ayrıca eğitsel iletilerin temalardaki sıklıklarından yola çıkılarak ana tema içindeki yüzdeler dağılımları da belirtilmiştir.

Tablolara bakıldığında söz konusu eserde eğitsel iletilerin; 28 kez kişisel gelişimi desteklediği, 3 kez toplumsal gelişimi desteklediği, 1 kez dini gelişimi desteklediği, 32 kez Ulusal düşüncenin gelişimini desteklediği, 18 kez evrensel gelişimi desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserde eğitsel iletilerin toplamda 82 kez işlendiği görülmektedir. En çok eğitsel iletilerin işlendiği ana tema, 32 kez eğitsel iletilerin işlendiği “ulusal düşüncenin gelişimini destekleyen” iletilerdir. En az eğitsel iletilerin işlendiği ana tema ise 1 kez eğitsel iletilerin işlendiği “dini gelişimi destekleyen” iletilerdir. En çok eğitsel iletilerin işlendiği tema ise 32 kez eğitsel iletilerin işlendiği “Türkçeye değer vermek” temasıdır. Ayrıca söz konusu eserde bulunan iletilerin aktarılma biçimi olarak 81’i dolaylı iken bir tanesi doğrudandır.

Ulusal düşüncenin gelişimini destekleyen iletilere “Bir Kelime Seyyahı” adlı çocuk kitabında oldukça yer verildiğini söylemek mümkündür. Özellikle de Türkçeye değer vermek temasına dair iletiler en fazla işlenmiştir.

Simurg’a Yolculuk Adlı Kitaba Dair Bulgular

Söz konusu esere dair ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

Temalar	f	%
Kişisel gelişime yönelik iletiler	87	60,41
Toplumsal yaşama yönelik iletiler	18	12,5
Dini gelişime yönelik iletiler	13	9,02
Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler	18	12,5
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler	8	5,55
Toplam	144	99,98

Söz konusu eserde tespit edilen temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 14, 15, 16, 17 ve 18’de sunulmuştur.

Tablo14: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
K1	Adaletli olmak	1	1,14
K3	Alçak gönüllü olmak	1	1,14
K5	Azimli olmak	2	2,29
K6	Bağışlamak	2	2,29
K7	Cesaretli olmak	1	1,14
K9	Çalışmaya değer vermek	6	6,89
K13	Dostluğa değer vermek	7	8,04
K15	Düzene değer vermek	1	1,14
K17	Empati Yapmak	1	1,14
K18	Fedakâr olmak	1	1,14
K19	Güvenilir olmak	1	1,14
K20	Hatalardan ders çıkarmak	7	8,04
K22	Kin tutmamak	2	2,29
K26	Okuma sevgisi	3	3,44
K28	Ön yargılı olmamak	3	3,44
K29	Özgünlüğe değer vermek	2	2,29
K32	Planlama yapmak	2	2,29
K34	Sabırlı olmak	2	2,29
K35	Saygılı Olmak	6	6,89
K38	Sözünde durmak	2	2,29
K39	Şiire değer vermek	5	5,74

K40	Taktir etmek	3	3,44
K42	Tedbirli Olmak	2	2,29
K43	Temizliğe değer vermek	1	1,14
K44	Umut etmek	3	3,44
K45	Vefalı olmak	5	5,74
K46	Yazmaya değer vermek	5	5,74
Toplam		87	88,28

Tablo 15: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
T1	Doğaya değer vermek	1	5,55
T2	Gelenekleri yaşatmak	1	5,55
T4	Hakkı göz etmek	2	11,11
T5	İş birliği yapmak	3	16,66
T6	Topluma duyarlı olmak	3	16,66
T7	Yardımsever olmak	4	22,22
T8	Yol gösterici olmak	4	22,22
Toplam		18	99,97

Tablo 16: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
D1	Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak	4	30,76
D3	Hayır yapmak	3	23,07
D5	Helalleşmek	2	15,38
D6	İbadet etmek	2	15,38
D7	Şükretmek	2	15,38
Toplam		13	99,97

Tablo 17: Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
U1	Türk birliğine değer vermek	2	11,11
U2	Türkçeye değer vermek	11	61,11
U4	Vatan ve millet sevgisi	5	27,77
Toplam		18	99,99

Tablo 18: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
E1	Bilime ve sanata değer vermek	6	75
E2	Kültüre değer vermek	2	25
Toplam		8	100

Tablolara bakıldığında söz konusu eserde eğitsel iletilerin; 87 kez kişisel gelişimi desteklediği, 18 kez toplumsal gelişimi desteklediği, 13 kez dini gelişimi desteklediği, 18 kez Ulusal düşüncenin gelişimini desteklediği, 8 kez evrensel gelişimi desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserde eğitsel iletilerin toplamda 144 kez işlendiği görülmektedir. En çok eğitsel iletinin işlendiği ana tema, 87 kez eğitsel iletinin işlendiği “kişisel gelişimi destekleyen” iletilerdir. En az eğitsel iletinin işlendiği ana tema ise 8 kez eğitsel iletinin işlendiği “evrensel gelişimi destekleyen” iletilerdir. En çok eğitsel iletinin işlendiği tema ise 11 kez eğitsel iletinin işlendiği “Türkçeye değer vermek” temasıdır.

Ayrıca söz konusu eserde 10 ileti doğrudan 134 iletisi ise dolaylı olarak aktarılmıştır.

Kişisel gelişime yönelik iletilere *Simurg'a Yolculuk* adlı çocuk kitabında oldukça sık yer verildiğini söylemek mümkündür.

Mutluluk Bilgisi Adlı Kitaba Dair Bulgular

Söz konusu esere dair ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 19’da sunulmuştur.

Tablo 19: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

Temalar	f	%
Kişisel gelişime yönelik iletiler	80	74,76
Toplumsal yaşama yönelik iletiler	3	2,80
Dini gelişime yönelik iletiler	1	0,93
Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler	6	5,60
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler	17	15,88
Toplam	107	99,97

Söz konusu eserde tespit edilen temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 20, 21, 22, 23 ve 24’te sunulmuştur.

Tablo 20: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
K1	Adaletli olmak	2	2,5
K3	Alçak gönüllü olmak	1	1,25
K4	Araştırma yapmak	3	3,75
K5	Azimli olmak	3	3,75
K6	Bağışlamak	1	1,25
K8	Cömert olmak	1	1,25
K9	Çalışmaya değer vermek	6	7,5
K10	Dile değer vermek	6	7,5
K13	Dostluğa değer vermek	2	2,5
K14	Dürüstlük	6	7,5
K16	Emaneti sahibine ulaştırmak	1	1,25
K19	Güvenilir olmak	3	3,75
K20	Hatalardan ders çıkarmak	1	1,25
K23	Konukseverlik	1	1,25
K24	Merhametli olmak	2	2,5
K25	Meslek Edinmeye Değer Vermek	2	2,5
K26	Okuma sevgisi	10	12,5
K27	Öğrenmeye/Öğretmeye Değer Vermek	7	8,75
K30	Özür dilemek	1	1,25
K32	Planlama yapmak	1	1,25
K33	Rehberlik etmek	5	6,25
K35	Saygılı Olmak	2	2,5
K37	Sorumluluk	1	1,25
K39	Şiire değer vermek	2	2,5
K41	Tecrübeye değer vermek	2	2,5
K46	Yazmaya değer vermek	8	10
Toplam		80	100

Tablo 21: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
T7	Yardımsever olmak	3	100
Toplam		3	100

Tablo 22: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
D6	İbadet etmek	1	100
Toplam		1	100

Tablo 23: Ulusal Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
U2	Türkçeye Değer vermek/Türkçe duyarlılığı	2	33,33
U4	Türk Milletine Hizmet	4	66,66
Toplam		6	99,99

Tablo 24: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
E1	Bilime ve sanata değer vermek	15	88,23
E2	Kültüre değer vermek	2	11,76
Toplam		17	99,99

Tablolara bakıldığında söz konusu eserde eğitsel iletilerin; 80 kez kişisel gelişimi desteklediği, 3 kez toplumsal gelişimi desteklediği, 1 kez dini gelişimi desteklediği, 6 kez Ulusal düşüncenin gelişimini desteklediği, 17 kez evrensel gelişimi desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserde eğitsel iletilerin toplamda 107 kez işlendiği görülmektedir. En çok eğitsel iletinin işlendiği ana tema, 80 kez eğitsel iletinin işlendiği “kişisel gelişimi destekleyen” iletilerdir. En az eğitsel iletinin işlendiği ana tema ise 1 kez eğitsel iletinin işlendiği “dini gelişimi destekleyen” iletilerdir. En çok eğitsel iletinin işlendiği tema ise 15 kez eğitsel iletinin işlendiği “bilime ve sanata değer vermek” temasıdır.

Kişisel gelişime yönelik iletilere *Mutluluk Bilgisi* adlı çocuk kitabında oldukça yer verildiğini söylemek mümkündür. Nitekim kitaba konu olan Ali Şir Nevayi ve Hüseyin Baykara örnek yaşamlarıyla ve eserleriyle insanlığın gelişimine hizmet etmiş önemli kişiliklerdir.

Ayrıca söz konusu eserde işlenen eğitsel iletilerin 49’u doğrudan, 58’i ise dolaylı olarak aktarılmıştır.

Kelimelerin Işığ Adlı Kitaba Dair Bulgular

Söz konusu esere dair ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 25’te sunulmuştur.

Tablo 25: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

Temalar	f	%
Kişisel gelişime yönelik iletiler	91	65,46
Toplumsal yaşama yönelik iletiler	14	10,07
Dini gelişime yönelik iletiler	4	2,87
Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler	5	3,59
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler	25	17,98
Toplam	139	99,97

Söz konusu eserde tespit edilen temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri 26, 27, 28, 29 ve 30’da sunulmuştur.

Tablo 26: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
K1	Adaletli olmak	1	1,09
K3	Alçak gönüllü olmak	4	4,39
K4	Araştırma yapmak	2	2,19
K5	Azimli olmak	8	8,79
K8	Cömert Olmak	1	1,09
K9	Çalışmaya değer vermek	7	7,69
K10	Dile Değer Vermek	1	1,09
K11	Dinlemeye değer vermek	2	2,19
K12	Doğru iletişim kurmak	1	1,09
K13	Dostluğa değer vermek	10	10,98
K14	Dürüstlük	9	9,89
K16	Emaneti Sahibine ulaştırmak	1	1,09
K20	Hatalardan ders çıkarmak	3	3,29
K21	Hediye Götürme	1	1,09
K26	Okuma sevgisi	7	7,69
K27	Öğrenmeye/Öğretmeye Değer Vermek	5	5,49

K30	Özür dilemek	3	3,29
K34	Sabırlı olmak	1	1,09
K35	Saygılı Olmak	3	3,29
K36	Sevgiye Değer Vermek	1	1,09
K37	Sorumluluk	1	1,09
K39	Şiire değer vermek	9	9,89
K43	Temizlik	2	2,19
K46	Yazmaya değer vermek	8	8,79
Toplam		91	99,85

Tablo 27: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
T3	Güzel Ahlaklı Olmak	6	42,85
T7	Yardımsaver olmak	8	57,14
Toplam		14	99,99

Tablo 28: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
D2	Dine değer vermek	1	25
D5	Helalleşmek	1	25
D6	İbadet etmek	1	25
D7	Şükretmek	1	25
Toplam		4	100

Tablo 29: Ulusal Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
U2	Türkçe sevgisi/Türkçe duyarlılığı	5	100
Toplam		5	100

Tablo 30: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
E1	Bilime ve sanata değer vermek	24	96
E2	Kültüre değer vermek	1	4
Toplam		25	100

Tablolara bakıldığında söz konusu eserde eğitsel iletilerin; 91 kez kişisel gelişimi desteklediği, 14 kez toplumsal gelişimi desteklediği, 4 kez dini gelişimi desteklediği, 5 kez Ulusal düşüncenin gelişimini desteklediği, 25 kez evrensel gelişimi desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserde eğitsel iletilerin toplamda 139 kez işlendiği görülmektedir. En çok eğitsel iletinin işlendiği ana tema, 98 kez eğitsel iletinin işlendiği “kişisel gelişimi destekleyen” iletilerdir. En az eğitsel iletinin işlendiği ana tema ise 4 kez eğitsel iletinin işlendiği “dini gelişimi destekleyen” iletilerdir. En çok eğitsel iletinin işlendiği tema ise 24 kez eğitsel iletinin işlendiği bilime ve sanata değer vermek temasıdır.

Ayrıca söz konusu eserde 31 eğitsel ileti doğrudan, 108 eğitsel ileti ise dolaylı olarak aktarılmıştır.

Kişisel gelişime yönelik iletilere “Kelimelerin Işığı” adlı çocuk kitabında oldukça yer verildiğini söylemek mümkündür. Nitekim kitaba konu olan Edip Ahmet Yükneki yaşantısındaki azmiyle ve güzel ahlakı anlatan eseriyle yüz yıllara rağmen günümüzü aydınlatan bir kişiliktir.

Gönüllerin Hocası Adlı Kitaba Dair Bulgular

Söz konusu esere dair ana temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 31’de sunulmuştur.

Tablo 31: Eğitsel İletilere Yönelik Unsurlara Ait Ana Temalar ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

Temalar	f	%
Kişisel gelişime yönelik iletiler	90	57,32
Toplumsal yaşama yönelik iletiler	23	14,64
Dini gelişime yönelik iletiler	6	3,82
Ulusal düşüncenin gelişimine yönelik iletiler	8	5,09
Evrensel düşüncenin gelişime yönelik iletiler	30	19,10
Toplam	157	99,97

Söz konusu eserde tespit edilen temalar, onlara dair frekans ve yüzde bilgileri Tablo 32, 33, 34, 35 ve 36’da sunulmuştur.

Tablo 32: Kişisel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
K1	Adaletli olmak	3	3,33
K2	Aileye Bağlı Olmak	9	10
K3	Alçak gönüllü olmak	6	6,66
K5	Azimli olmak	1	1,11
K9	Çalışmaya değer vermek	8	8,88
K11	Dinlemeye Değer Vermek	1	1,11
K12	Doğru İletişim Kurmak	1	1,11
K13	Dostluğa değer vermek	2	2,22
K14	Dürüst Olmak	2	2,22
K18	Fedakâr olmak	1	1,11
K25	Meslek Edinmeye Değer Vermek	1	1,11
K26	Okuma sevgisi	2	2,22
K27	Öğrenmeye/Öğretmeye Değer Vermek	5	5,55
K31	Paylaşmaya Değer Vermek	2	2,22
K32	Planlama yapmak	2	2,22
K34	Sabırlı olmak	4	4,44
K35	Saygılı Olmak	12	13,33
K36	Sevgiye Değer Vermek	1	1,11
K38	Sözünde durmak	8	8,88
K39	Şiire değer vermek	10	11,11
K40	Taktir etmek	1	1,11
K45	Vefalı olmak	1	1,11
K46	Yazmaya değer vermek	7	7,77
Toplam		90	99,93

Tablo 33: Toplumsal Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
T1	Doğaya değer vermek	3	13,04
T3	Güzel Ahlaklı Olmak	1	4,34
T5	İş birliği yapmak	2	8,69
T6	Topluma duyarlı olmak	10	43,47
T7	Yardımsever olmak	7	30,43
Toplam		23	99,97

Tablo 34: Dini Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
D4	Helal-Haram Bilmek	2	33,33
D6	İbadet etmek	3	50
D7	Şükretmek	1	16,66
Toplam		6	99,99

Tablo 35: Ulusal Düşüncenin Gelişimini Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
U2	Türkçe sevgisi/Türkçe duyarlı- lığı	5	62,5
U3	Türk Milletine Hizmet	3	37,5
Toplam		8	100

Tablo 36: Evrensel Gelişimi Destekleyen Eğitsel İletilerle İlgili Kodlama ve Onlara Dair Frekanslar, Yüzdeler

İleti Kodu	İleti Adı	f	%
E1	Bilime değer vermek	29	96,66
E2	Kültüre değer vermek	1	3,33
Toplam		30	99,99

Tablolara bakıldığında söz konusu eserde eğitsel iletilerin; 90 kez kişisel gelişimi desteklediği, 23 kez toplumsal gelişimi desteklediği, 6 kez dini gelişimi desteklediği, 8 kez Ulusal düşüncenin gelişimini desteklediği, 30

kez evrensel gelişimi desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserde eğitsel iletilerin toplamda 157 kez işlendiği görülmektedir. En çok eğitsel iletinin işlendiği ana tema, 90 kez eğitsel iletinin işlendiği “kişisel gelişimi destekleyen” iletilerdir. En az eğitsel iletinin işlendiği ana tema ise 6 kez eğitsel iletinin işlendiği “dini gelişimi destekleyen” iletilerdir. En çok eğitsel iletinin işlendiği tema ise 29 kez eğitsel iletinin işlendiği “bilime ve sanata değer vermek” temasıdır.

Ayrıca söz konusu eserde 27 eğitsel ileti doğrudan, 130 eğitsel ileti ise dolaylı olarak aktarılmıştır.

Kişisel gelişime yönelik iletilere *Gönüllerin Hocası* adlı çocuk kitabında oldukça yer verildiğini söylemek mümkündür. Söz konusu eserde yaşamı ele alınan Hoca Ahmet Yesevi yazdığı hikmetlerle günümüze kadar ulaşabilmeyi başarmış önemli bir kişiliktir.

Sonuç

Serideki *Bir Kelime Seyyahu* ve *Simurg'a Yolculuk* adlı iki kitapta en çok işlenen tema Türkçeye değer vermektir. Fakat bu tema en çok *Bir Kelime Seyyahu* adlı kitapta işlendiği için Türkçeyi sevdirmek, Türkçe duyarlılığı kazandırma açısından bu kitabın daha başarılı olacağını söylemek mümkündür. Serinin genelinde en çok işlenen ana tema kişisel gelişimi destekleyen ana temadır. Fakat *Bir Kelime Seyyahu*'nda en çok işlenen ana tema, ulusal düşüncüyü destekleyen ana temadır. Serinin diğer üç kitabında bilime değer vermek temasına dair iletiler en çok işlenmiştir. Dolayısıyla serideki *Mutluluk Bilgisi*, *Kelimelerin Işığı* ve *Gönüllerin Hocası* adlı üç kitapta en çok bilime değer vermek iletinin işlenmesiyle bu eserlerin çocukların bilime değer vermesinde daha etkili olacağını söylemek mümkündür.

Bu araştırmada incelenen *Türkçenin Muhafızları* serisi üzerine yapılan tek ve benzer çalışma olarak F. Bulut, Ş. Şimşek'in *Türkçenin Muhafızları Serisi Romanlarında Değerler* adlı makale bulunmaktadır. *Gönüllerin Hocası* adlı kitap seriyeye daha sonra eklendiği için Bulut ve Şahin'in (2021) araştırmasında bu eser yer almamıştır. Ayrıca Bulut ve Şahin'in (2021) çalışması Özgür Aras Tüfek'in *Türkçe'nin Muhafızları* serisinin dört kitabını, Allport, Lin-dzey ve Vernon (1960)'un 6'lı değer tasnifine göre inceleyerek değerlerin nasıl işlendiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada ise aynı yazarın aynı serisi en son hâli olan beş eseriyle birlikte, eğitsel iletiler açısından incelenmiştir. Çalışmalar bu açılarından farklılıklar içermektedir. Ayrıca diğer çalışmada öğrenme öğretme aşkının yoğun işlendiği belirtilmiş fakat bu çalışmada serinin tamamına bakıldığında en çok işlenen ileti 89 kez işlenmesiyle bilime değer vermek olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu çocuk romanı serisinin çocuklara bilime değer vermeyi, bilim yolun-

da olanlara değer vermeyi kazandırmak adına etkili olacağını söylemek mümkündür. Serinin geneline bakıldığında en çok işlenen ikinci eğitsel ileti, 55 kez işlenmesiyle Türkçeye değer vermektir. Bu nedenle bu çocuk romanı serisinin Türkçe sevgisi kazandırma, Türkçe duyarlılığı oluşturma adına da etkili olacağını söylemek mümkündür. Nitekim alanyazında Türkçeye değer vermek iletilisinin bu kadar çok işlendiği bir çocuk romanı serisine rastlanılmamıştır. Bu özelliğiyle bu çocuk romanı serisinin Türkçe dersinde öncelikli olarak okutulması gerektiğini söylemek mümkündür. Söz konusu seride üçüncü olarak yazmaya, dördüncü olarak çalışmaya, beşinci olarak da öğrenme ve öğretmeye değer vermek iletilisi en çok işlenmiştir. Görüldüğü üzere bu çalışmanın sonucuna göre öğrenme öğretmeye değer vermek yoğunluklu bir eser olmasından çok eserin bilime, Türkçeye, yazmaya, çalışmaya değer vermek üzerine yoğun bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ayrıntılı yapılan tema analizleriyle bu sonuca varılmış, bundan sonra eserle ilgili yapılacak çalışmalar için de fikir vermesi amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Acele, M. (2019). *İbrahim Örs'ün çocuklara yönelik eserlerinin eğitsel iletiler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Akçay, S. (2015). *Samed Behrengi'nin hikayelerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Arıcı, A. (2016). *Çocuk edebiyatı ve kültürü* (1. basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bulut, F., & Şimşek, Ş. (2021). Özgür Aras Tüfek'in Türkçenin muhafızları serisi romanlarında değerler. *Millî Eğitim Dergisi*, 50(230), 769-793.
- Cesur, E. (2015). *Mavisel Yener'in çocuklara yönelik hikayelerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Dağ, A. (2021). *Şermin Yaşar'ın çocuk kitaplarının çocuğa görelik ilkesi ve eğitsel iletiler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Ergin, A. (2012). *Eğitimde etkili iletişim*. Anı Yayıncılık.
- Kaplan, K. (2013). *Hidayet Karakuş'un roman ve hikâyelerinde yer alan eğitsel iletiler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Nas, R. (2002). *Örneklerle çocuk edebiyatı*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, E. (1999). *Yazınsal Türler*. Bilgi Yayınevi.
- Öztürk, E. (2019). *Yunus Emre'nin eserlerindeki eğitsel iletilerin tespiti* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Giresun Üniversitesi.
- Sever, S. (2012). *Çocuk ve edebiyat*. Tudem Yayınları.
- Sever, S. (2013). *Çocuk edebiyatı ve okuma kültürü*. Tudem Yayınevi.
- Şen, Ü. (2008). Altıncı sınıf ders kitaplarındaki metinlerin ilettiği değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 763-779.
- Tekin, A. (2018). *Aytül Akal'ın çocuk kitaplarının eğitsel iletiler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Uzuner Yurt, S. ve Şimşek, T. (2016). Sevim AK'ın öykülerinin eğitsel değerleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4(4), 474-488.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Zengin, A. ve Zengin, N. (2007). *Çocuk edebiyatı*. Truva Yayınları.

BÖLÜM 3

DİYARBAKIR ARGOSU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yunus Emre BARCA¹

¹ Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi. Batman / Türkiye / e-posta mihrimah505@hotmail.com

Giriş

Argo belli bir kesim tarafından oluşturulan kendi içerisinde bir takım özel anlamlar içeren bir araya gelen topluluklar tarafından benimsenen yapılarıdır. Başka toplumlar tarafından anlaşılmayacağı gibi konuşulduğu toplumda yaşayan herkes tarafından da anlaşılammaktadır. Toplumlara özgü ve konu edinilen toplumların dilleriyle, şive ve ağız özellikleriyle yakından ilişkilidir argo kelimeler. Toplumdan topluma değişen bu özel dil bölgeden bölgeye de değişmektedir. Argo, insan becerikliliğinin ve yaratıcılığının bir sonucudur denilebilir. İnsanlık tarihinin ilk çağlarından itibaren insanların dil türetme ihtiyacı ve becerisiyle birçok dil oluşturulmuştur. Ve dildeki kelimelere yeni bir anlam yüklenmesiyle argo oluşmuştur. Argo sadece bu yolla ortaya çıkmamıştır. Argonun birden fazla ortaya çıkma serüveni vardır. Bir grup insanın yalnızca kendilerinin anlayabileceği özel bir dil oluşturmak istemesiyle ortaya çıkmıştır. Herkes tarafından anlaşılması, örtülü olması, kendilerine has olması ve iletişimi kolaylaştırması gibi birçok amacı içinde barındırır. Genel dildeki sözcüklerin değiştirilip dönüştürülmesiyle ortaya çıkan argo, günümüze kadar çeşitlenmiş ve yabancı dilden alınan sözcüklere de anlam yüklenmesiyle alanını oldukça genişletmiştir. Argonun varoluşsal zemini olarak düzene karşı bir aykırı ses olarakta niteleyebiliriz. Tek başına yeterli olmayacaktır bu adlandırış çünkü argonun ortaya çıkmasında birçok etmen etkili olmuştur. Aksan argoyu şu şekilde ifade eder: Her dilde görülen, toplum içinde bir kesimin ya da öbeklerin farklı biçimde anlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturduğu özel bir dildir. Her dil içinde argo ve argo türleri bulunmasıyla birlikte her ülkede bu özel dilin oluşumunda birbirine benzer eğilimler görülmektedir. Argo gelişmiş, sanatlı ve nükteli bir dildir (Aksan, 2007, s. 89).

1. ARGO

İnsanların varlıkları, nesnelere ve kavramları adlandırması hem pratik hem de soyut birçok ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir süreçtir. Bu davranış, dilin temel yapı taşlarından biri olan adlarla dünyayı anlamlandırma, düzenleme ve başkalarına ifade etme ihtiyacından doğar. (Tuğluk, 2024, s. 242). Bu bağlamda argo informal bir dildir. Standart dilden uzaklaşan kişi ve gruplar tarafından kullanılır. Bir dilde var olan kelimelere yeni anlamlar yüklenmesiyle oluşan ikincil bir dil evrenidir. Argo bir küfür aracı değildir. Yeni anlamlar gizli hüviyetler içeren bir yapısı vardır. Var olan dille karşı argonun kaba olma durumu argoyu ikincil plana iter ve imaj açısından kötü bir köken olarak tanıtılmasına sebep olur. Argoya kötü gözle bakılmasına neden olan bu etmenler nedeniyle kötü bir algı oluşmuştur. Bu yakıştırmacılar nedeniyle argo, sokak dili sokak ağzı olarak nitelenir. Argonun söz dizimi için Develioğlu şöyle der: Argo sözdizimi bakımından bazı özelliklere sahip olsa da kendine has ayrı bir gramere sahip değildir.

Bu yüzden ana dil değil, ana dilden türeyen yardımcı bir dildir. Ana dili konuşanlar bu yardımcı dili anlayamayabilirler. Ancak bu yardımcı dili konuşanlar kendi ana dillerini bilirler. Argo doğal diller sınıfında olan yapma bir dildir (Devellioğlu, 1980, s. 13-14). Bahattin Sezgin, argoyu Ulusal sınırlar içinde yaşayan ve ulusal bir dil kullanan halkın içinde, belli bir yerde yaşamakta olan insanlar, ortak bir alanda birbirine bağlantılı işlerde çalışıp birlikte üretim yapanlar ya da belirli bir alanda iş gören insanların oluşturduğu kümelerde, küme bireylerinin kendilerinden başka kimsenin anlamayacağı bir biçimde, özgün bir anlatım biçimi ya da iletişim aracı olarak ürettikleri sözcükler dizgesi, yapay bir dil” şeklinde tanımlamıştır (Sezgin, 2013, s. 5). Argonun ortaya çıkmasında belli bir kesim arasında olan iletişim, bağlılık, çıkar ilişkii, kısacası insan duygularının ön planda olduğu görülmektedir.

2. ARGO SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ VE OLUŞUM YOLLARI

Eski İspanyolcada *alçak adam* demek olan *arigote* kelimesiyle ilişkili olduğunu düşünenler vardır. *Horozun mahmuzu* anlamına gelen ve 16. yüzyıla kadar *argot* şeklinde kullanılan *ergot* kelimesinin *hırsızlık* şeklindeki mecazî anlamıyla da bağdaştırılanlar vardır. Fransızcada *düzenbaz*, *hileci*, *maharetli*, *kurnaz* anlamlarına gelen *argutus* kelimesinden geldiği düşüncesi de ileri sürülmüştür. İtalyanca *hırsız dili* demek olan *gergo* sözünden geldiğine inanlar da vardır (Devellioğlu, 1980, s. 15-16). Argo kelimelerin türetilmesi adına benzetmelerden yararlanılarak sözcüklere ikinci bir anlam verilmektedir. Bu benzetmeler çeşitli şekillerde yapılabilir. Örneğin Türkçeye Yunancadan giren ve *kümes* anlamına gelen *kodes* sözcüğünün kümesin dar olması ve hayvanların akşamları oraya kapatılması ile hapisanenin dar olması ve insanların da hapsedilmesi arasında bir benzerlik kurularak oluşturulduğunu düşünmekteyim. Benzetme yoluyla argoya giren bu sözcük eğer insanlar için kullanılsaydı argo sayılmazdı. Aynı zamanda argo oluşumunun bir başka yolu olan esprili deyim üretmek de benzetmelerden yararlanılarak gerçekleşmektedir. Örneğin argoda *dolgun göğüs* anlamında kullanılan *kaçak inşaat*, inşaatta olması gerektiğinden daha fazla kat çıkılması ile arasında benzerlik kurularak oluşturulmuştur. Bazı güncel olaylar da argonun oluşmasına neden olabilmektedir. Mesela argoda *hazırdan yemek* anlamında kullanılan *kilometre açmak* deyimini, bazı şoförlerin taksimetreyi önceden açması ve müşteriden daha fazla para almasıyla ilişkili olabilir. Bir başka oluşum yolu ise yabancı kökenli sözcük kullanımı ve bazı sözcüklere ise Türkçe kurallara göre ek getirilmesidir. İspanyolcadan alınan *palavra* sözcüğüyle oluşturulmuş *palavra atmak* deyimini bu yolla oluşmuş argolardandır.

Argonun en başat özelliği herkes tarafından anlaşılmayan örtük ve özel bir dil olmasıdır. Argonun bağlı olduğu genel dili bilmek bu diile ilgili argoyu

anlamaya ve konuşmaya yetmez. Herkesin anladığı bir sözcük de argo sayılamaz. Argo sözcükler anlam genişlemesi ile aynı zamanda birden fazla anlama sahip olabilir. Günlük konuşma dilinden alınan bir sözcüğün argo olabilmesi için konuşma dilinde kullanılan anlamının dışında ikinci bir anlama hatta üçüncül bir hüviyette sahip olması gerekmektedir. Bu ikinci anlamı sadece birkaç kişinin biliyor olması yeterli olmaz. Ancak bir sözcük iki ayrı anlamda kullanıyorsa ikinci anlamının kesinlikle argo olacağı anlamına gelmez. Diğer anlamının hakaret, galiz ya da küfür amacıyla kullanılması da argo olacağı anlamına gelmemektedir. Sözcüğün değişik anlamlarından birinin argo sayılması için yalnızca belli bir kesim tarafından sınırlı bir topluluk tarafından anlaşılabilmesi gerekmektedir. Argoda kelimeler şekilleri bozuk, örtük, anlamı kapalı ve yerleri değiştirilmiş olabilir. Anadildeki ilk anlamı dışında kaydırmalara uğratılan kelimeler, yabancı kelimelerle ve azınlıkların kelimeleriyle karışık olarak ortaya çıkar. Argonun sürekli değişen ve dönüşen bir yapısı vardır. Bazen yeni kelimelerin türetilmesiyle oluşur. Bazen de var olan eski kelimelerin yapısının değişime uğramasıyla ortaya çıkar. Konular genel olarak kadın erkek çekişmeleri, içki, spor, kadın, kumar, hapishane, aile içi ilişkiler, denizcilik, günlük hayatla ilgilidir. Teşbih, istiare, mecaz, abartma sanatlarına açık bir dildir. Suç dünyasında, kapalı topluluklarda, göçmenlerde, cinsellikle ilgili alanlarda, tutunamamış şehir yaşamından dışlananlar arasında eğlence ve futbol dünyasında, internette bu özel dile has kelimeler kullanılmaktadır.

3. DİYARBAKIR AĞZI

Diyarbakır ağzı üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. (Beysanoğlu, 1966, Ocak, 1989, Boz 1996, Özçelik ve Boz 2001, Ölmez, 2010, Erten 2011, Erten 2015, Erten ve Başkan 2016, Sökmen, 2016, Baran 2022, Baran, 2020, Baran ve Erten 2020, Tuğluk 2021a, Tuğluk 2021b, Tuğluk, 2022). Diyarbakır ağzında geçen ve Diyarbakır da kullanılan argo kelimeler, günlük yaşamın keşmekeşi içerisinde Diyarbakır insanının doğallığını yansıtır. Argo kelimelerin içerisinde özlemin, sevginin, öfkenin dış dünyaya yansması vardır. Kimi zamanda yüzlerde tebessüm oluşturan bir altyapısı vardır. Diyarbakır küçelerinde sedası hissedilen bu argo deyişlerinin evlat hasretinden bağıri yanık bir annenin haykırışı vardır. Örtük anlamlar içerir. Sevdiğine kavuşamayanların içinde biriken patlamaya nazır volkanik yanları vardır. Doğaldır. Yapmacık yoktur. Bu sunturlu kelimelerin yeri gelir öğretici boyutları vardır. Karşıdaki kişiyi hizaya getiren anlamlar içerebilir. Kimi zamanda incitmek kaydı olmasa da ortama neşe ve gülüşmeler katmak için ifade edilir. Argo sözcüklerin söyleniş biçiminden kişiye değişebilir ağız özelliklerinden kaynaklı farklı söyleniş kalıplarına rastlanabilir bu durumu Diyarbakır yöresi söz varlığıyla ilgili kapsamlı çalışmaları olan Mehmet Emin Tuğluk şöyle özetler: Diyarbakır yöresi ağızlarında kültür ve sosyal hayattaki değişim

ve etkileşimlerden kaynaklı olarak aynı sözcüğün farklı şekillerde söyleyişine rastlanmaktadır. Hatta bazen aynı bölgede, aynı kişiden yapılan derlemelerde bile sözcüğün farklı söyleyişleriyle karşılaşılabilir. (Tuğluk, 2022, s.7) Diyarbakır argosu yazılış ve söyleyiş açısından farklılıkları vardır. Genelde öğreticilik yanı sıra fazla olduğu için zaman zaman kalıp sözlerle karıştırılabilir. Diyarbakır da şehir hayatına karşı kendi içerisinde bir isyanı simgeleyen “Qırık” diye tabir edilen kişiler tarafından da dile getirilen bu argo kelimeler genelde unutulmaya yüz tutmuştur. Gelişen dönüşen yeni çağın getirdiği esintilerde Sur kümelerinde olan değişime etki etmiştir. Yerelde bu argo söyleyişler devam etmekle beraber etkisi azalmıştır.

4. DİYARBAKIR AĞZINDA KULLANILAN ARGO KELİMELER

4.1 KİTAPLARDA YER ALAN DİYARBAKIRA ÖZGÜ ARGO KULLANIM ÖRNEKLERİ

kaşmer: Soyтары, maskara (DS, I; Tuğluk, 110)
Kaşmerlik yapma oğlum.

preze: Yalan konuşmak, durmadan yalan söylemek.
Çok **preze** atıyorsun oğlum.

avel: Enayi kimse, şaşkın (DS, I; Tuğluk, 28)
Avel bakma bana beni sinirlendirme.

gevende: Fahişe, (DS, I; Tuğluk, 81)
Çok konuşuyorsun **gevende**.

kıbrağ: **pezevenk** anlamında bir kelime, (DS, I; Tuğluk, 115)
Kıbrağ hele gel buraya,

kuşhana: Kuşhane (DS, I; Tuğluk, 123-ÇÇYA, 244)
Ulaaa **kuşhana** bana cevap verme.

zırtto: 1. **Osurmuş**, (DS, I; Tuğluk, 202), (ŞBDA, 67)
2. **Terbiyesiz** (DS VI, 4378)
Zırtodur o her işimize karışa.

cahal: **Genç**, bilgisiz, cahil (DS, I; Tuğluk, 45)
Cahalsan sen ha bilesen okumuş eşek.

cınavar: Canavar. (DS, I; Tuğluk, 46)
Canavar canavar bakma.

çullaka: Yaramaz, şımarık kız. (DS, I Tuğluk, 52), (DABM, 48; ŞBDA, 57)

Sınıftasın **çullaka** otur yeren.

çirtık: Şımarık, hoppa, züppe. (DS, I; Tuğluk, 53)

Çok **çirtıksın** ha.

dekbaz: Hilebaz, (DS, I; Tuğluk, 60), (ŞBDA, 58; DASY, 381)

Ula **dekbaz** ayağın denk al.

fetbaz: Kurnaz, uyanıktır. (DS, I; Tuğluk 76)

Oyunda hile çok yapı **fetbazdır**.

forta: Yalan söyleyen, böbürlenlen. (DS, I; 77) (ŞBDA, 59; DASY, 381)

Fortacı yine geldi.

gobo: Çok şişman adam, (DS, I; Tuğluk, 82) (ŞBDA, 59; DASY, 381)

Çok yemek yiyisen **gobo** olmuşsan.

gazzeb: Yaman, fena kimse. (DS, I; Tuğluk, 79)

O çocuk evlere uzak **gezeptir**.

hasud: Kıskanç kimse, (DS, I; Tuğluk, 79)

Hasud bizi hep kıskani.

hırpo: İşe yaramaz adam, (ŞBDA, 60)

Hırpoda maça gelise bende gelmiyem,

kevaşe: Serseri, züppe. (DS, I; Tuğluk, 115)

Kevaşe hele gel buraya.

kevaşe: Serseri, züppe. (DS, I; Tuğluk, 115)

Kevaşe hele gel buraya.

lahpo: Hantal, ağırcanlı. (DS, I; Tuğluk 127) (ŞBDA, 63; DASY, 382)

Bize ayak uyduramısan **lahpo**.

lal: Dilsiz. (DS, I; Tuğluk 127) (DA,164; BA, 4-32).

Lal geldi yine yanımıza.

mezak: Alay, (DS, I; Tuğluk 135; ŞBDA, 63)

Bizimle tirek **mezak** geçi.

pıtpıt Geveze (DS, I ; Tuğluk 156; ŞBDA, 64)
Çok pıtpıtçıdır o.

tavlı: Semiz, şişman, (DS, I; Tuğluk 178)
Tavlı tavlı geldi.

kaşmer: Soyтары, maskara, (DS, I; Tuğluk, 110 & DA, 161; ŞBDA, 61)
Kaşmer geldi yine yanımıza boş boş konuşu yine.

teşkaleci: Şarlatanlık (DS, I; Tuğluk 181& ŞBDA 66)
Teşkeleci yine başladı prezeye.

teşkele: Şamata, (DS, I; Tuğluk 181)
Çok konuşuyor **teşkelecidir**.

şekkal: Ayakkabı topuğunu kıran kimse, (DS, I; Tuğluk, 172)
Yine ayakkabısı **şekkal** yapmış gidi yampiri yampiri.

battal: Boş gezen avare. (DS, I; Tuğluk, 34)
Battalla işim olmaz benim.

kındır: Kısa kimse, (DS, I; Tuğluk 116)
Kındır hiç rahat durmuyor.

keke: Dili dönmeyen. (Efe), (DS, I; Tuğluk, 112 & DS VI, 4542).
Kekeliği geçmedi çocukluktan geliyor.

keke: Dili dönmeyen. (Efe), (DS, I; Tuğluk, 112 & DS VI, 4542).
Kekeliği geçmedi çocukluktan geliyor.

aluce erik: Küçük kafa. (DS, I; Tuğluk, 23& DS I, 225)
Aluce erik gibi bakısan.

akrut: Çirkin, pis. (DS, I; Tuğluk, 22 & DABM 46)
Akrut olmuşsan kızım dikkat et kendine.

cazu kari: Cadı. (DS, I; Tuğluk 45)
Cazu kari yine uğrusuzluk getirdi.

hırpo: Zıbidi. (DS, I; Tuğluk, 95 & ŞBDA, 60)
Hırponun tekidir o bir şeyden anlamaz.

değişğ: Değişik (DS, I; Tuğluk, 59)
Değişik buraya uğradı mı?

mırdar: Pis, murdar. (DS, I; Tuğluk, 136)

Mırdar ettin her şeyin içine sıçtın.

afrut: Çok uyanık, ifrit. (DS, I; Tuğluk, 20)

Memo çok **afruttur**. Uyanıktır. Kaşmer,

akrut: Çok çirkin pis, (DS, I; Tuğluk, 22)

Hele **akrut** gel buraya teneke.

algın: Renksiz, cılız, hastalıklı, zayıf, yılgın (DS, I; Tuğluk, 23)

Çocuk çok **algın** görün.

andaval: Aptal, beceriksiz, bön, avanak, şaşkın (DS, I; Tuğluk, 24)

Ne bakısan **andaval** seni.

ayyareci: Dalkavuk (DS, I; Tuğluk, 30)

Ayyareci gelmiş yine yamacımıza

bekes: kimsesiz (DS, I; Tuğluk, 35)

Ailesi yoğtur onun **bekestir**.

cılluz: parasız (DS, I; Tuğluk, 46)

Hiç kemseyi Allah **cılluz** etmesin.

çillik: dişilik organı (DS, I; Tuğluk, 53)

Çillik yine gelmiş oruspi.

dek: Hile, oyun (DS, I; Tuğluk, 60)

Kabrak **dektir**.

dingil: çıplak (DS, I; Tuğluk, 62)

Dingil yine ne konuşii.

eke: kart (DS, I; Tuğluk, 68)

Çok hantal olmuş **eke**.

fismiri: Cılız, zayıf, mızımız (DS, I; Tuğluk, 76)

Açıktan **fismiri** olmuş.

hımbıl: Uyuşuk, tembel, (DS, I; Tuğluk, 94)

Teneke hımbılın biridir.

hırıf: bunak (DS, I; Tuğluk, 95)

Adama bak hırıftır.

kapatma: metres (DS, I: Tuğluk, 109)

Kapatmadır benamustur.

keçel: kel (DS, I: Tuğluk, 113)

Keçel geldi Trek.

kerecollı: işe yaramaz kimse (DS, I: Tuğluk, 113)

Hiçbir işe yaramı **kerecollı**.

kılıksız: Kılıksız (DS, I: Tuğluk, 115)

Serseri berduş **kılıksızdır**.

kor: kör (DS, I: Tuğluk, 120)

Korsan nesen sen.

kurode: işe yaramaz (DS, I: Tuğluk, 123)

Zıdır **kurodedir**.

mıhşi: Aptal (DS, I: Tuğluk, 136)

Her işe bok oli **mıhsidir**.

şeytaşapalağı: Yaramaz delidolu. (DS, I: Tuğluk, 173)

Çok ifrttir şeytaşapalağıdır.

şeytanlığ: Hile, kurnazlık (DS, I: Tuğluk, 173)

Bütün **şeytanlığ** onun başından çıkmış.

tülek: korkak (DS, I: Tuğluk, 184)

Tirektir **tülektir**.

zıdır: İri yarı (DS, I: Tuğluk, 202)

İri kıyımın önde gideni zıdır.

4.2 TARANAN ESERLEREDE GEÇMEYEN DİYARBAKIR YÖRESİNE AİT ARGO KELİMELER

tırşıkçı: Başkalarının üzerinden geçinen kimse

Hep paramı yiyor o **tırşıkçıdır** ha.

kulpe yapma: Caz yapma anlamında, hava yapma.

Geli gidi benimle uğraşı **kulpe yapı**.

belengaz: Zavallı, çaresiz.
Belengazdır ona kız verilmez.

berdoş: Serseri anlamında.
Sokakta **berduş berdoş** gezi.

beyno: Aptal, bunamış.
Pire de **beyno** olmuş vallahi.

çüküz: Cimri kimse.
Çüküzdür onun babası.

fessat: İftiracı.
Kebrax **fessatır**.

hamsi: Aptal, beceriksiz.
Hamşo geldi yine.

hayfalmak: İntikam almak.
Hayfımı alacağım oğlum.

hud: Çok obur kimse.
Hud geldi yine bizi de yiyecek yakında.

kantır: Katır.
Eli ağırdır **kantır** gibidir.

kepire yatma: Kaytarmak, yan çizmek.
Kepire yatma bizimle maça geleceksin sen.

kırkh ayakh: Serseri ayak takımını.
Oğlum bu gidişle **kırkh ayakh** olacaksın.

kurre: Kibirli, havalı.
Yolda **kurrelenerakh** yürüme artist,

mugul: Kıskanmak.
Bizde gözü var o **mugulun**.

nahak: Haksız kimse.
Yine mahkemede **nahak** çıkmış.

na'şi: Acemi, bilgisiz.

Bu konuda **na'sisin**.

nefsek: Obur, aç gözlü.
Nefsek yine geldi sofraya yav.

pekhas: Boşta gezen kimse.
Avere **pekhastır**.

şit: kurnaz.
Yine geldi **şit** buraya.

şorikli: Salyalı.
Onun ağzı devşorbedir, **şoriklidir**.

vula: Ulan.
Vula yine sen geldin.

yaslamak: Taklit etmek.
Yaslamak yapma bana.

zegel: Beceriksiz, tembel.
Zegel işi berbat etti.

zıknebut: Zehir zıkkım.
Zıknebut herif yine geldi buraya.

zillut: Soyulmuş çıplak.
Zilli zullut geldi yine.

tirek: Korkak.
Tirek teneke kaçarak gitti.

kaplama: Hırsız.
Yine **kaplamalık** yapmış göt oğlani.

kaybol: Yok ol.
Kaybol buradan.

kuzulkurt: Zıkkımın Kökü
Kuzulkurtsun hiç durmuyorsun.

fırlama: Yaman kimse.
Fırlama her şeye karışıyor.

devşorbe: Çorba ağızlı, sersem aptal.

Devşorbe ağızlı konuştu.

kundur: Eğri büğrü.

Kundur bak ma bana öyle.

yavuşak: Yavşak.

Yavuşak bakma bana oğlum yan yan.

tırsonek: Korkak.

Tirro kavgadan kaçtı **tırsonek**.

qırık: Bozulmuş.

Qırık yine sallamaya başlamış.

mızıkçı: Oyun bozan.

Mızıkçılık yapma kızarım sana.

habeş: Kuş gibi anlamında,

Habeş oğli habeş kaşınma.

çırpı: Zayıf.

Çırpı gibi olmuşsan kari.

vreg: Yalan atan anlamında.

Vırıkçı geldi öti gene.

gebeş: Aşırı şişman.

Gebeş gebeş olma beni çıldırtma.

çılake: Boş adam.

Çılake geldi dükkana.

patos: Çok yiyen.

Doritos **patos** olmuşsan.

goto: Kepçe kulak.

Goto bizi dinli.

havuz olmuş: Güçten düşmüş.

Havuz olmuşsan deli.

tufacı: Yan kesici.

Tufacı olmuş yeni mesleğidir.

sinyalci: Dilenci.
Sinyalciliğe başlamış.

evdocu: Esrarkeş.
Babası evlatlıktan reddetmiş oğlu **evdoci** oldu diye.

seklavi: İki yüzlü.
Gebeş **seklavidir**.

bekko Avan: Fitneci.
Ortalığı karıştırıyor **bekko avandır** o.

mışkilez: Sünepe.
Mışkilez utanmadan beni kaçırdı.

çulçi: Borç veren.
Çulçiden para almam lazım.

tolaz: Aç kabadayı.
Tolar gelmiş bana dayılanı hayvan.

pehas: Fakir kimse.
Pehas olanın vay haline.

be ar: Arsız kimse.
Utanmada kalmamış o **be arda**.

kepirci: Hilebaz.
Beni dolandırdı o **kepirci**.

zeberliğ yapma: Yaramazlık yapma.
Onun çocığı aynı şeytan şeytan **zeberliğ** yapı durmadan.

zıbil: Pislik adam.
Zıbilin tekidir o trek her lafa karışıyor.

tırovıro: İşe yaramaz.
Tırovırocu seni bir iş yap bari.

ruto: Cebi delik parasız.
Rut **ruto** yanımıza gelmişsin yine.

pışığ: Kanmama ifadesi.

Pısığ sana kanmam ben.

şaso: Şaş kimse.

Şaso belâşosun sen.

sutar: Soyтары başı boş kimse.

Sutarın bizim evde ne işi var.

cılık: Bozulmuş,

Cılık insan bize yaramaz.

pekhes: Boş gezen,

Onu işe alma o **pekhestir**.

hano: Zihinsel hastalar için kullanılan ifade.

Hanonun tekidir o onunla konuşma olmuyor.

lehpo: Hantal.

Lahpodur o bize yetişemez.

şino: Renkli Gözrü çocuk.

Yakışıklı çocuktu gözleri **şinodur**.

yanpiri: Yan yan yürümek.

Yanpiri yanpiri yürüyor yanı başımda.

geyfo: Saf, Masum.

Geyfo yine kandırılacak belli oldu.

yükli: Hamile.

Ne o oğlim niye **yükli yükli** dolaşısan öyle.

afrut: Çok yaramaz.

Afruttur torpildir o.

çepo: Solak kimse.

Çeptir o şut çekmeyi bile bilmiyor.

kulpe: Kandırma.

Kulpe yama bana kızarım sana,

ışko: Zayıf kuvvetsiz kişi.

Yemiye yemiye **ışko** olmuşsan.

reşo: Esmer tenli kimse.
Güneşte çok yanmışsan ha **reşo** olmuşsun.

denyo: Deli.
Denyo geldi hepimizi haşlayacak şimdi

pızzık: Ufak kimse.
Pızzık olmuşsın aç kalmışsan nedir.

hırçık: Üstü başı yırtık kış.
Böyle **hırçıklı** dolaşma ortalıkta.

fissek: Korkak kişi.
Fissege bak hele bana kafa tuti.

çillek: Aç gözlü kişi.
Çillek beni tabağımdakini de yedi bitirdi.

mıtrıp: Dilenen Kimse.
Onun ailesi **mıtrıptır** yanaşma onlara.

karassa: İri adam.
Elinin tersiyle **karassa** vurdu beni.

herbende: Derbeder, pejmürde.
Sokağa **herbende** şekilde çıkmış.

hırflamış: Bunamış.
Hırflamışsın hiçbir şey hatırlamıyorsun.

hülhül: Kandıran kimse.
Bana **hülhül** yapmaya çalışıyor aklınca.

kot: Kısa.
Kottur o bana yetişemez.

koto: Kısa boylu kimse.
Kotoluğuna bakmadan bana karışıyor.

Sonuç

Dilimizde argo azımsanmayacak şekilde kullanılmaktadır. Yöre yöre kullanılan argo kelimeler çeşitlilik göstermektedir. Zengin bir medeniyetler kuşağında olan ülkemizde dili zenginleştiren argo, kendi

içinde de zengin bir söz varlığına sahiptir. Günlük konuşma dilinde sıkça karşılaştığımız argonun ifade ediliş şekillerindeki durumlarda göz önünde bulundurularak zamanla yazı diline de girdiği görülmektedir. Argonun ağızlarda yayılarak dile yerleşmeye başladığını göstermektedir. Aynı zamanda edebi yapıtlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır argosu özellikle ayrı bir araştırma konusu olması açısından ilgi çekici bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu argo kelimelerin unutulmaya yüz tutmaması için böyle bir çalışma yapılmıştır. Değişen ve dönüşen yaşamla birlikte var olan değerlerimizde kayboluş emareleri gözlenmektedir. Diyarbakır argosunun kişilerin özlemine, sevgisini, bedduasını, olaylar ve durumlar karşısındaki yerinde kullanılışının unutulmaması adına argo kelimelere yer verilmiştir. Diyarbakır sedası hissedilen bu argo deyişlerinin evlat hasretinden bağı yanık bir annenin haykırışı vardır. Örtük anlamlar içerir. Sevdiğine kavuşamayanların içinde biriken patlamaya nazır volkanik yanları vardır. Diyarbakır argosu doğaldır. Yapmacık yoktur. Bu sunturlu kelimelerin yeri gelir öğretici boyutları vardır. Karşıdaki kişiyi hizaya getiren anlamlar içerebilir. Kimi zamanda incitmek kaydı olmasa da ortama neşe ve gülüşmeler katmak için ifade edilir. Bu ifade edişlerin gelecek nesillere kalması için söz konusu çalışmamız yapılmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2020). Diyarbakır Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri ve Kullanılışları. *Mecmua -Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi-*, (10), 17-32.
- Baran, B. (2022). Doğu Grubu Ağızlarında Çok Anlamalı Bir Kelime: Hama ve Varyantları. *Mecmua -Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi-*, (14), 1-14.
- Baran, B. ve Erten, M. (2020). Diyarbakır Ağzında Sözcük Yitimi. B. Tunçsiper ve D. İnan. (ed.), *İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 378-383). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları.
- Başkan, A. (2012). Bismil Ağzı (İnceleme-Metinler-Dizin). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi
- Beysanoğlu, Ş. (1966). *Diyarbakır Ağzı*. Ankara: Diyarbakır Halkevi Yayınları.
- Boz, E. (1996). Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar. *Millî Folklor*, (29-30), 112-113.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınevi.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır Ağzı-İnceleme-Metinler-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten, M. (2015). Diyarbakır Ağzında Kullanılan Hadır Gösterme Edatı ve Kullanılış Şekilleri. *VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* 15-17 Ekim 2015, Çanakkale.
- Erten, M. ve Başkan, A. (2016). Bismil Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 40 (2), 67-77.
- Ocak, E. (1989). Diyarbakır Ağzı ile Bir Manzume. *Ziya Gökalp*, (53), 44-49.
- Ölmez, Z. (2010). Diyarbakır Ağzının Sözcük Varlığına Katkılar. *I. Uluslararası Türk Dialektolojisi Çalıştayı* 15-20 Mayıs 2008. *Gazi Magosa/Kıbrıs Türk Dilleri Araştırmaları*, (20), 193-201.
- Özçelik, S. ve Boz, E. (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kamusu Türki-Osmanlıca: Çağrı Yayınları*
- Sezgin, B. (2013). *Yeni Argo Sözlüğü*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Sökmen, İ. (2016). *Bismil Türkmen Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami (2010) *Kamus-ı Turki*. P. Yavuzarslan (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 145-147

- Tuğluk, M. E (2021a). İlyas Köyündeki (Diyarbakır- Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 153-16.
- Tuğluk, M. E. (2021b). İlyas Köyünden (Diyarbakır-Çüngüş) Derleme Sözlüğüne Katkılar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 145-147.
- Tuğluk, M. E. (2022). Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı. İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.
- Tuğluk, M. E. ve Arcan, S. (2024). Diyarbakır ili merkez ilçeleri mahalle, bulvar, cadde ve sokak adları üzerine bir değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 10(21), 240-259. <https://doi.org/10.25306/skad.1596542>
- Türkiye de Halk Ağzında Derleme Sözlüğü (2009). I-VI Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları.

BÖLÜM 4

FEHİM-İ KADİM DİVANINDA ANÂSIR-I ERBA'A UNSURLARINDAN SUYUN İŞLENİŞİ

Mete Bülent DEGER¹

Şener KANOĞLAN²

1 Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mbdeger@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9747-5181

2 Araştırmacı, Lisans Son Sınıf Öğrencisi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID ID: 0009-0007-8149-3722

Giriş

Yaratılış, insanlık tarihi boyunca felsefe, din ve çeşitli bakış açılarıyla derinlemesine tartışılmış bir konu olarak her kültürün kendi inanç sistemine ve dünyaya bakışına göre açıklamaya çalışılan bir mefhum olmuştur. Dinî bir inanişaya sahip olan insanlar yaratılışı ilahi bir kudretin mutlak gücüyle açıklarken, dinî inanişaya sahip olmayan bazı insanlar yaratılışı kabul etmeyerek varlığın oluşmasını doğayla ilişkilendirmişler ve var olmayı bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Elbette ki yaratılış mefhumu sadece insanın varoluşunu değil, aynı zamanda bütün canlıların, tüm doğanın ve daha da ötesi evrenin kökenlerini de kapsayan bir meseledir.

Yaratılış veya varoluşa dair her unsuru doğrudan ya da dolaylı bir şekilde konu edinen “sanat ise insan için bir zorunluluktur ve insan bir şekilde duygu ve düşüncelerini ifade etme gereği duymaktadır. Dolayısıyla eser, sadece bir estetik yaradılış değil, aynı zamanda insan, hayat, toplum ve dünya üzerine estetik bir yorumdur (Mermer vd., 2020, s. 15). Edebiyat ise dil ile yapılan bir sanattır. İnsanlar anlatamadıklarını, anlatmak istemediklerini ya da yaşadıkları, yaşamak istedikleri veya bir şekilde ölümsüzlüğü arzuladıkları için dünyada bir şeyler bırakmak istemişlerdir. Dolayısıyla yazı ve sonrasında edebiyat ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatının bir döneminde etkili olmuş olan divan edebiyatı da bu ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan edebî bir oluşumdur. “Temelleri 11 ve 12.yüzyılda atılmış olmasına ve ilk örneklerini bu yüzyılda vermesine rağmen, daha çok 13. yüzyıl ve 19. yüzyılın ikinci yarısı arasında neş ü nemâ bulan 600 yıllık bir dönemi kapsayan Türk Edebiyatına divan edebiyatı adı verilmiştir” (Tokmak, 2018, s. 17). Hiç kuşkusuz divan edebiyatı Türk edebiyatında özel bir yere sahiptir. Hitap ettiği kesim açısından, bina edilişi açısından hatta halk tarafından algılanışı açısından dahi farklı bir yerdedir. Ancak unutulmamalıdır ki divan edebiyatı döneminin yaşayışı, tercihleri, kültürü ve sosyal yapısının yansımasıdır.

Hem yaratılışçıların hem de yaratılışı kabul etmeyenlerin genel olarak üzerinde uzlaştıkları bir konu olan ve İslami literatürde anasır-ı erba'a (dört unsur) olarak bilinen ateş, su, hava ve toprak yaratılış veya varoluşun temel unsurlarıdır. Bu çalışmada söz konusu temel unsurlardan olan suyun divan edebiyatında XVII. yüzyıl şairlerinden olan Fehîm-i Kadîm divanında bulunan şiirlerde kullanımı konu edilmiştir.

1. Anasır-ı Erba'a Hakkında

Anâsır kelimesi sözlükte “asıl, kök, soy; şeref ve asâlet” gibi mânalara gelen ”unsur” kelimesinin çoğuludur. Kur'ân-ı Kerîm'de unsur ve anâsır kelimeleri geçmemektedir; hadislerde ise “kök, kaynak” anlamında bir iki

defa unsur kelimesi kullanılmıştır (Karlığan, 1991, s. 149). Anasır-ı Erba’ a unsurları su, ateş, hava, topraktan oluşur.

İslam felsefesindeki enasır-ı erba’ a anlayışı antik yunan düşüncesinden gelmektedir. Eflatun’un dört unsur fikrini savunduğu bilinmektedir. Dört unsur teorisini sistemleştirerek tabiat bilimlerine hâkim görüş hâline getiren ise Aristo olmuştur (Karlığan, 1991, s. 149).

Tasavvufta anlayışında ise, “Allah önce bir nur yaratıp ona ‘Kün Muhammedâ’ buyurmuştur. Nur-ı Muhammedî, denilen bu nur Allah’ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Onun terinden denizler köpüğünden eflâk yaratıldı. Sonra sırasıyla anasır-ı erba’ a, mevâlid-i selase ve nihayet Âdem belirdi” (Pala, 2020, s. 441) anlayışına göre, dünya için temel olan gözyüzü, yeryüzü ve canlılar şeklinde bir yaratılış sırası olduğu, anasır-ı erba’ a unsurlarının eflak yani gökyüzünden sonra yaratıldığı anlayışı vardır. Bu da tasavvuf anlayışına göre, Anasır-ı Erba’ anın madde alemini karışladığını göstermektedir.

Yaşamın devamı için gerekli olan suyun tadı, kokusu, rengi yoktur. Hareketlidir ve akarak dağılması sebebiyle, su hakkında halk dilinde birçok atasözü ve deyim söylene gelmiştir. Su akar yatağını bulur, su götürür yeri olmamak, suyu çıkmak bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu da kültürel bellekte suyun ne kadar büyük yer kapladığının göstergesidir. Ayrıca İslam inancına göre insanın yaratılışı su ve topraktan. “Allah sizi önce topraktan sonra sudan yarattı, sonra da çiftler hâline getirdi (Nisa, 4/1).” gibi yaratılışla ilgili Kur’an’ın birçok suresinde ayetler vardır.

İslamda yaratılışın bir diğer tamamlayıcısı olan toprak ise Türk kültüründe sudan ayrı düşünülmemiştir. Ögel, *Türk Mitolojisi* kitabında, “Aslında Türklerde susuz toprak, önemli değildi. Bunun için, yer-su, yan yana gelen iki büyük varlık, bir mana taşıyordu” (Ögel, 1995, s. 254) der. Ayrıca kara yer, kara toprak gibi kullanımlar da toprağın ölümü ifade için sembol olarak kullanıldığının göstergesidir. Bunların dışında toprak vatan, yurt, ana olarak da görülmüştür.

Bir diğer unsur olan ateş ise bütün kültürler için önemlidir. Hatta bazı inanışların temeli ateş üzerine kuruludur. Erman Artun, “Türkler, öteden beri ateşe saygı gösteriyor, onda kutsal ve temizleyici bir güç görüyorlardı. Türkler ayrıca ateşi bir kehanet aracı olarak görüyorlardı. Öte yandan Türklerde ateş kültürünün, “aile ocağı kültürü” ile yakından ilgili oluşu da dikate değerlidir” (Artun, 2020, s. 55) şeklinde bir değerlendirilmede bulunmaktadır. Ateşin koruna, külüne, rengine, sesine hem edebiyatta hem de insanların yaşayışlarında farklı anlamlar yüklenmiştir. Ögel Türklerin ateşe yaklaşımını şöyle açıklar; “Türklerde ateş bir tanrı değildir. Türklerin, Türk adlı bir atası tarafından keşfedilmiş veya Tanrı tarafından gönderilmiştir. Türk düşüncesinde insan ruhu ateşten yaratılmamıştır” (Ögel, 1995, s. 496) şek-

lindeki ifadesi Türklerin ateşe tapmak yerine saygı duyduklarını düşündürmektedir. Ocak kavramı üzerinde ısrarla durulması ise ocağın, Türklerde aile anlayışı ile ilişkilendirildiğini göstergesidir. Günümüzde dahi, ocağına incir ağacı dikmek, ocağı batmak, ocağı kör kalmak gibi kalıp ifadeler bu anlayışın devam ettiğinin göstergesidir. Ateş, su ve toprakta olduğu gibi temizleyici olarak da görülmüştür.

Unsurların bir diğer tamamlayıcısı olan hava ise ruhlarla ilişkilendirilmiş, gök tanrının gücü olarak görülmüştür. “Gece ile gündüz, yaz ve kış, gök kubbesinin dönüşü ile meydana gelirdi. Bu duruma göre Göktürklerin bu atası, yalnız yağmur yağdırmağa ve rüzgâr çıkarmağa değil; gece ile gündüze ve mevsimlere, de hükmetme gücüne sahipti” (Ögel, 1995, s. 300). Türklerin genel anlamda bu unsurların herhangi birine tapmadıkları bir yaratıcı tarafından oluştuklarına inandıkları görülmektedir. Ancak her bir unsura farklı önem verilerek kendi yaşamlarında bu unsurlarla ilgili simgeler oluşturdukları izlenimi verilmektedir.

Edebiyatın dört unsura bakışı ise, genelde insan psikolojisi üzerinden ağırlıklı olarak benzetmeler yoluyla oluşturulan anlatılardır. Gaston Bachelard’a göre, “Hayaller, açık düşüncelerden ve bilinçli imgelerden daha fazla dört elemente tabidirler. Dört maddi element öğretisini dört organik mizaca bağlayan çok sayıda deneme mevcuttur” (Bachelard, 2023b, s. 14-15). Yani insanlar bu dört elementi insan davranışları üzerinden ifade etmeye çalışırlar. Her element farklı insan davranışına teşbih edilerek anlatılır. Ayrıca her element insanların hayal aleminde farklı farklı tezahürlere sebep olur. Yeryüzü yani toprak farklı şekilleriyle, görsellik açısından insanların o anki ruh durumunu ifade edecek şekilde hayal alemini bir portre gibi sunmasını sağlayabilir. Bir diğer unsur ateş için Bachelard, “Bir alevin karşısında hülyalara dalındığında, duyularla algılanan şey, hayal edilenin yanında hiçtir” (Bachelard, 2023a, s. 25) der. Işıl Köylü, *Mitokritiğe Giriş* kitabında insan zihnindeki imgeleri; “Benliğin ve dünyadaki konumumuzun anlaşılması, doğanın temel unsurları olan toprak, hava, ateş ve su ile olan ilişkimiz aracılığıyla gerçekleşir. Dört element ve madde ile bağlantı kurma yolumuz, yaratıcı hayal gücünün merkezinde yer alan berrak bir rüya durumu olan imgeleme faaliyetidir” (Köylü, 2023, s. 159) şeklinde değerlendirmede bulunur ve aslında edebiyatın bu dört unsur çevresinde imgeler oluşturularak o imgeleri sözcüklerle ahenk oluşturacak şekilde ifade etmekten ibaret olduğunu anlatır.

1.1. Anasır-ı Erba’ya Unsurlarından Su

Su Türkçe sözlükte “Hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab. Bazı kokulu yaprak ve çiçekler imbiikten çekilerek elde edilen kokulu sıvı” (TDK,

2005, s. 1812) şeklinde tanımlanmaktadır. Suyun her şeyden önce yaşamın varlığı ve devamı için zorunlu olma ve parlaklık, temizlik, gelecek, umut gibi olumlu özelliğinin yanında, insanı boğarak öldürmesi bakımından yok edici özelliği, cezalandırıcı özelliği de vardır.

Anasır-ı Erba’ya unsurlarından su gerek tüm canlılar için yaşam kaynağı olması gerekse insanların suya yükledikleri anlamlar açısından, bu unsurlardan en önemlisi olarak görülmesine sebep olmuştur. Bir anlamda güç, umut ve yeniden doğuşun sembolü gibidir. Her inanışta farklı özelliğiyle anılması, insanın suya bakış açılarını ortaya koymuştur.

Hindu metinlerinde “her şey suydur”, Taoizm’de “geniş suların kıyıları yoktu”, Brahmanizm’de ise “Dünyanın yumurtası suların yüzeyinde saklıydı, Tanrı’nın nefesi, ruhu, suların yüzeyinde saklı bulunur.” derken, Çinliler suyun doruksuzluk, kaos ve belirsizlik olduğuna inanmışlardır (Türkmen, 2013, s. 13-14). Kültürlerde farklı anlamlar yüklenen su, genelde insana verilmiş en değerli şey, lütuf, rahmet gibi görülmüş; varoluş, doğuş, verimli olma, arınma gibi anlamların yanında bazı kültürlerde olumsuz yanlarıyla da anılmış ve suya karşı korku duyulmuştur.

Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan, en büyük temeldir. Onu kutluşturmuş ve ona kişilik vermişlerdir. Yer-su inanışı tam bir “vatan” anlayışıdır. “Tanrı, Türkün yeri ve suyu sahipsiz kalmasın diye”, kağanları Türk milletinin üzerine getirip koyuyordu” (Ögel, 1995, s. 331) sözünden de anlaşılacağı üzere, Türk milleti suya çok değer vermiş, su olmazsa olmaz görülerek her şey ona dayandırılmıştır. Su Türklerde sadece din açısından değil devlet yönetimi ve yaşayışları açısından da önem arz etmiştir. İyi vazife görmeyen veya isyan edenleri ise, yer ve sular cezalandırıyordu (Ögel, 1995, s. 331). Bilindiği üzere su eski Türklerde inanç açısından; ateş, ağaç, toprak, gök, tabiat, hayvan gibi kült olarak görülmüştür. Günümüzde de ortak olan yaygın inanış suyun hem cezalandırıcı hem de koruyucu olarak görülmesidir.

Japonya’dan Müslüman ülkelere, Taoist Fuşuei törenlerinden Hristiyanların kutsal su serpmelerine kadar, su serpme, abdest alma, yıkanma gibi temel ritüellerde su karşımıza çıkar. Su, Taoizm’e göre hem bilgeliğin sembolüdür hem de özgürdür. Musevi ve Hristiyan geleneğinde su, yaratılışın kökenidir (Türkmen, 2013, s. 13-14). Su özellikleri sebebiyle, her devir insanların birçok anlamlar yüklemelerine müsait olmuştur. Özellikle tasavvufta su, mürşidin mütevazılığı ve alçak gönüllülüğünü ifade eder.

Edebiyatta ise suya atfedilen en önemli özellik ölümsüzlüğü simgelemesidir. Bunun yanında tehlike, temizleyici, güzellik, hayat vericilik, ses gibi bir çok özelliği farklı açılardan ele alınarak kimi zaman gözleme dayanarak kimi zaman benzetmeler ve mecaz anlamlarla insanların kendilerini

ifade etmelerini sağlamıştır. Su özellikleri itibarıyla bir çok inanışa ve efsaneye de konu olmuş aynı zamanda Türkler için önemli kültürlerden biridir.

Divan edebiyatında âb (su), birçok yönlerden ele alınmış, çeşitli inanış, müşahede ve telakkilere göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur (Pala, 2020, s. 1). Divan edebiyatında akıcılığı ve kesintisiz akması ile sevgilini saçı ve boyuna, rengi, berraklığıyla, ışıktaki parlamasıyla sevgilinin güzelliğine, gözyaşının su olması sebebiyle âşığın ağlayıp inlemesine teşbih edilmiştir.

2. Fehîm-i Kadîm'in Hayatı ve Sanatı

Doğum tarihi kaynaklarda 1037 (1627) olarak gösterilmektedir. Fehîm'in yakın dostu olan Evliya Çelebi onun on yedi on sekiz yaşlarında divan tertip ettiğinden bahseder. (Üzgör, 1995, s. 295). Ancak şair hakkındaki çok fazla bilgi yoktur ya da bilgilerin çoğunda kesinlik yoktur. Nitekim İslam Ansiklopedisinde, “Ancak çeşitli kaynaklar ve edebiyat tarihleri Fehim'in bir “harika çocuk” olduğu fikrini benimsemiş gibi görünseler de onun 1640'ta ölen IV. Murad için söylediği ünlü kasidenin on iki on üç yaşlarındaki bir çocuk tarafından söylenmiş olması pek mümkün görünmemektedir” (Üzgör, 1995, s. 295) şeklindeki ifadelerle hayatı hakkında bilgi verilmeye çalışılır.

Yetişmesi hakkında da kaynaklarda pek bilgi bulamamaktayız. Onun ailesinden Arapçayı ana dili olarak öğrendiğini ve Kur'ân'dan ayetleri iktibastaki maharetine bakarak bu dili iyi derecede bildiğini söyleyebiliriz. Farsçayı da daha on yaşlarındayken Örfî divanını istinsah edişinden ve bu dille şiirler söylemesinden, çok iyi derecede bildiği açıktır (Üzgör, 1991, s. 7-8).

Gazellerinde pitoresk tasvirler ile günlük olayların gayet tabii bir şekilde yer aldığı görülür. Zaten şiirlerinde kendi iç dünyasını anlatan şair, düşünce yerine muhayyileyi, dış dünyadan çok heyecan ve üzüntülerini esas temalar tarzında benimseyen şair Sebki-Hindi'nin ilk büyük temsilcilerinden sayılmaktadır (Şentürk ve Kartal, 2019, s. 264). Şairin şiirleri incelendiğinde, Sebki-Hindi özelliklerinden, az sözle çok şey ifade etme, anlamlı ilgili sanatları daha fazla kullanma açık bir şekilde görülür. Bu dönemin özelliklerinden olan acı ve ıstırapı derinlemesine işlemiştir.

Fehîm'in elde bulunan en önemli eseri Dîvân'ıdır. Fehîm'in aynı zamanda bazı divan yazmalarının sonunda yer alan Şehr-engîz'i vardır (Mengi, 2021, s. 209).

3. Fehîm-i Kadîm Divanında Anasır-ı Erba’â Unsurlarından Su

Çalışmanın bu bölümünde, Fehîm-i Kadîm divanında anasır-ı erba’â unsurlarından su, sözcükler üzerinden ana on üç başlık ve ilgili unsurun özelliklerinin benzerliği açısından alt başlıklar oluşturularak incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Âb, mâ

Su anlamına gelen âb sözcüğü Farsça, mâ sözcüğü ise Arapça kökenli sözcüklerdir. Divan şairi bu sözcükleri, ağırlıklı olarak teşbih yoluyla hayallerini ifade için kullanmanın dışında, su ile ilgili bazı adet ve inanışları, halk söyleyişlerini de şiire katmıştır. Kılıca su verme, Kâbe’ye su götürme, sevgilinin mahallesini gözyaşı ile sulama gibi suya atfedilmiş birçok kullanım divan şiirinde yaygındır. Ayrıca şiir de zaman zaman suya benzetilmiştir. Suyun servi dibinden akması teşbih yoluyla âşık ile ilişkilendirilir. Divan edebiyatında “su” redifli şiirler yazılması suya verilen değer bir diğer göstergesidir. Genel anlamda divan edebiyatında âb sözcüğünün kullanımı çok yaygındır ve bu sözcükle birçok tamlama oluşturulmuştur. Âb-ı hayat, âb-ı hayvan, âb-ı kevser, âb-ı revân, âb-ı Hızır, âb-ı beka, âb-ı câvîd...

Fehîm-i Kadîm divanındaki farklı nazım şekillerinde yapılan inceleme sonucu âb sözcüğü elli beş beyitte, mâ sözcüğüne ise tek beyitte saptanmıştır. Çalışmanın hacmi gereği, âb ve mâ sözcükleri iki örnek beyit üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Ne hikmetdür ki dil-ber âteşî-hû hevâyidür

Egerçi ‘asl-ı fitratde bir **âb** u hâkdendür hep (G, 17/5)

[*Yaradılışı (hem sevgili hem de âşığın) su ve topraktan olmasına rağmen sevgilinin ateşli huyu ve havai gönü ol-
ması şaşılacak hikmettir.*]

Yukarıdaki beyitte su, semâvî dinlerde insanın toprak ve sudan yaratıldığı esası üzerinden ele alınmıştır. Tek beyitte bütün anasır-ı erba’â unsurlarının birlikte kullanılması nadirdir. Bu beyitte şairin, dört unsuru ahenk oluşturacak şekilde, birlikte kullanması mânâ konusundaki başarısının bir kanıtıdır. Bütün insanlar ve özelde âşık ve sevgili topraktan yaratılmasına rağmen sevgilinin huyu ateşe benzetilmiştir. Oysa su ve özellikle toprak alçak gönüllülüğü ifade eder. İnsan hem toprak hem de su mizaçlıdır, diye düşünülür. Özü, su ve toprak olan sevgilinin huyunun alçak gönüllü olması beklenirken, suyun zıddı olan ateş gibi yok edici, yıkıcı, acımasız olması şaşılacak bir durum, olarak görülmüş. Ancak divan edebiyatında sevgili her zaman acımasız ve vefasızdır.

Şu' leyem tâb n'iydügin bilmem

Lücceyem **âb** n'iydügin bilmem (G, 204/1)

[*Ateşim sıcaklık nedir bilmem, dalgayım (okyanusum) su nedir bilmem.*]

Yukarıdaki beyitte su, okyanusun en küçük parçası olarak görülmesi açısından, gerçek anlamda kullanmıştır. Ancak burada bahsedilen su okyanusun özüdür. Divan edebiyatında şair aşkının büyüklüğünü ifade için okyanus, deniz benzetmelerini sık sık kullanır. Ayrıca âşık için, mecnun yani cinlenmiş, tabiri kullanılır. Âşığın, aşk sebebiyle kendinden geçme durumu kendi özünü bile fark edemeyecek durumda olma, şeklinde ifade edilmiştir.

“Âb ve mâ” sözcüklerinin su anlamında divandaki diğer kullanımları şunlardır: K,2/16, K,2/36, K,5/12, K,5/15, K,5/22, K, 5/24, K,7/10, K,7/18, K,7/42, K,10/30, K,11/18, K,13/9, K,15/48, K,16/8, K,17/92, G 17/5, G,28/1, G,29/2, G,25/6, G,29/2, G,44/4, G,48/4, G,76/6, G 85/1, G, 108/7, G, 110/2, G, 134/4, G, 141/1, G, 150/1, G, 156/4, G, 190/5, G, 195/4, G,195/5, G,199/4, G,210/3, G,210/5, G,217/4, G,220/3, G,225/4, G,229/4, G,233/1, G,240/1, G,240/2, G, 273/1, G,281/2, G 296/5, Kıt'a,3/2, Kıt'a,5/4, Terki-bend,1/47, Terki-bend,1/52, Terci-bend,1/38, Rübai,1/15, Rübai,8/1, Rübai,33/1.

3.2. Bârân, ebr, katre

Bu bölümde yağmur, bulut, damla sözcükleri birbirleriyle anlam açısından ilişkili olduğu için aynı başlık altında incelenmiştir. Yağmur yağması ile alakalı oldukları düşünülerek alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.

3.2.1. Bârân

Divan edebiyatında bârân Farsça bir sözcük olup yağmur anlamına gelir. Divan edebiyatında yağmur, bereketi ifade açısından kullanılmıştır. Özellikle kasidelerde hamiyi överken şairler fazlaca kullanmışlardır. Ayrıca, “Nisan yağmuru istirdiyede inci; yılında zehir olur. Bazen da sevgilinin gamze okları yağmur gibi yağar” (Pala, 2020, s. 477) anlamlarıyla da ele alınmıştır.

“Bârân” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında beş beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyit incelenmiştir.

Ola hûrşidveş dırâhşende

Katre-i kemterîn ü *bârânî* (K, 17/ 72)

[*Aciz su damlası, Güneş gibi parlayan ışık olsun.*]

Yukarıdaki beyitte, suyun güzelleştiriciliği, yansıtıcılığı ön plandadır. Çünkü su damlası, özellikle güneşte bir ayna gibi parlar ve etrafındakileri yansıtır. Buna en güzel örnek gökkuşağıdır. Bilindiği gibi gökkuşağı, güneş ışınlarının yağmur damlasından geçerken kırılması sonucu oluşur. Birçok anlama gelen gökkuşağı Türk edebiyatında özellikle bolluk ve bereket müjdesi olarak görülmüştür. Özellikle övgü şiirlerinde hamî anlatılırken, bolluk ve bereket algısı oluşturulur. Çoğu zaman bereketin ve bolluğun kaynağı hamîdir. Şair bilinçli bir şekilde aciz su damlası, ifadesini kullanmıştır. Aciz su damlası gibi görünen, aslında dünyayı aydınlatan güneşi yansıtmaktadır.

Egerçi hande-rîzem gül gibi bâğ-ı cihân içre

Benümçün girye eyler ebr-i bârân çeşm-i pür-hûn hem (G,
201/4)

[*Eğer cihan bahçesi içinde gül gibi gülüş parçaları (gülümseme) görsende benim için kan dolu göz yağmur bulutu ağlayıp inler.*]

Yukarıdaki beyitte, bârân şair yerine ağlaması bakımından benzerlik ilgisi kurularak kullanılmıştır. Beyit tezatlar üzerine kurulmuş. Gülümsemek gül ile ağlamak ise bulut ile teşbih edilmiştir. Şair dünya bahçesi tamlamasını rastgele kullanmamıştır. Dünya geçiciliği, bahçe ise değişimi ifade eder. Her mevsim bahçe değişir, mecazen bahar ve yaz gülerse kış ve sonbahar ağlar. Âşık içinde aynı durum söz konusudur. Âşığın gülmesi geçici mevsimler gibidir. Çünkü gönlü aşk yarası ve ıstırap doludur. Dolayısıyla kendi ağlamasa bile içi kan ağlar. Ancak bir yandan da yağmur bereketi ifade eder. Elbette söz konusu bereket iyi anlamda bir bereket değildir. Âşığın gözyaşının çokluğuna teşbih için kullanılmıştır. Ayrıca normal hayatta da insanların gülmesi demek her zaman mutlu oldukları anlamına gelmez. Her insanın içine işlemiş ve yalnız kaldığında gönlünü sızlatan acıları mutlaka vardır.

“Bârân” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: K2/36, K, 7/11, K,15/4.

3.2.2. Ebr

“Ebr” sözcüğü Farsça bir sözcük olup bulut anlamına gelir. Cömertlik, iyilik yanında keder anlamında da kullanılır. Ayrıca renginin beyaz olması ve yığın şeklinde görülmesi sebebiyle divan edebiyatında çeşitli benzetmelere konu olmuştur.

“Ebr” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi iki beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyit incelenmiştir.

Mihr-feşân *ebrdür* sanki şeb-i kadrür

Zülf ü ruh-ı meh-veşân zulmet-i semmûrdan (G.231/11)

[*Samur karanlığında ay yüzlü güzellerin yanakları ve saçları, güneş saçan bulut sanki kadir gecesidir.*]

Yukarıdaki beyitte, ebr yani bulut, gerçek anlamda kullanılarak güneş saçmakla ilişkilendirilmiştir. Güneş saçan bulut Kadir Gecesi'ne teşbih edilmiştir. Bazen bulutlu günlerde güneş ışınları bulutların arasından sızarak, sanki bir tomar çizgi şeklinde ışık kümesi gibi görülür. Bir açık pencere bulmuş güneş ışınları, sanki bir bulut güneş saçıyormuş gibi bir manzara oluşturur. Bir nur kümesi gibi de düşünülebilir. İşte Kadir Gecesi de İslam âlemi için nur saçan bulutu gibidir. O güne erişen kişilerin duaları ve tövbelerinin geri çevrilmeyeceğine inanılır. Âşık için samur karanlığında parlayan sevgilinin saçları ve yüzü de Kadir Gecesi gibi nurludur. Samur renk olarak “samur kaşlı” ifadesiyle kumral kaşlı anlamında kullanılır. Kadir Gecesine benzeyen yüz, samur karanlığına benzeyen saç, güneş saçan bulut ile sevgilinin güzellik unsurlarını benzerlik ilgisi kurularak anlatılmak istenmiştir.

Ten-i kâfûr-ı tab'umda gönül pejmürde olmuşdur

Semenderdür ki *ebr*-i berf içinde mürde olmuşdur (G.76/1)

[*Gönül, tâkatimin kâfir bedenimde yıpranmış, o kar bulutunun içinde ölmüş semenderdir.*]

Yukarıdaki beyitte, ebr bir kar yığını gibi düşünülmüştür. Bulutun beyaz renkte görünmesi kar ile ilişkilendirme sebebidir. Semender divan edebiyatında, ateş içinde yaşayan bir hayvan olarak kullanılan bir mazmundur. Efsaneye göre ateşten çıkınca ölmüş. Böyle bir hayvan için en feci ölüm kar içinde olsa gerek. İşte âşığın kâfir bedeni bir kar bulutuna benzetilmiş aşkla yanan gönlü ise ateş içinde yaşayan semender gibi düşünülmüştür. Nasıl ki semender kar içinde yaşayamazsa gönülde âşığın soğuk bedeninde yaşayamaz. Çünkü aşk bir ateştir.

“Ebr” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: K,1/33, K,7/18, K,10/32, G,76/1, K,17/28, K,17/71, G,19/4, G,28/5, G,53/4, G,73/7, G, 97/6, G,136/4, G,201/4, G,218/2, G,231/5, G,274/4, G,293/5, Kıt'a,15/16, Terci-bend,1/94, Rûbai,21/1.

3.2.3. Katre

“Katre” Arapça bir kelime olup damla anlamına gelmektedir. Aciz su damlası gibi anlatılsa da çoğu zaman tahrip edici özelliği söz konusu edilir. Damlanın suya düşerken oluşturduğu şekiller, sele sebep olması, taş şekil

verecek kudrette olması gibi özellikleri divan edebiyatında ağırlıklı olarak benzetme sanatıyla kullanılmıştır.

“Katre” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi altı beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyit incelenmiştir.

Katreveş savma 'da sâkin olan dil gördüm

İtmede gûşe-i meyhânede deryâ gibi cûş (G, 144/18)

[Su gibi tapınakta sakin olan, meyhane köşesinde derya gibi coşan gönül gördüm.]

Yukarıdaki beyitte, farklı iki durum sonucu, farklı mizaca sahip insanları anlatırken yani bir kısmını katre gibi sakin olarak, diğeri ise derya gibi coşkun olarak tanımlamıştır. Birincisinde kuvvetle muhtemel tasavvuf ehlini işaret etmiştir. Çünkü tasavvufta çile çeken kişi dünya ile ilişkisini keser ve sakin bir hayat tarzını tercih ederek Allah'ı tespih eder. Bu, suyun sakin damlaması gibidir. Ancak su damlasının tahrip edici özelliği de vardır ve bu özellik zamanla muazzam şekiller oluşturur. Çilenin sonunda ulaşılan mertebeler gibi, düşünülmüş olabilir. Şairin anlattığı bir diğer grup ise içtikten sonra sarhoş olan ve o sarhoşlukla dalga misali coşan olarak tasvir edilmiştir. Kendinden geçmenin etkisiyle daha özgür, mutlu davranan kişiler kastedilmiştir.

Çün katre-sıfat Fehîm ahkardur dil

Her gamzeye safvet-dil-i hançerdir dil (Rûbai, 38/1)

[Çünkü su damlasına gibi küçük, acizdir gönül, her yan bakışa hançer saflığı verendir gönül.]

Yukarıdaki beyitte, su damlası aciz gibi görülüp gönüle benzetilmiştir. Bir yönden de benzerdir. Sadece yol onu nereye götürürse oraya akar. Gönül de öyledir. Gönülün kime akacağını âşık seçemez. Divan edebiyatında sevgili için de böyle düşünülebilir. Sevgili âşığı değil de ağyarı sever. Âşık ise kendini bile bilmeyecek derecede sever ama neden sevdiğini bilmez. Sevgilinin bir yan bakışı dahi âşık için sebeptir. Bir diğer açıdan ise, aciz su damlası taşa şekil verecek güçtedir de. Bu sebepten divan edebiyatında âşığın gözyaşı olan damlanın sevgilinin taşlaşmış kalbine şekil vermesi beklenir.

“Katre” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: K,5/4, K,5/16, K,5/22, K,5/24, K,7/59, K,10/32, K,14/42, K,17/25, K,17/72, G,73/2, G,140/4, G,128/3, G,178/4,G,182/8, G,229/2, G, 229/6, G,258/4, G,271/5, Terci-bend,1/82, Terci-bend,1/99, Terci-bend,1/100, Terci-bend,1/61, Kıt'a,15/6, Rûbai,29/2.

3.3. Jâle, şebnem, nemnâk, ‘arak

Genel anlamda bu gruba alınan sözcükler çiy, nem ve ter anlamlarına geldiği için bu başlık altında toplanmıştır.

3.3.1. Jâle

“Jâle” sözcüğü sabah çimenlerin ve yaprakların üzerinde görülen su damlası olarak bilinmektedir. Divan edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarını ifade ederken kullanılmıştır.

“Jâle” sözcüğüne Fehîm-i Kadîm divanında beş beyitte saptanmış, çalışmanın hacminden dolayı iki beyit incelenmiştir.

Her *jâle* gevher-i sadef-i bahr-ı subhdur

Olsa ‘aceb mi mahzen-i dürr-i hoş-âb gül (G, 195/5)

[*Her çiy damlası sabah vakti okyanusunun sadefinin incisidir. Acaba gül, incinin dolu olduğu yer midir?*]

Yukarıdaki beyitte, her çiy tanesi inci olarak teşbih edilmiştir. Çiy taneleri genelde sabah vaktinde görülür. Bitkilerin üzerinde görülmesi açısından gül üzerindeki çiy taneleri, gül renginde inci taneleri olarak düşünülmüştür. Üzerinde gülün güzelliğini yansıtan çiy taneleri dolu manzara okuyucunun göz önünde canlanacak şekilde ifade edilmiştir. Ancak diğer yandan şair inci dolu gül benzetmesiyle sevgiliyi işaret eder. Nitekim divan edebiyatında sevgili gül, âşık ise bülbül olarak anılır.

Bülbülân da güllere sûz-ı nefesle bağda

Nergis-i pür-*jâleden* bin çeşm-i giryân gösterür (K, 10/10)

[*Bülbüller güllere nefes yanığiyla bahçede, çiy tanesi dolu nergisin, ağlayan bin gözünü gösterir.*]

Yukarıdaki beyitte, çiy tanesi gerçek anlamda, nergisin üzerine düşmesiyle ağlayan gözlere benzetilmiştir. Divan edebiyatında nergisin, şekil itibarıyla beyaz taç yaprakların ortasında bulunan bölümü ile göz arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Divan edebiyatında görünüşü itibarıyla sevgilin mahmur bakışları nergise benzetilir. Çiy tanesi ise, nergis üzerindeki gözyaşına teşbih edilmiştir. Nergis esasen mitolojiden gelen isme sahip bir çiçektir. “Narsis, çok güzel ve âştan anlamaz delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılarına şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur” (Pala, 2020, s. 356) şeklinde anlatılır.

“Jâle” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: G, 90/2, G, 105/3, G, 195/5

3.3.2. Şebnem

“Şebnem” sözcüğü Farsça kökenli bir sözcüktür. Yılın belli dönemlerinde bitkiler üzerine sabaha karşı düşen su damlacıklarına çiy denmiştir. “Lâle üzerinde olunca inci; gonca üzerinde ise sevgilinin dişine benzetilir. Nergis üzerinde göz üzerindeki yaşı andırır” (Pala, 2020, s. 423).

“Şebnem” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on üç beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle incelenmiştir.

Gül gül olmuş rûy-ı şebnem-rîzi gül-geşt itmede

Olmış ol goncam çemende âb-ı rûy-ı nevbahâr (G.48/4)

[*Gonca gibi sevgilim, gül gibi çiy tanesi döken yüzyüyle çimende gül gezmekte, ilkbahar yüzünün suyu olmuş.*]

Yukarıdaki beyitte, şebnem yani çiy taneleri sevgilinin teri gibi görülmüş ve güle teşbih edilmiştir. Divan edebiyatında ilkbahar önemlidir. Meclisler ilkbaharda açılır, sevgili ilkbaharın gelişyle göz önüne çıkar. Ayrıca çiy taneleri de ilkbaharda oluşur. Divan edebiyatında ilkbahar tazelik, yenilenme ve eğlencelerin başlamasıdır. Sevgilinin yüzünün parlaklığını ifade için hem bahar hem de şebnem kullanıldığı durumlar vardır. Sevgili açmamış gül olan goncaya, sevgilinin yüzü ise açmış güle benzetilmiştir. “Yüzsuyu” terimi ise gurur ve itibar anlamlarında kullanılır. Yani sevgili ilkbaharın onuru, itibarı olmuş anlamı vardır. İlkbaharın değeri, haysiyeti sevgilinin varlığı üzerinden ifade edilmiştir.

“Şebnem” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: K, 5/22, G, 10/3, G, 43/2, G, 97/4, G.190/2, G, 195/3, G, 211/7, G, 220/4, G, 126/4, Rübai, 23/2, Rübai, 56/4, Terkib-bend, 1/1.

3.3.3. Nemnâk

Farsça bir sözcük olan “nemnak” nemli, rutubetli anlamlarına gelir. Divan edebiyatında aşığın sürekli ağlaması gözünün yaşının hiç durmamasını ifade için kullanılır.

“Nemnâk” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında üç beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Ne ‘aceb rîşe tutarsa bu dil-i hâkîde

Gam bulur neşv ü nemâ dîde-i *nemnâk*ümden (G, 236/4)

[*Toprağa ait gönülde kök salmışsa gam, nemli gözde yetiş-*

mesine şaşılır mı?]

Yukarıdaki beyitte nemnâk kelimesi nem var edici, büyütücü, hayat verici su, anlamında kullanılmıştır. Divan edebiyatında âşığın gönlüne kök salacak ve büyüyecek olan sadece gam olabilir. Gama hayat veren ise, göz-yaşıdır.

“Nemnâk” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları: G,17/ 3, Terci-bend,1/60.

3.3.4. ‘AraK

“‘AraK” sözcüğü Arapça bir sözcük olup ter anlamına gelmektedir. Divan edebiyatında sevginin yüzü daha özelinde dudağı ile birlikte anılır.

“‘AraK” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on altı beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Oldukça ‘arahnâk ruh-ı pür-tâbun

Gör cilvegehin şu‘le içinde âbun (Rübai, 33/1)

[Sevgili terledikçe yüzündeki parlaklığı gör, ateşin içinde suyun nasıl oynadığını görürsün.]

Yukarıdaki beyitte, ter parlaklık vermesi ile ele alınmıştır. Sevgilinin yüzü ateş gibi kırmızıdır. Ter ise o kırmızılığı parlatan unsurdur. Bu durum ise ateş içinde oynayan suya teşbih edilmiştir.

“‘AraK” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları: K,16/11, K,16/15, G,85/5, G,88/5, G,100/9, G,106/4, G,115/5, G,108, /6, G,144/10, G,144/12, G,195/5, G,229/2, G,238/5, G,281/2, Terci-bend,1/98.

3.4. Mevc, lücce, ummân, tufân, deryâ, bahr

Çalışmanın bu bölümünde, Fehîm-i Kadîm divanında bulunan deniz ve denizle ilgili olan sözcükler yer almaktadır.

3.4.1. Mevc

“Mevc” sözcüğü Arapça bir sözcük olup dalga, engin deniz anlamlarına gelir. Divan edebiyatında genelde âşık için teşbih unsuru olarak kullanılır.

“Mevc” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında kırk beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

‘Uşşâk ki âh ile gazâyı heves eyler

Mevc-i şererin cevher-i tîg-i nefes eyler (G, 57/1)

[Âşıklar ah ile *savaşmaya heveslenir çünkü kıvılcımın dalgası nefes kılıcının cevheri gibidir.*]

Yukarıdaki beyitte, kıvılcımlar dalga gibi düşünülmüştür. Şair, soyut bir kavram olan gönlün yanmasını somut bir kavram olan dalga gibi hayal etmiştir. Ancak bu dalgalar, çekilen ahlara sonucu ortaya çıkan kıvılcımın dalgasıdır. Ah etmek âşığın en sevdiği şeydir. Ah, aşk ateşi ve gamla beslenir. Her ah kıvılcım her kıvılcım dalgası nefes kılıcının cevheri yani nefes alma ve yaşama için sebep olarak görülmüştür.

“Mevc” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları şunlardır: K,2/46, K,4/17, K,5/22, K,5/33, K,7/7, K,7/4, K,7/26, K,7/16, K,8/2, K,13/10, K,17/1, K,17/12, G,12/2, G,12/5, G,16/5, G,20/4, G,62/2, G,70/4, G,105/6, G,128/7, G,128/7, G,142/3, G,152/4, G,157/2, G,161/6, G,182/4, G,195/6, G,204/6, G,218/8, G,220/1, G,223/5, G,229/6, G,254/1, G,260/8, G,274/3, G,284/4, G,284/6, Rübai,36/2.

3.4.2. Lücce

“Lücce” sözcüğü Arapça kökenli bir sözcük olup engin deniz anlamlarına gelmektedir. Divan edebiyatında ululuk, büyüklük anlamlarında kullanılmıştır.

“Lücce” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Eşk ile galtân u cûşân kıl o dürri der-kinâr

Ya'nî mevc-i *lücce*-i pür-şûra benzet kendini (G, 284/6)

[*O incinin kapısının kenarında gözyaşı ile yuvarlan ve coş, yani kendini ummanın dalgasına benzet.*]

Yukarıdaki beyitte, lücce mevc ile bütünlük kuracak şekilde kullanılmıştır. Bilindiği üzere dalganın sahile vuruşu yuvarlanır gibidir. Aynı şekilde gözyaşı da gözden düşerken yuvarlanır. Okyanusun dalgalarının yuvarlanacak şekilde sahile vurması ile gözyaşının yuvarlanması arasında benzerlik ilgisiz kurulmuştur. Aşk umman olarak düşünülmüş ancak ummanı meydana getiren âşığın gözyaşıdır. Şair soyut olan aşkı, somut olan umman şeklinde ifade etmiştir.

“Lücce” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları: K,2/49, K,15/32, G,75/5, G,108/4, G,109/2, G,152/4, G,165/2, G,204/1, G,205/1.

3.4.3. Ummân

“Ummân” sözcüğü Arapça bir sözcük olup okyanus, ulu deniz anlamlarına gelir. Divan edebiyatında özellikle tasavvufta gönül, içinde Allah’ın olduğu ummandır, düşüncesi çokça işlenmiştir. Ayrıca sınırsızlık, derinlik, sonsuzluk gibi anlamları ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

“Ummân” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Hor bakman âşinâyân eşk-i tûfân bâruma

Katrenün sahrâ-yı dâmânumda ‘ummânın görün (G, 182/8).

[*Tanıdıklarım gözyaşımın tufanına hor bakmayın, damlanın çölünü eteğimdeki okyanustan görün.*]

Yukarıdaki beyitte, ummân gerçek anlamı dışında kullanılmıştır. Şair aralarında tezatlık olan iki sözcük, çöl ve ummânı birlikte kullanmıştır. Divan edebiyatında, etek kişinin yaşam biçimi, tabiatı, sosyal statüsü, davranışı gibi anlamlara gelmektedir. Şair tanıdıklarına gözyaşımın çokluğunu hor görmeyin diyerek anlaşılamanın çaresizliğini, eteğin okyanusu diyerek ise yeteneğinin büyüklüğünü ifade eder.

“Ummân” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,7/14, K,17/35, G,28/5, G,59/4, G,75/6, G,132/1, G,229/6, G,255/6, Rûbai,31/1.

3.4.4. Tufân

“Tufân” sözcüğü Arapça bir sözcük olup fırtına, çok şiddetli yağmur anlamına gelir. Divan edebiyatında ise felaket, gözyaşı, zulüm, ceza anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca sık sık telmih yoluyla Nuh Tufânına atıfta bulunulur.

“Tufân” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi dört beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Bîçâre rûh-ı Nûh da tûfân-ı ‘aşkdur

Tâ dîde eşk-rîz ü gönül nâle-hîz olur (G, 90/ 4)

[*Göz gözyaşı dökücü ve gönül inleyiş saçıcı olduğundan, zavallı Nuh’un ruhu da tufanın aşkıdır.*]

Yukarıdaki beyitte, tufân sözcüğü gerçek anlamı dışında aşkın, gözyaşı ile ilişkilendirilmiştir. Âşık yaşadığı aşk ile Nuh tûfânı arasında benzerlik ilgisi kurmuştur. Bilindiği üzere Nuh tûfânı çok büyük bir yıkımdır. Âşık, bu yıkımı kendi yaşadığı aşk acısına denk olarak görmektedir. Şair aşkın felaket getirici olduğu ve ağlamanın ve inlemenin kaçınılmaz oldu-

ğuna vurgu yapmaktadır. Divan edebiyatında sevgili kafir, acımasız olarak ifade edilir. Âşık ise aşk acısından biçare, harap olarak görülür.

“Tûfân” sözcüğünün divandaki diğer kullanımları: K,1/45, K,7/7, K,7/19, K,10/32, K,12/13, K,16/8, K,17/1, K,17/35, G,12/2, G,31/3, G,34/2, G,62/2, G,66/11, G,100/4, G,127/1, G,182/8, G,238/6, G,244/6, G,238/6, G,274/3, G,294/5, Terci-bend,1/56, Terci-bend,1/82, Kıt’a,8/13.

3.4.5. Deryâ

“Deryâ” sözcüğü Farsça bir sözcük olup deniz anlamına gelir. Divan edebiyatında; bolluk, gözyaşının çokluğu, bilgi, cömertlik gibi anlamlarda kullanılmıştır.

“Deryâ” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi dokuz beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Benem ki mâhi-i *deryâ*-yı eşk olup her dem

Misâl-i merdüm-i dîde şinâhdur kârûm (G, 216/6)

[*Ben her zaman göz bebeği misali gözyaşı denizinin balığıym, işim suda yüzmektir.*]

Yukarıdaki beyitte deryâ, gözyaşının çokluğunun mübalağa etmek için kullanılmıştır. Öyle ki şair, gözbebeğini suda yaşayan balık gibi düşünmüştür. Ayrıca balık nasıl ki su olmadan yaşayamazsa âşık da gözyaşı olmadan yaşayamaz. Eğer aşk bir denizse âşık o aşk denizinde çırpınan bir balık olarak görülmüştür. Görünüş itibarıyla de insan ağladığı zaman, gözbebeği beyaz bir su içinde yüzer görülür. Dönemin de etkisiyle şair, bu durumu iç içe geçmiş hayaller şeklinde ifade etmiştir.

“Deryâ” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,5/16, K,7/26, K,7/31, K,7/34, K,15/4, G,11/3, G,20/4, G,15/32, G,127/2, G,17/7, G,40/1, G,53/1, G, 65/8, G,122/5, G,143/2, G,144/18, G,157/2, G,216/6, G,220/1, G,236/3, Terki-bend,2/75, Terki-bend,2/59, Terci-bend,1/152, Kıt’a,15/16, Rûbai,47/2, Rûbai,2/2 Rûbai,2/1, Rûbai,22/ 2.

3.4.6. Bahr

“Bahr” sözcüğü Arapça kökenli olup deniz, okyanus anlamlarına gelir. Divan edebiyatında ise deniz, bilgi, sonsuzluk, çokluk, derinlik gibi anlamlarda kullanılmıştır.

“Bahr” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında kırk bir beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyitle açıklanmıştır.

Hele ben ugramadum ‘aşk gibi girdâba

Mevcveş gerçi ki sad *bahr*-ı belâdan geçdüm (G, 218/8)

[*Hele ben uğramadım aşk gibi girdaba, gerçi dalga gibi yüzlerce belanın denizinden geçtim.*]

Yukarıdaki beyitte, bahr âşğın geçtiği zorlukları ifade için kullanılmıştır. Girdap gerçek anlamının dışında aynı zamanda içinden çıkılmaz durumları da ifade için kullanılır. Şair aşkı içine düşülmüş, çıkılmaz bir girdaba benzetmiştir. Ancak âşğın gönlü, ayrılık acısından dalgalanmış, sürekli cefa çeken deniz gibidir. Âşğın aşk derdinden döktüğü gözyaşı ise deniz derecesinde olduğu için âşğı, gam denizinde dönüp duran dalgalar gibi o yandan bu yana çevirir durur ve dalga hiçbir zaman denizden kurtulamaz.

“Bahr” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,5/5, K,5/12, K,5/44, K,5/33, K,5/36, K,5/58, K,7/19, K,7/26, K,7/27, K,10/32, K,10/23, K,10/22, K,12/13, K,14/16, K,14/41, K,14/42, K,17/35, K,17/44, G,70/4, G,75/5, G,77/3, G,84/6, G,109/3, G,115/5, G,144/10, G,143/7, G, 145/5, G,156/5, G,161/6, G,195/2, G,223/5, G,274/3, G,235/4, G,254/1, Ter-ci-bend,1/81, Terkib-bend,2/59, Terkib-bend,2/75, Kıt’a,11/4, Kıt’a,15/10, Rübai,2/1.

3.5. Eşk, girye, sirişk

Çalışmanın bu bölümünde, Fehîm-i Kadîm divanında ele alınan gözyaşı, ağlama, inleme anlamlarına gelen sözcükler yer almaktadır.

3.5.1. Eşk

“Eşk” sözcüğü Farsça kökenli bir sözcük olup gözyaşı anlamına gelir. Divan edebiyatında ise eşk, âşğın gözyaşını, ağlanmasını, inlemesini ifade için kullanılır.

“Eşk” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi yedi beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyitle açıklanmıştır.

Gel çeşm-i pür-eşkini Fehâm’ün seyr it

Seyr eylemedünse ger sadefde deryâ (Rübai, 2/2)

[*Eğer incide denizi seyredemedinse gel Fehim’in gözyaşı dolu gözünü seyret.*]

Yukarıdaki beyitte, eşk gerçek anlamda kullanılmıştır. Şair gözbebeğinin şekil olarak inciye benzetmiş. Gözün ağlarkenki sulu hâlini ise, deniz içindeki inci gibi hayal etmiştir. Diğer yandan bir şeyin en küçük parçasından o şeyin tamamını görme şeklinde ele almıştır. O gördüğümüz küçük şey olumsuzsa bütünü olumsuz, olumluysa bütünü olumlu gibi al-

gladığımız durumlar olur. Şair ise gözyaşı gibi aslında olumsuz algılanan bir şeyi, deniz içindeki inciye benzeterek güzelleştirmiştir. Ancak inciyi bir ayna gibi de düşünmüş olabilir. Çünkü divan edebiyatında âşığın olmak istediği yegâne yer sevgilinin gözbebeğidir.

“Eşk” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,15/10, K,15/11, K,16/8, G,16/8, G,20/4, G,28/5, G,34/2, G,64/4, G, 66/11, G,67/4, G,77/5, G,84/2, G,90/4, G,106/8, G,182/8, G,202//6, G,206/7, G,216/6, G,238/6, G,255/6, G,274/3, G,284/6, G,294/5, Terci-bend,1/82, Rübai,36/1, Rübai,18/1.

3.5.2. Girye

“Girye” sözcüğü Farsça kökenli bir sözcük olup ağlama, inleme anlamlarına gelir. Divan edebiyatında âşığın ıstırabını anlatmak için kullanılır.

“Girye” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında otuz altı beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Ey dil yine bu *girye* ne divâne mi oldun

Keyf-i nîgeh-i yâr ile mestâne mi oldun (G, 175/1)

[*Ey gönül yine bu ağlama nedir deli mi oldun, sevgilinin bakışının mutluluğu ile sarhoş mu oldun.*]

Yukarıdaki beyitte, ağlama gerçek anlamda kullanılmıştır. Ancak buradaki ağlama daha ziyade mutluluktur. Çünkü sevgili âşığa bir kez olsun bakmıştır. Âşık bu mutlulukla sarhoş olmuş hatta aklını yitirecek hâle gelmiştir.

“Girye” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,7/11, K,7/59, K,14/19, K,14/25, K,16/15, K,17/1, K,17/6, G,23/4, G,26/2, G,32/3, G,44/1, G,63/5, G,85/4, G,98/5, G,100/1, G,125/5, G,144/13, G,127/1, G,127/2, G,127/3, G,127/4, G,127/5, G,127/6, G,127/7, G,191/4, G,198/2, G,201/4, G,207/4, G,216/5, G,244/6, G,280/3, Terki-bend,3/15, Terki-bend,3/33, Rübai,21/1, Rübai,23/2, Rübai,24/4.

3.5.3. Sırışk

“Sırışk” sözcüğü Farsça bir sözcük olup gözyaşı anlamına gelir. Divan edebiyatında âşık çektiği acıları gözyaşıyla ifade eder.

“Sırışk” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on üç beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Bâb-ı nefesümle zûr-ı seylâb-ı sırışk

Galtân ider üstühânlarum mevc misali (Rübai, 36/2)

[*Nefesimin rüzgârıyla gözyaşı selinin gücüyle, kemiklerim dalga misali döner.*]

Yukarıdaki beyitte, gözyaşının etkisi mübalağa ile dile getirilmiştir. Âşık o kadar çok ağlamıştır ki onun etkisiyle sanki kemikleri dalga misali yuvarlanmaktadır. Aslında gerçekte de insan hıçkırarak çok fazla ağladığında, göğüs kafesinin hareket etmesinden dolayı acı hisseder. Şair bu durumu hüsn-i talil, sanatıyla dalga misali döner, şeklinde bir ifade yolunu seçmiştir.

“Sirişk” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,15/33, G,12/3, G,26/2, G,77/10, G,133/4, G, 220/1, G,220/2, G,220/3, G,220/4, G,220/5, G,285/5, Rübai,21/2.

3.6. Gark

“Gark” sözcüğü Arapça bir sözcük olup batma, boğulma anlamlarına gelir. Divan edebiyatında ise aşktan kaynaklanan kederin, ıstırabın büyüklüğünü anlatmak için kullanılmasının yanında tasavvufta Allah aşkında boğulmak, yok olmak anlamlarında da kullanılmıştır.

“Gark” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında on dört beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Garka-i deryâ-yı istignâ gerek erbâb-ı ‘aşk

Bunda ey dil şem‘ ile pervâne olmaz âşinâ (G, 11/3)

[*Aşk erbabına, kayıtsızlık denizinin boğulanı gerek, bundan dolayı ey gönül mum ile pervane dost olmaz.*]

Yukarıdaki beyitte, boğulma gerçek anlamının dışında kullanılmıştır. Boğulma, aşk erbabından olmak için zorunlu görülmüş. Âşıklığın en önemli özelliği kavuşamamadır. Âşık, sevgilinin kayıtsızlığına karşı aşk denizinde boğulurcasına acı çekmedir. Nitekim pervane (küçük kelebek) ateşe âşıktır, ancak ona hiçbir zaman kavuşamayacaktır çünkü ona değdiği anda yok olacaktır.

“Gark” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,1/43, K,2/46, K,7/19, K,14/41, K,17/1, K,17/24, G,77/3, G,100/4, G,141/2, G,143/2, G,144/10, G,220/1, G,194/5, Terci-bend,1/98.

3.7. Mey, ‘arak, bâde, mül, şarâb

Çalışmanın bu bölümünde Fehîm-i Kadîm divanında bulunan sarhoş edici içeceklerle ilgili olan sözcükler yer almaktadır.

3.7.1. Mey

“Mey” sözcüğü Farsça bir sözcük olup şarap anlamına gelir. Divan edebiyatında ise coşku, sarhoşluğun yanında aşk yüzünden kendini kaybeden âşığı ifade ederken kullanılan bir sözcüktür. Ayrıca tasavvufta vecd hâli de mey içmek ile ifade edilir.

“Mey” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yetmiş yedi beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyitle açıklanmıştır.

Dil ki hûn oldu nasîhat anı itmez ıslâh

Hüsn-i tedbîr ile *mey* bir dahî engûr olmaz (Kıt’a, 1/11)

[*Gönül kan oldu nasihat ile iyileşmez, tedbir güzelliği ile şarap bile tekrar üzüm olmaz.*]

Yukarıdaki beyitte, şarap âşığın hâli ile ilişkilendirilmiştir. Aşka düşenin gönlü acı dolu olur ve “Dikkat et, aşka düşme” gibi nasihatler kar etmez anlamında bir kullanım söz konusudur. Şair âşığın durumunu şarap ile teşbih ederek, nasıl ki şarap bir daha üzüm olamayacağı gibi âşıkta eskisi gibi olamayacaktır. Aşk âşığı öyle değiştirir ve dönüştürür ki âşık bir daha asla geri dönemez.

Ârzû-yı Kevser eyle geçme *meyden zâhidâ*

‘Ârif isen geç ümîd-i bahşîş-i nâ-dânededen (G,234/3)

[*Ey zâhid ârif isen gönül kırıcı (cahil) kimselerin bahşîşlerinin ümidinden vazgeç, ama Kevser arzusuyla meyden geçme.*]

Yukarıdaki beyitte mey gerçek anlamında kullanılmıştır. Divan edebiyatında her zaman zahit rint tartışması vardır. Divan şairi rintdir. Zahid sadece şekilsel olarak ibadet eden kişidir ve ibadetlerinde sadece cennete girme isteği vardır. Arif ise sezgi ile ulaşılabilecek manevi bilgiye ulaşmış olan kişidir ve sadece Allaha ulaşmayı, Allah ile bütünleşmeyi ümit eder. Bu beyitte ise şair, zahide nasihat verir gibidir. Göstermelik ibadetleriyle başkalarından beklentisi olan zahide, cahil kimselerden bahşîş alayım diye ibadet etmekten vazgeç, nitekim cennete gideyim diye ibadet ediyorsan boşa etme, ikiyüzlülüğü bırak ve şaraptan vazgeçme şeklinde uyarır. Buradaki şarap Allah aşkı ve Allah’a ulaşma isteği de olabilir. Göstermelik ibadet edip insanlardan bir şeyler beklemeyi bırak, sadece Allah aşkının şarabını terk etme ve bir beklentin varsa, sadece Allah’tan bekle anlamında da olabilir.

“Mey” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K, 2/7, K,4/4, K,12/2, K,12/19, K,14/30,K,14/43, K,15/24, K,15/48, K,17/23, K,17/66, G,14/7, G,18/1, G,28/2, G,29/3, G,33/4, G,33/5, G,43/1, G,49/7, G,52/4, G,53/1,

G,54/4, G,57/2, G,64/1, G,64/2, G,77/5, G,78/6, G,88/4, G,89/1, G,115/3, G,118/1, G,128/5, G,138/3, G,144/2, G,144/9, G,147/7, G,168/4, G,171/2, G,172/2, G,187/3, G,189/7, G,196/3, G,210/6, G,212/6, G,216/3, G,219/5, G,231/7, G,231/13, G,242/4, G,247/1, G,247/2, G,247/9, G,252/2, G,253/1, G,253/9, G,256/1, G,257/2, G,283/1, G,283/2, G,283/3, G,283/5, G,283/7, G,283/9, G,259/2, G,293/1, G,293/2, G,293/3, G,293/4, G,293/5, G,294/1, Terkib-bend,1/14, Terkib-bend,1/48, Terkib-bend,2/76, Terkib-bend,2/63, Terkib-bend,3/1, Terci-bend,1/97.

3.7.2 ‘Aarak

“‘Aarak” sözcüğü Arapça kökenli bir sözcük olup rakı anlamına gelir. Divan edebiyatında sarhoş edici bir içecek olarak kullanılır.

Rakı anlamında “‘arak” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında tek yerde kullanılmaktadır.

Bir kadeh dahı gül efsûn verub aldı ‘aklum

Ne ‘arak nûş iden itmez lebin âlûde-i nûş (G, 144/12)

[*Bir kadeh ile gül sihri yapıp aklımı aldın, nasıl rakı ki içenin dudağına bulaşmaz.*]

Yukarıdaki beyitte rakı, kafa bulduran, sarhoş eden yani gerçek anlamında kullanılmıştır. Ancak âşık asıl onu sunan sevgilinin gül sihri ile sarhoş olmuştur. Sevgilinin gül sihri dudağa bulaşmayan rakı gibi teşbih edilmiştir. Sarhoş eden içeceklerle, sevgilinin gülmesinin etkisi birbirine benzetilmiştir.

3.7.3. Bâde

“Bâde” sözcüğü Farsça bir sözcük olup şarap, içki anlamlarına gelir. Divan edebiyatında aşk sarhoşluğu yanında Allah’a kavuşmayı ve devamında Allah’ın varlığında yok olmak ifade için de kullanılır.

“Bâde” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında kırk dokuz beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Meyhâneyi-i feyz-i ‘aşk-ı Hak kim

Peyvesteyüz anda bâdenûşuz (G, 122/3)

[*Biz Hak aşkının feyzinin meyhanesine bağlıyız, orada şarap içenleriz.*]

Yukarıdaki beyitte bâde, gerçek anlamı dışında tasavvufî bir anlamda kullanılmıştır. Tasavvufta şarap ilahi aşkın sarhoşluğu olarak kullanılır. Bu da tasavvufta çile ile gerçekleşir. Ancak Allah aşkına ulaşan kişi, şarap

içmiş gibi kendinden geçer ve o hâlin sürmesini ister. Meyhane ise Allah'ın anıldığı mekâna teşbih edilerek kullanılmıştır.

“Bâde” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,12/2, K,17/21, K,17/22, G,14/2, G,22/2, G,25/3, G,30/2, G,52/1, G,52/2, G,88/3, G,115/3, G,124/1, G,125/4, G,126/3, G,130/2, G,132/6, G,134/2, G,138/3, G,144/1, G,144/17, G,153/3, G,188/1, G,211/1, G,212/5, G,217/3, G,223/1, G,233/1, G,233/2, G,233/3, G,233/4, G,233/5, G,234/1, G,240/4, G,247/8, G,252/2, G,253/1, G,257/5, G,266/4, G,281/1, G,281/3, G,281/5, G,283/2, Terki-bend,1/35, Terki-bend,1/53, Terki-bend.1/55, Terki-bend,2/17, Terki-bend,1/89, Rübai,29/1.

3.7.4. Mül

“Mül” sözcüğü Farsça bir sözcük olup şarap anlamına gelir. Divan edebiyatında ise ağırlıklı olarak şarap anlamında kullanılırken çiçek ve ilaç anlamlarında da kullanıldığı görülür.

“Mül” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında sekiz beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Böyle gûyâ lebünü ey yüzü gül mül mi ider

Feyz-i keyfiyet-i mül goncayı bülbül mü ider (G, 51/1)

[*Ey yüzü gül gibi sevgili dudağını gûya böyle eden şarap mi, şarap vasfının marifeti goncayı bülbül mü eder.*]

Yukarıdaki beyitte mül, gerçek anlamda kullanılmıştır. Soru yoluyla âşık, sevgilinin hâllerini dile getirir. Divan edebiyatında bülbül ötüşüyle ve güle aşkıyla anılırken, gonca ise sevgilinin dudağına teşbih edilir. Şair, ey gül gibi sevgili dudağının böyle eden şarap mıdır, bu şarap feyziyle goncayı bülbüle mi çevirir, şeklinde tecahül-i arif sanatıyla ifade edilmiştir.

“Mül” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,5/52, G,81/4, G,101/4, G,185/2, G,210/3, G,232/1, Terki-bend,1/47.

3.7.5. Şarâb

“Şarap” sözcüğü Arapça bir sözcük olup sarhoş edici bir içecek anlamına gelir. Divan edebiyatında aynı anlama gelen birçok sözcük kullanılmıştır. Genel olarak sevgilinin baş döndürücülüğü ve tasavvufta Allah aşkını ifade için kullanılmıştır.

“Şarap” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında sekiz beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyitle açıklanmıştır.

Gerçi ben serhoşu aşkunla şarâb itmez idün

Âteş-i cevri ile bagrumda kebâb itmez idün (Terkib-bend, 4/16)

[*Gerçi ben sarhoşu aşkınla şarap hâline getirmezdin
amma zulüm ateşiyle bağrımda kebab da pişirmezdin*
(Üzgör, 1991, s.267).]

Yukarıdaki beyitte şarap gerçek anlamında kullanılmıştır. Bilindiği üzere şarabın ilk hâli üzümdür. Bu üzüm şarap olana kadar birçok yoldan geçer. Önce sıkılıp suyu çıkarılır. Devamında ise mayalama, soğutma, olgunlaşma ve daha birçok işlemden geçer. Şair bu beyitte şarabın oluşum aşamasındaki dönüşümü, aşkın insana yapacağı dönüşümle teşbih etmiştir. Çünkü Âşık da aşk yolunda birçok badire atlatır. En önemlisi sevgili onu görmez, ona acımaz bin türlü cefalar yapar. Sevgilinin bu ilgisizliği âşığın gölünde büyük yaralar açar. Bu yaralar ise kebaba benzetilmiştir. Divan edebiyatında âşık her ah ettiğinde gönlünden dumanlar çıkar. Tıpkı kebab pişerken çıkan dumanlar gibi düşünülebilir.

Sâkî yetiş harâbuna cam-ı şarâp ver

Ben gam yerem bana meze ne kebâb ver (Terkib-bend,1/49)

[*Saki yetiş senin yüzünden harap olmuş kişiye şarap kadehi ver, ben gam yerim bana ne meze ne de kebab ver.*]

Yukarıdaki beyitte şarap gerçek anlamda kullanılmıştır. Buradaki saki sevgilidir. Âşık sevgiliye harap olmuş hâlini şikâyet eder gibi ona yetiş, diye seslenmektedir. Divan edebiyatında, âşığı teselli edecek tek şey sevgilinin ona küçücük bir ilgi göstermesidir. Ancak âşığın her anı gamdır. Sevgili hiçbir zaman âşığın isteğini yerine getirmeyecektir.

“Şarap” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,2/10, K,5/10, K,11/18, K,14/30, K,15/49, G,14/1, G,14/2, G,14/3, G,14/4, G,14/5, G,14/6, G,14/7, G,19/4, G,26/1, G,33/3, G,39/3, G,42/2, G,60/1, G,88/4, G,150/1, G,162/1, G,160/10, G,205/4, G,209/4, G,241/1, G,242/4, G,256/1, G,264/1, Terkib-bend,1/51, Terkib-bend,1/56, Terkib-bend,2/64, Terkib-bend,2/57, Terkib-bend,2/76, Kıt’a,1/16, Kıt’a,3/8, Kıt’a,5/2.

3.8. Hûn

“Hûn” sözcüğü Farsça kökenli bir sözcük olup kan anlamına gelir. Divan edebiyatında ise, hûn sözcüğü hem âşık açısından hem de sevgilini açısından ele alınmıştır. Sevgilinin güzellik unsurlarına, âşığın ise sürekli ağlayan gözlerine teşbih edilmiştir. “Gözler, gamze ve kirpikler kan dö-kücü özelliğe sahiptir. Dudak, yanak ve ben ise kan renginde olduğu için âşığa kanı hatırlatan birer katildir. Âşığın ağlayan gözlerine kan oturur ve

artık kanlı yaşlar dökmeye başlar. Yakut, la'l, mercan, renk bakımından kana benzetilir” (Pala, 2020, s. 212).

“Hûn” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yüz iki beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği iki beyitle açıklanmıştır.

Dökse *hûn*-ı germümi bâğ içre tîgi gamzesi

Nâr olur güller Fehîmâ nârdan şemşîr olur (G, 86/7)

[*Gamzesinin kılıcı bahçe içinde sıcak kanımı dökse, güller ateş olur ey Fehim, ateşten kılıç olur.*]

Yukarıdaki beyitte *hûn*, gerçek anlamda yani kan anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin yan bakışı âşîğın gönül bahçesinde, sıcak kanını akıtırsa o kan öyle bir ateş olur ki o ateşte demir dövülüp kılıç bile yapılabilir anlamında kullanılmıştır. Sevgili her daim âşîğın gönül bahçesinde gezinir durur. Sevgilinin her hâl ve hareketi o gönül bahçesini şekillendirir. Ancak genelde sevgili âşîğın gönlünü hep kan ve ateş rengine boyar.

Hûn olsun o dil ki lâle-âsâ

Dâğ-ı gamuma tahammül itmez (Terci-bend,1/48)

[*O gönül ki kan olsun lale gibi, gamımın yarasına tahammül etmez.*]

Yukarıdaki beyitte *hûn* gerçek anlamının dışında kullanılmıştır. Âşık kendine beddua etmektedir. Çünkü artık aşkın ıstırabına dayanamamaktadır. Ancak âşîğın var olma sebebi aşktır. Bu sebepten, bulunduğu durumu kendine yakıştırmayarak, lâleyi kendine ibret göstermektedir. Beşir Ayvazoğlu lâleyi, “ Renginden dolayı kan, mum, şarap, yanak ve yara gibi unsurların, şeklinden dolayı da genellikle kadehin benzeri olarak kullanılıyordu (Ayvazoğlu, 2020, s.163) şeklinde tanımlar. Ayrıca lâle tasavvufta Allah’ı ifade ederken, âşık açısından gözyaşının kan rengi olmasını, sevgili açısından al yanak anlamlarına gelmiştir. Ortasındaki karalık, âşîğın bağrının yanmasına teşbih edilmiştir. Burada lâle cevri ü cefaya katlanan şekilde ifade edilirken âşık gamın yaralarına dayanamadığı için gönlüne, kan olsun şeklinde sitem etmektedir.

“Hûn” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,2/38, K,4/24, K,5/44, K,10/4, K,11/19, K,12/5, K,12/26, K,13/12, K,16/11, G,12/2, G,12/5, G,24/2, G,27/7, G,29, /6, G,32/3, G,39/4, G,40/5, G,52/3, G,52/4, G,55/4, G,67/2, G,73/2, G,73/3, G,73/5, G,76/4, G,77/5, G,77/10, G,80/1, G,83/5, G,83/6, G,88/4, G,90/2, G,100/10, G,103/6, G,104/3, G,106/9, G,107/2, G,111/2, G,115/2, G,115/3, G,116/2, G,116/5, G,120/2, G,121/4, G,125/3, G,126/1, G,126/3, G,126/5, G,128/3, G,140/4, G,144/2, G,146/1, G,157/9, G,161/3, G,164/4, G,171/3, G,176/5, G,178/4, G,179/6, G,183/1, G,201/4, G,203/5, G,207/4, G,210/3, G,212/5, G,220/1, G,224/4, G,226/1,

G,226/3, G,230/3, G,239/5, G,247/9, G,252/4, G,255/4, G,260/2, G,261/2, G,266/4, G,267/4, G,282/1, G,282/2, G,282/3, G,285/5, G,290/4, G,294/3, G,295/2, Terkib-bend,1/47, Terkib-bend,2/3, Terkib-bend,2/38, Terkib-bend,3/9, Terci-bend,1/18, Terci-bend,1/75, Terci-bend,1/76, Terci-bend,1/48, Terci-bend,1/102, Terci-bend,1/125, Kıt'a,1/11, Kıt'a,5/2, Kıt'a,5/5, Kıt'a,9/6, Kıt'a,8/10, Kıt'a,8/12, Rübai,1/1.

3.9. Habâb

“Habâb” sözcüğü Arapça kökenli bir sözcük olup su kabarcığı anlamına gelir. Divan edebiyatında ise, genelde deniz ile ilgili sözcüklerin kullanıldığı beyitlerde görülür. Âşığın gözyaşı bahsinde de kullanıldığı görülür.

“Habâb” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yirmi dört beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Bahr-ı aşkam pertev-i didâr-ı hüsne nâzıram

Mihr ile meh merdüm-i çeşm-i habâbumdur benüm (G, 223/3)

[*Aşkın deniziyim, güzelliğin yüzünün ışığına bakarım, güneş ile ay benim gözümün göz bebeğinin su kabarcığıdır.*]

Yukarıdaki beyitte, su kabarcığı ile bir resim çizilmiş gibidir. Âşığın gözyaşı denizinde ay ve güneş su kabarcığı olarak görülmüştür. Adeta deniz üzerine vuran ışık ile deniz dalgalarının her hareketinde oluşmuş güneş ya da ay ışığında parlayan kabarcıklar tasvir edilmiş gibidir. Âşık aşkının büyüklüğünü anlatmak için kendini deniz olarak görmüştür. Nasıl ki su kabarcığının göz bebeği güneş ve ay ise sevgili de hep âşığın gözbebeği olması sebebiyle o göze vuran yansıma sevgilidir.

“Habâb” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,2/48, K,5/5, K,5/33, K,7/2, K,17/27, K,17/29, G,14/6, G,75/6, G,78/6, G,132/2, G,187/3, G,195/6, G,206/8, G,223/3, G,228/5, G,231/6, G,233/4, G,235/3, G,293/3, Terib-bend,2/61, Terci-bend,1/99, Kıt'a,15/6, Rübai,29/1.

3.10. Cû, cûy

“Cû, cûy” sözcükleri Farsça olup akarsu, ırmak, nehir anlamlarına gelir. Divan edebiyatında ise, genelde âşığın gözyaşı ve kenarlarında servi ağaçları olması hasebiyle sevginin ayağına değerek akma ile ilişkilendirilir.

“Cû, cûy” sözcükleri Fehîm-i Kadîm divanında on beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Giryeyle idüp cûyveş ol servi der âgûş

Pâyına düşüp gûşe-i dâmâna sarılsam (G, 198/2)

[*Ağlayarak ırmak gibi o serviyi kucaklasam, ayağına düşüp eteğinin köşesine sarılsam.*]

Yukarıdaki beyitte cûy gerçek anlamı dışında aşığın gözyaşına teşbih edilerek kullanılmıştır. Burada ırmak gibi, ibaresiyle hem çok ağlama hem de yine bir resim gibi okuyanın gözünde; bir servi ağacı ve servinin dibinden akan akarsuyu canlandırır. O akarsuyun, servinin köklerine değerek akması, eteğine sarılma gibi teşbih edilmiştir.

“Cû, cûy” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,7/1, K 8/3, G,48/1, G,195/6, G,208/4, G,249/1, G,260/8, Kıt’a,5/5, Kıt’a,9/6.

3.11. Çâh

“Çâh” sözcüğü Farsça bir sözcük olup kuyu anlamına gelir. Divan edebiyatında ise, şiirde özellikle telmih sanatıyla görülür. “Çâh-ı Babil; Babil’de Harut ile Marut’un kıyamete kadar saçlarından asılı kalacakları kuyu, çâh-ı Yusuf; Yusuf peygamberin kardeşleri tarafından atıldığı kuyu, çâh-ı Bîjen; Bîjen’in Efrâsyâp tarafından hapsolunduğu kuyu, çâh-ı Rüstem; Rüstem’in üvey kardeşleri tarafından tuzağa düşürülüp öldürüldüğü kuyu” (Develioğlu, 2020, s. 170-171).

“Çah” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında yedi beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Eğer pîrâhen-i Yusuf’sa at sandûk-ı çâh içre

Metâ’un postîn-i gürk ise bâzâr ider ‘âlem (G, 202/3)

[*Eğer Yusuf’un gömleği ise kuyunun sandığının içine at, sermayen kurt postu ise de âlem onu pazara çıkarır.*]

Yukarıdaki beyitte çâh Hz. Yusuf kıssasına telmih edilerek kullanılmıştır. Bilindiği gibi Hz. Yusuf’u kardeşleri kurt yedi, diyerek kuyuya atıp Hz. Yakup’a yalan söylemişlerdi. Onu bulan bir kervan pazarda köle olarak satmıştı. Değersiz köle olarak görülen bu çocuk Mısır’a hükümdar olmuştu. Şaire göre, değersiz gibi görünen kurt postu ise de onu değerli kılan sattıran üstündeki kanın kime ait olduğudur, şeklinde bir anlatım söz konusudur. Aslında âşık kendi değerini ifade için böyle bir kullanıma girmişdir.

“Çah” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: K,5/43, K,7/53, G,15/4, G,23/6, G,69/5, Kıt’a,4/1.

3.12. Yah

“Yah” sözcüğü Farsça bir sözcük olup buz anlamına gelir. “yah beste; buz bağlamış, buz tutmuş, yah aver; buzlu su, buzlu şerbet, yahçe; donmuş yağmur yağın dolu, yah pâre; buz parçası (Develioğlu, 2020, s. 1346).

“Yah” sözcüğü Fehîm-i Kadîm divanında üç beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Bu sûzişle bir âh-ı serd urayım felek

Yah beste olurdu pây-tâ-ser dûzah (Rûbai, 10/2)

[*Ey felek, bu yakıcılıkla bir soğuk ah vurayım, böylece buz olurdu baştan ayağa cehennem.*]

Yukarıdaki beyitte yah sözcüğü tezat sanatıyla kullanılmıştır. Yakıcılıkla ve soğukluğun bir arada kullanılmasıyla çelişkili bir ifade ortaya çıkmıştır. Âşığın gönlü cehennem ateşinden kor bir ateşle yanar ve âşık eğer o ateşi üflese, cehennem daha da kor olmasını yani ateşinin artmasını beklerken, cehennem baştan ayağa buz olur, gibi çelişkili bir ifade ile dikkat çekici bir anlatım söz konusudur.

“Yah” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: G,271/4, Rûbai, 51/1.

3.13. Efsürde, füsürde

“Efsürde, füsürde” sözcükleri Farsça kökenli sözcükler olup “donmuş, donuk, kansız, gayretsiz, duygusuz (Develioğlu, 2020, s. 235), anlamlarına gelir.

“efsürde, füsürde” sözcükleri Fehîm-i Kadîm divanında beş beyitte saptanmış ancak çalışmanın hacmi gereği tek beyitle açıklanmıştır.

Olur biçareveş efsürde şu‘le

Bu germiyyetle ger pervâne olsam (G, 199/6)

[*Bu sıcaklıkla eğer pervane olsam, çaresiz gibi ateş donar.*]

Yukarıdaki beyitte efsürde, yine Sebki-i Hindi’de bolca kullanılan tezat sanatıyla kullanılmıştır. Yani ateş ile donmak birlikte anılmıştır. Âşık ah ateşiyle yanarak pervane olsaydı, o sıcaklıkla ateşi dondururdu, şeklinde iki zıt unsur birlikte kullanılmıştır. Klasik anlatımlarda, pervane ateşe âşiktir ve ateşin etrafında döner, nihayetinde ateşe değerek ölür. Fakat buradaki anlatımda pervanenin kanat çırpışıyla oluşan rüzgârla ateşin donması durumu söz konusudur. Buradaki anlatım Allah aşkı ile dönen, kendinden geçen Mevlevî dervişleri de hatırlatmaktadır. Benzer şekilde Mecnun’un kendinden geçip Leyla’yı tanımaması meselesini de akla getirmektedir.

Âşık öyle bir hâl içindedir ki o gönül yangını ile sevgiliyi yok etse dahi farkına varamayacaktır.

“Efsürde, füsürde” sözcüğünün divanda diğer kullanımları: G,76/3, G,239/2, Kıt’a,5/2, Kıt’a,5/5.

Sonuç

Anasır-ı Erba’ a unsurları, hayatın her alanını etkilemesi hatta hayatı var eden unsurlar olması bakımından edebiyatın temel taşlarını oluşturmaktadır. Tabiat, bu unsurların birbirini tamamladığı bir makine gibi işlemektedir. Bu unsurlardan özellikle su, hayat için olmazsa olmazdır. Su ve hava yoksa canlılık ve ateş de yoktur. Susuz, toprak verici değildir. Biri olmadan diğeri de olamayan bu unsurlar mevcut dünyayı inşa ettiği gibi insanın hayal dünyasını da inşa etmiştir. Anasır-ı Erba’ a unsurları, Türk edebiyatının her döneminde, hem söz sanatları ile hem de gerçek hayatta kullanıldıkları anlamları ile edebiyata dâhil olmuştur. Her bir unsur şairlerin hayal dünyasına göre şekil almış ve kendine özgü tarzlarıyla ifade edilmiştir.

Bu unsurlardan su ise, bazen sevgilinin teri bazen yüzünün parlaklığı olmuştur. Âşık için ise genelde gözyaşı ve kan olmuştur. Âşığın büyük aşkı kimi zaman bir nehir kimi zaman bir deniz kimi zaman ise okyanus olarak ifade edilmiştir. Kasidelerde ise haminin cömertliği, vericiliği ifade için kullanılmıştır. Şair kendini de unutmamış engin bilgisini ve sanatının suyun unsurlarıyla ifade etmiştir. Şairin çoğu zaman imgesel olarak kullandığı su unsurları dönemin edebiyat anlayışını da yansıtmaktadır. Bir tablo gibi sunulan hayaller, derin ıstırap ve az da olsa tasavvufu su unsurlarıyla anlatmıştır. Su hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla ele alınmış kıyas edilecek olursa suyun olumlu özelliklerine daha çok rastlanmıştır.

Bu çalışmada divan edebiyatında XVII. yüzyıl Sebki Hindî’nin önemli şairlerinden Fehîm-i Kadîm’in divanında anasır-ı arba’ a unsurlarından olan suyun, şiirlerinde kullanımı üzerinde durulmuştur. Suyun özelliklerinden yola çıkılarak gerçek anlam, mecaz anlam, şiirde ifade etmek istediği anlamlar üzerinde durularak beyitler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Şairin şiirlerinden, dikkat çekebilecek beyitler seçilerek suyun özellikleri üzerinden divan edebiyatı çerçevesinde incelenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada şairin divanındaki bütün şiirler incelenmeye çalışılarak, bu beyitlerden bir veya ikisi seçilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Oldukça kısa süren hayat serüveninde şairin şiirinde, göz önünde canlanır derecede ince hayaller ve bu hayalleri anlatırken oluşturduğu dikkat çekici ahengin fark edilmesi ve şiirinin bu farkındalık ile yorumlanmasına çalışılmıştır.

Sonuç olarak su, Fehîm-i Kadîm divanında ateşten sonra en fazla rastlanan unsurdur. Şair, su unsurunu genelde âşık açısından ıstırabı, sevgili açısından ise güzellik unsurlarını anlatmak için kullanmıştır. Ayrıca hamiyi övgü amacıyla da kullanmıştır. Birçok yerde anlam açısından benzer kullanımlar gibi görünse de ahenk açısından tek düzeliğe düşmemiş, hemen her şiirinde farklı güzellikte his yaratacak şekilde ele almıştır.

Kaynakça

- Artun, E. (2020). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri (Edebiyat Tarihi ve Metinler)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Ayvazoğlu, B. (2020). *Güller Kitabı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bachelard, G. (2023a). *Mumun Alevi*. Çev. Işıl Ergüden. İstanbul: Minator Kitap. (Eserin Özgün Adı: La Flamme d'une chandelle, 1961).
- Bachelard, G. (2023b). *Su ve Düşler*. Çev. Zeynep Bengü. İstanbul: Ketebe Yayınları. (Eserin Özgün Adı: Essai sur l'imagination de la matière, 1942).
- Develioğlu, F. (2020). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi
- <https://kuran.diyamet.gov.tr/>
- Karlığan, H. B. (1991). "Anasır-ı Erba'a" maddesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.3, s. 149. <https://islamansilopedisi.org.tr/anasir-i-erbaa>
- Köylü, I. (2023). *Mitokritiğe Giriş (Gaston Bachelard ve MİT Analizinin İmgesel Boyutu)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi
- Mengi, M. (2021). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. vd. (2020). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları*.
- Tokmak, N. (2018). *Dîvan Edebiyatı (Muhtasar-Örnekle-Sözlüklü)*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, F. (2013). *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*. (Editör: Prof. Dr. Nurettin Demir) Ankara: Aski Genel Müdürlüğü Yayınları
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Üzgör, T. (1995). Fehîm-i Kadîm. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.12, s. 295. <https://islamansilopedisi.org.tr/fehim-i-kadim>

BÖLÜM 5

ANLAM BİLİMİ ÇALIŞMALARINA YENİ BİR YAKLAŞIM: İÇLEM ÇÖZÜMLEMESİ (YAZITLARDAN ÖRNEKLERLE)

Yahya Kemal BEYİTOĞLU¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Adıyaman / Türkiye. E-posta: yahyakemalbeyitoglu@gmail.com, orcid: 0000-0001-6421-8939

GİRİŞ

Anlam bilimi (semantik), dili anlam açısından inceleyen bilim dalıdır. Türkçe, köklü bir geçmişe ve zengin bir anlam dünyasına sahip olduğu için anlam bilimi çalışmaları Türkoloji açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkçenin anlamsal derinliğine vâkıf olabilmek, tarihsel metinlerini çözümleyebilmek, kültürel ve tarihsel değişim süreçlerini inceleyebilmek anlam bilimi sayesinde mümkün olabilmektedir. Türkolojide anlam bilimi çalışmalarının söz varlığı incelemeleri üzerinde yoğunlaştığı, söz varlığı çalışmalarının ise genellikle Türkçenin tarihî veya çağdaş metinleri hakkında yapılmış müstakil ya da karşılaştırmalı araştırmaları kapsadığı söylenebilir.

Bu çalışmada, anlam bilimi -özellikle de- söz varlığı çalışmaları için yöntem bilimsel bir yaklaşım ileri sürülmektedir. “İçlem Çözümlemesi” şeklinde adlandırılabilir olan bu yaklaşım, bilhassa belirli başlıklarla sınırlı veya karşılaştırmalı söz varlığı incelemelerinde önemli yararlar sağlayabilecektir.

Güncel Türkçe Sözlük'te mantıkla ilgili bir terim olarak değerlendirilen içlem, “Bir kavramın çağrıştırdığı kapsama giren niteliklerin veya taşıdığı özelliklerin bütünü; tazammum.” biçiminde tanımlanmakta ve ardından “Kuş sözcüğü bize canlı, havada uçan ve öten bir varlık anlatır; şu hâlde canlılık, uçuculuk ve ötücülük kuş kavramının içlemine giren niteliklerdir. Kartal, kırlangıç, tavuk ve öbür kuşlar ise birer kuş cinsi olduklarından bunun içlemine oluştururlar.” örneği verilmektedir (TDK, <https://sozluk.gov.tr>).

Dil bilimi ile ilgili bir terim olarak içlem (Alm. *intension*, Fr. *compréhension*, *intension*, İng. *intension*), Vardar tarafından “Bir kavramı tanımlayan özelliklerin tümü.” şeklinde açıklanmaktadır (2007, s. 117). Bussmann içlem hakkında, “Bir kavramın (veya bir kümenin) içlemi onu karakterize eden özellikleri belirtilerek tanımlanır.” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca Bussmann'a göre, iki kavram içerikleri açısından aynı şeyi ifade ediyorsa yani bileşen analizine tabi tutulduğunda araba/otomobil, X, Y'nin annesidir/Y, X'in çocuğudur örneklerinde olduğu gibi aynı anlamsal özelliklere sahipse içlemsel olarak özdeş kabul edilir (2006, s. 576).¹ Crystal ise içlemin felsefe ve mantıkla ilişkili bir kavram olduğunu belirttiikten sonra günümüzde anlam bilimi için teorik bir çerçevenin parçası olarak kullanılan ve bir kavramın uygulanabilirliğini

¹ Alanyazında içlem konusunda yapılan çalışmaların Bussmann'ın dikkat çektiği “İçlemsel Özdeşlik” ile ilgili olduğu görülmektedir. Gündoğdu (2019a; 2019b)'nun yayınları bu konuda yapılmış çalışmalara örnek gösterilebilir.

belirleyen tanımlayıcı özellikler kümesine atıfta bulunmak için tercih edilen bir terim olduğunu ifade etmektedir (2008, s. 248).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan içlemin, kavramların taşıdığı özelliklere göre sınıflandırılması esasına dayandığı anlaşılmaktadır. Söz varlığı çalışmaları da aslında bir metinde geçen sözcüklerin belirli bir kısmının veya tümünün sınıflandırılmasıdır. Bu bağlamda işlem, söz varlığı incelemelerinde kullanılabilir bir yöntem olabilir. Kaldı ki söz varlığı çalışmalarında, sözcükler sınıflandırılırken kısmen de olsa içlemden yararlanılmaktadır.

Anlam bilimi çalışmaları için yöntembilimsel bir yaklaşım olarak işlem çözümlemesinin uygulanmasında şöyle bir yol izlenebilir:

Öncelikle ilgili başlık altında sıralanan sözcüklerin çağrıştırdığı kapsama giren nitelikler tespit edilir. Bu nitelikleri, “İçlem Öğeleri” şeklinde adlandırmak mümkündür. Her bir başlık için dört ya da beş işlem ögesi belirlenebilir. İlgili başlık altında saptanan sözcükler bir tablo içinde işlem öğeleri ve ilgili metin(ler)den seçilen örnek kullanımları ile birlikte sıralanır. Daha sonra işlem öğelerinin dağılımları, elde edilen verilerden yararlanılarak “İçlemsel Dağılım” diye adlandırılabilir grafiklerle gösterilir.

Her başlık için uygun işlem öğelerinin belirlenmesinin zorluğu, işlem çözümlemesinin uygulanmasındaki tek sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Bu olumsuzluk ise ele alınan başlık sayısının daraltılmasıyla önlenebilir. Öyle ki, işlem çözümlemesinin özellikle belirli başlıklarla sınırlı veya karşılaştırmalı söz varlığı incelemelerinde yararlı olabileceği yukarıda belirtilmişti. Örneğin “X’te Hayvan Adları” veya “X Döneminde/Türünde Verilmiş Eserlerde Hayvan Adları” gibi çalışmalar için işlem çözümlemesi klasik söz varlığı çalışmalarına nazaran daha ayrıntılı ve daha fazla veri sunma imkânı sağlayacaktır. Diğer taraftan içlemsel dağılım grafikleri karşılaştırmalı çalışmalarda araştırmacının konu hakkında yapabileceği yorum olanaklarını artıracaktır.

İçlem çözümlemesi ile listelenen sözcüklerin aslında tanımlarının da yapıldığı söylenebilir. Örneğin “Hayvanlar” başlığı altında incelenen “at” sözcüğünün işlem öğeleri (omurgalı, memeli, evcil, dört ayaklı, otçul) göz önüne alınarak “At; omurgalı, memeli, evcil, dört ayaklı ve otçul bir hayvandır.” tanımı rahatlıkla yapılabilmektedir. Klasik söz varlığı çalışmalarında örneğin “Hayvanlar” başlığı; “Evcil Hayvanlar”, “Yabani Hayvanlar” gibi alt başlıklara² ayrılarak ele alınmaktayken işlem

² Bu durum, aynı zamanda klasik söz varlığı çalışmalarında içlemden kısmen de olsa yararlanıldığının bir örneğidir.

çözümlemesi, bir başlığı alt başlıklara ayırmadan daha fazla özelliğe göre inceleme ve analiz etme olanağı sunmaktadır.

İçlem çözümlemesi, ilk ve ortaöğretim düzeyinde öğrencilerin dil ve muhakeme yeteneklerinin geliştirilebilmesi için bir öğretim yöntemi olarak da uygulanabilir. Örneğin bir kavramın içlem öğeleri öğrencilere buldurularak öğrencilerin hem söz konusu kavramı daha iyi tanımaları hem de yorum kabiliyetlerini geliştirmeleri sağlanabilir.

Bu çalışmada, içlem çözümlemesinin anlam bilimi çalışmalarında uygulanabilirliğini gösterebilmek adına *Orhon ve Uygur yazıtlarından* seçilen örneklerle bir inceleme yapılmıştır. İncelenen başlıklar ve madde başları için Hatice Şirin User'in *Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları (söz varlığı incelemesi)* (2009) çalışmasından, örnek kullanımlarda ise Erhan Aydın'ın *Orhon yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)* (2017) ve *Uygur yazıtları* (2018) adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

YAZITLARDAN ÖRNEKLERLE İÇLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Türk dilinin taşa nakşedilmiş tarihî belgeleri olan *Orhon ve Uygur yazıtları*; hayatın neredeyse bütün yönlerini yansıtabilen, zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu bağlamda içlem çözümlemesinin anlam bilimi çalışmalarına uygulanabilirliğini örneklendirmek adına yazıtların söz varlığına başvurulmuştur. “Hayvanlar”, “Madenler / Minareller”, “Konut / İstihkam” ve “Meslekler” başlıkları altında sıralanan varlık ve kavramların içlem öğeleri belirlenerek incelenmiş ve içlemsel dağılım grafikleri oluşturulmuştur. Her madde başı için madde başının geçtiği bir cümle tırnak işareti içinde günümüz Türkçesi ile aktarılmıştır. Örneklerin alındığı yazıtların bilgisi ayrıç içinde verilmiştir.

Hayvanlar

Türklerin doğayla iç içe bir hayat sürmüş olmaları, yazıtlarda çok çeşitli hayvan adlarının geçmesini sağlamıştır. “Hayvanlar” başlığı altında özellikle “at”ın farklı adlarla ve çok fazla tanıklanması, bu hayvanın Türk kültüründe oldukça önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Aşağıda

listelenen hayvan adlarından bazıları yazıtlarda doğrudan hayvan adı olarak geçmediğinden kişi veya ünvan adı olarak örneklendirilmiştir.

Tablo 1

Hayvanlar (İçlem Ögeleri)

Hayvan	İçlem Ögeleri				
adgır (aygır) / ak (kır at) / at / tay / torug (doru renkli at) / yagız (yağız renkli at) / yunt (at) “ol tegdökde bayırkunuy ak <i>adgır</i> ıg udlıkın sıyu urtu / O saldırdığında Bayırku'nun ak <i>aygırını</i> uyluğundan vurup kırdılar.” (KT D 36) “köl tegin azman <i>akıg</i> binip oplayu tegdi / Köl Tegin azman <i>kır atına</i> binip ileri atılıp saldırdı.” (KT K 5) “tüştürtümüz <i>atıg</i> ıka bayur ertimiz / Yemek yemeleri için (askeri) <i>attan</i> indirdik.” (T 27) “ak atımın <i>tayıg</i> ? özlükün binip op[layu te]gip üç erig sançdı / Ak atımın <i>tayı</i> ? (olan) has atına binip ileri atılarak saldırıp üç askeri mızrakladı.” (KÇ 15) “marıma yüz er <i>torug</i> [bêr]tim / Hocama yüz kişi (ve) <i>doru</i> atlar verdim.” (Su 7) “köl tegin az <i>yagızın</i> binip oplayu tegip bir erig sançdı / Köl Tegin Az <i>yağız</i> (atına) binip ileri atılıp saldırıp bir askeri mızrakladı.” (KT K 5) “[bı]ğ <i>yunt</i> k[almış?] / Bin <i>at</i> kalmış.” (ŞU B 9)	omurgalı	memeli	evcil	dört ayaklı	otçul
bars (kaplan) / toğa (kaplan) [az bodunug étip yaratıp <...> <i>bars</i> beg] erti / Az halkını örgütleyip düzene sokup <...> (liderleri) <i>Bars</i> Bey idi.” (BK D 16-17) “on erig <i>toğa</i> tegin yogınta egirip ölürtümüz / On askeri <i>Tonga</i> Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük.” (KT K 7)	omurgalı	memeli	yabani	dört ayaklı	etçil
böri (kurt) “teñri küç bértök üçün kañım kagan süsi <i>böri</i> teg ermiş / (Edebî) gök güç verdiği için babam kağanın ordusu <i>kurt</i> gibiymiş.” (BK D 11)	omurgalı	memeli	yabani	dört ayaklı	etçil
buka (boğa) “semiz <i>buka</i> toruk <i>buka</i> teyin bilmez ermiş / Semiz <i>boğa</i> mı zayıf <i>boğa</i> mı olduğu bilinmezmiş.” (T 6)	omurgalı	memeli	evcil	dört ayaklı	otçul

*enük (aslan,
kaplan, kurt,
köpek gibi
etle beslenen
hayvanların
yavruları)*

omurgalı memeli yabani dört ayaklı etçil

“(e)n(ü)k seşün ogul tarkan kelti / General *Enük* (ile) Oğul Tarkan geldi.” (KT K 12)

*kéyik (av
hayvanı,
geyik)*

omurgalı memeli yabani dört ayaklı otçul

“*kéyik* yéyü tawışgan yéyü olurur ertimiz / *Geyik* yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” (T 8)

kış (samur)

omurgalı memeli yabani dört ayaklı etçil

“kara *kışın* / kök teyeyin türüküme bodunuma kazganu bértim / Kara *samurları*, boz dağ *sincabı* (derilerini) Türklere (tâbi) halkım için kazandım.” (BK K 11-12)

koñ (koyun)

omurgalı memeli evcil dört ayaklı otçul

“yağısı *koñ* teg ermiş / Düşmanı *koyun* gibiymiş.” (KT D 12)

*sıgun (bir
geyik cinsi)*

omurgalı memeli yabani dört ayaklı otçul

“tagda *sıgun* etser <...> / Dağda *geyiklerin* böğürmesi (misali) <...>” (BK B 5)

sıpa

omurgalı memeli evcil dört ayaklı otçul

“buyrukı az *sıpa* tay seşün / Komutanı Az Sıpa Tay Sengün’dür.” (Ta K 3)

tawışgan (tavşan)

omurgalı memeli yabani dört ayaklı otçul

“*kéyik* yéyü tawışgan yéyü olurur ertimiz / *Geyik* yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” (T 8)

tewe (deve)

omurgalı memeli evcil dört ayaklı otçul

“egri *tewe* ağı buşuz kelürti / (Tek) hörgüçlü *develer*, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (T 48)

teyey (sincap)

omurgalı memeli yabani dört ayaklı otçul

“kara *kışın* kök *teyeyin* sansız kelürüp kop ko<d>tı <...> / Kara *samurları* (ve) boz dağ *sincabı* (derilerini) sayısızca getirip bıraktılar <...>” (BK G 12)

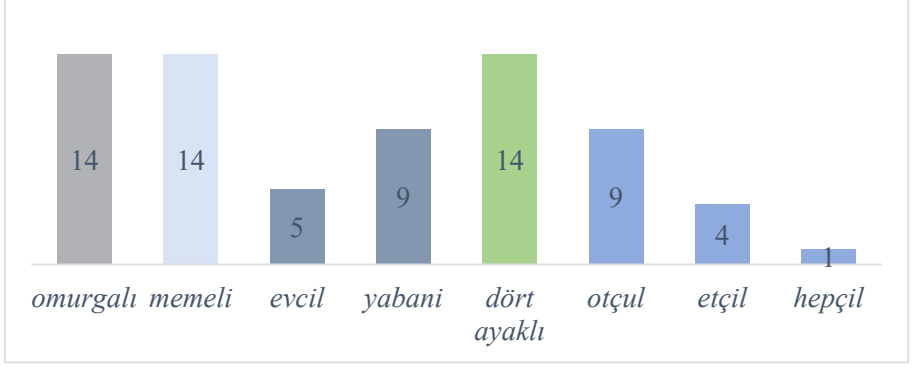
toñuz (domuz)

omurgalı memeli yabani dört ayaklı hepçil

“tokuz yaşına azıglıg *toñuz* ölürti / Dokuz yaşında azılı (vahşi) *domuz* öldürdü.” (KÇ 18)

Grafik 1

Hayvanlar (İçlemsel Dağılım)

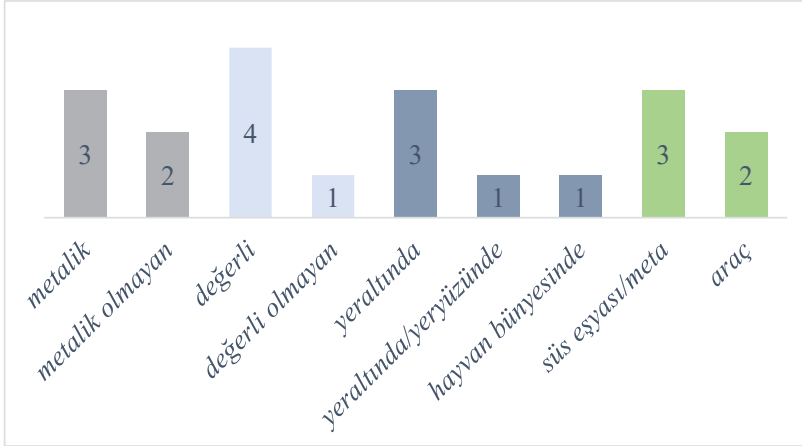

Madenler / Mineraller

Madenler ve mineraller, yazıtlarda tanıklanmış gündelik yaşam öğelerindedir. Türkler, bu başlık altında sıralanan öğeleri süs eşyası, ticaret malı ya da araç olarak kullanmışlardır. Maden / mineral adlarından bazıları yazıtlarda doğrudan maden / mineral adı olarak geçmediğinden yer adı olarak örneklendirilmiştir.

Tablo 2*Madenler / Mineraller (İçlem Ögeleri)*

Maden / Mineral	İçlem Ögeleri			
altun (altın)	metalik	değerli	yeraltında	süs eşyası / meta
“altun küküş işgiti kotay buşuz ança bërür / (Çinliler) altın, gümüş, ipek (ve) ipekli kumaşları sıkıntısızca verirler.” (KT G 5)				
küküş (gümüş)	metalik	değerli	yeraltında	süs eşyası / meta
“bir tümen ağı altun küküş kerğeksiz kelürti / On bin (top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi.” (KT K 12)				
taş	metalik olmayan	değerli olmayan	yeraltında / yeryüzünde	araç
“taş tokıtdım köñülteki sawımın urturtum / Taş yonturdum. Gönlümdeki sözlerimi nakşettim.” (KT G 12)				
temir (demir)	metalik	değerli	yeraltında	araç
“temir kapıgka tegi ertimiz / Demir Kapı'ya kadar ulaştık.” (T 45)				
yencü (inci)	metalik olmayan	değerli	hayvan bünyesinde	süs eşyası / meta
“kurıgaru yencü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledim / Batıda İnci Irmağı (Siederya)'nı geçip Demir Kapı'ya kadar sefer ettim.” (BK K 3)				

Grafik 2*Madenler / Mineraller (İçlemsel Dağılım)*

Konut / İstihkam

Bu başlık altında Türklerin konutları hangi malzemelerden yaptıkları, hangi amaçlarla kullandıkları işlem çözümlemesi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konut / istihkam adlarından *kerekü*, yazıtlarda doğrudan konut / istihkam adı olarak geçmediğinden boy adı olarak örneklendirilmiştir.

Tablo 3

Konut / İstihkam (İçlem Ögeleri)

Konut / İstihkam	İçlem Ögeleri			
<i>agıl (ağıl)</i>	tahta	barınma	hayvan	halk
“ <i>agılım</i> on yilkım sansız erti / <i>Ağılım</i> on, at sürülerim sayısızdı.” (Su 5)				
<i>arkuy (müstahkem mevki, gözetleme kulesi)</i>	taş	savunma	insan	asker
“ <i>arkuy</i> karagug ulgardıdım ok / Karakol (gözetleme) kuleleri diktirdim.” (T 53)				
<i>bark (ev, barınak, konut, çadır?³)</i>	bez / taş	barınma	insan	halk / yönetici
“sınar süsi ewig <i>barkıg</i> yulıgalı bardı sınar süsi sünüş geli kelti / Ordunun yarısı evi <i>barkı</i> yağmalamaya, (diğer) yarısı da savaşmaya gelmişti.” (BK D 32)				
<i>ew (çadır, konut, karargâh)</i>	bez / taş	barınma	insan	halk / yönetici
“ol sawig eşidip kaganım ben <i>ewgerü</i> tüşeyin tedi / O sözü işitip kağanım, ‘ben <i>karargâha</i> gideyim.’ dedi.” (T 30)				
<i>karagu (gözetleme kulesi)</i>	taş	savunma	insan	asker

³ Aydın, *bark* sözcüğü için -şüpheli olarak- *çadır* anlamını da vermektedir (2017, s. 145).

“oloruñ t̄eyin t̄emiş yelme *karagu* edḡüti urgıl basıtma t̄emiş / ‘Olduğunuz yerde kalın.’ demiş. ‘Devriyeleri, *karakolları* iyice yerleştire, baskın yeme.’ demiş.” (T 34)

kerekü (çadır) bez barınma insan asker
 “tokuz oguz eki ediz *kerekülüg* begleri bodunı <...> / Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, *Kerekülüg* Beyleri (ve) halkı <...>” (BK D 1)

korgan taş savunma insan asker
 (*korugan,*
sığınak, kale)

“inisi bir *korg*[*anka* tezip barmış] <...> / Küçük kardeşi bir *kaleye* kaçıp gitmiş <...>” (BK D 40)

ordo (kağan bez / taş savunma insan yönetici
karargâhı)

“oguz yağı *ordog* basdı / Düşman Oğuzlar *karagâhı* bastı.” (KT K 8)

örgin (kağan bez barınma insan yönetici
otağı)

“çit tikdi *örgin* yaratdı yayladı / Çit dikti, *tahtını* kurdurdu, yazı (orada) geçirdi.” (Tes G 2)

turgak (konut) bez / taş barınma insan halk / yönetici

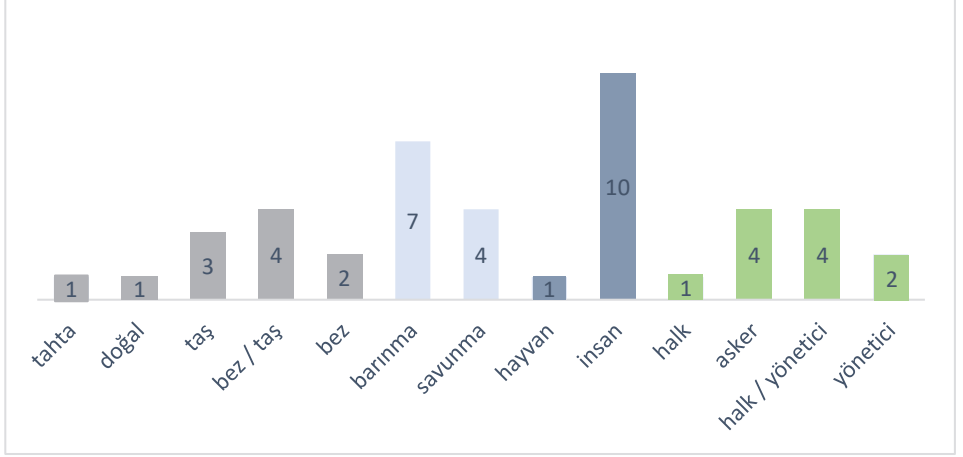
“[...*tur*]gakiña yeriñerü suwıñaru kontı / *Evine*, topraklarına yerleşti.” (BK D 40)

yurt (yurt;
kamp yeri, doğal barınma insan halk / yönetici
konaklama
yeri)

“bunça yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi *yurtda* yatu kaltaçı ertigiz / Bunların dirisi carıye olacak idi, ölüsü de *orada burada* kala kalacaktınız.” (KT K 9)

Grafik 3

Konut / İstihkam (İçlemsel Dağılım)

Meslekler

Bu başlık altında yazıtlarda saptanan meslekler listelenmiştir. Mesleklerin icraya dayalı (yapma, yerine getirme, yürütme) /sanata dayalı, sosyal (insanlarla iletişim kurmayı gerektiren) / fiziksel (fiziksel güç veya beceri gerektiren), teknik beceri içeren / teknik beceri içermeyen ve özel / resmî (devlete ait, devletle ilgili) şeklinde işlem öğeleri belirlenmiştir. Yazıtlarda çok çeşitli meslek adlarının geçmesi, yazıtların gündelik yaşamı temsil gücünün bir göstergesi sayılabilir.

Tablo 4*Meslekler (İçlem Öğeleri)*

Meslek	İçlem Öğeleri			
alumçı (devlet alacaklarını tahsil etmekle görevli kimse)	icraya dayalı	sosyal	teknik beceri içermeyen	resmî
“bunça bodunug atın yolın <i>alumçısı</i> eki ayur tedi / Bunca boyların adlarını, sanlarını, <i>tahsildarlarını</i> iki anlatıcı ? söyledi (anlattı).” (Ta K 5)				
bark êtgüçü (mimar)	sanata dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	özel
“taş bark [êtgüçig] bunça bedizçig toygun êltewer kel[ürti] / <i>Taş anıt mezarı yapanı (mimar)</i> bunca süsleme ustasını Toygun Elveter getirdi.” (KT K-D)				
bedizçi (ressam, heykeltıraş)	sanata dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	özel
“[meniñ] sawımın sımadı içreki <i>bedizçig</i> ı<d>tı / “Benim sözümü kırmadı. Sarayındaki has <i>heykeltıraşı</i> gönderdi.” (BK K 14)				
bitig taş êtgüçü (yontucu, heykeltıraş)	sanata dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	özel
“ <i>bitig taş êtgüçü</i> tawgaç kagan çıkamı çañ señün kelti / <i>Süsleme ustası</i> , Çin kağanının yeğeni General Çang geldi.” (KT K 13)				
çerig (asker)	icraya dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	resmî
“sünüş bolsar <i>çerig</i> éter erti / Savaş olduğunda <i>askeri</i> düzenlerdi.” (KÇ 9)				
korıgu (muhafız, kale muhafızı)	icraya dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	resmî
“ <i>korıgu</i> eki üç kişiligü tezip bardı / <i>Muhafızları</i> iki üç kişiyle kaçıp gitti.” (BK D 41)				
mar (öğretmen)	icraya dayalı	sosyal	teknik beceri içeren	resmî
“oglanım erde marımınça bol / Evlatlarım! Her zaman ? hocalarınız gibi olun.” (Su 9)				
sıgıtçı (ağıtçı)	icraya dayalı	sosyal	teknik beceri içermeyen	özel
“yogçı, <i>sıgıtçı</i> kıtañ tatawı bodun başlayı udar senünj kelti / Matem için gelenler (ve) <i>ağıtıcılardan</i> Kitan (ve) Tatawı halkını temsilen General Udar geldi.” (KT K 11 – KT K 12)				
sü (asker)	icraya dayalı	fiziksel	teknik beceri içeren	resmî

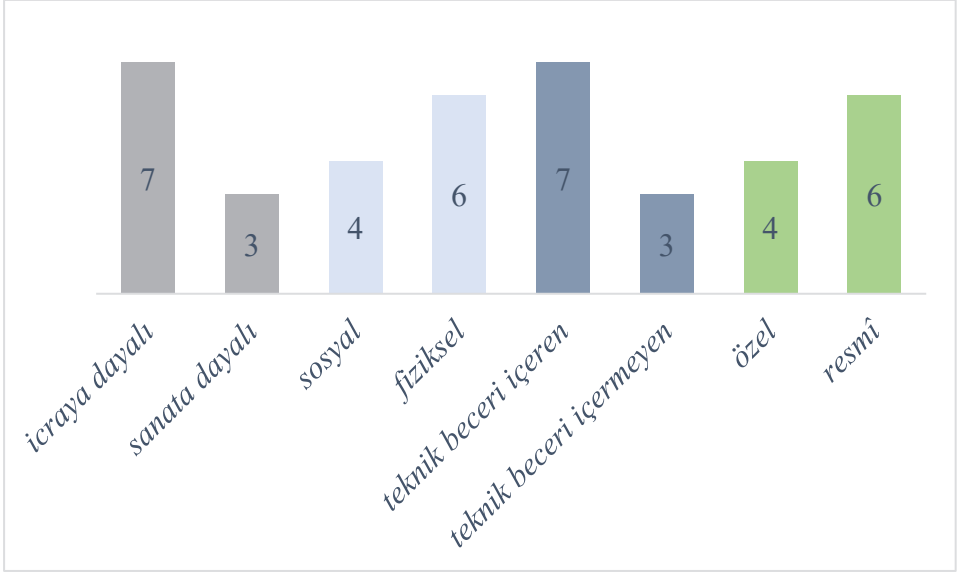
“oguzda éki üç biñ *sümüz* kelteçimiz bar / Oğuz’dan iki üç bin (kadar) *askerimiz* var.” (T 14)

tamgaçı icraya dayalı sosyal teknik beceri resmî
(*mühürdar*) içermeyen

“on ok oglum türgeş kaganta makaraç *tamgaçı* oguz bilge *tamgaçı* kelti / On Ok evladım Türgeş kağanından *mühürdar* Makaraç (ile) *mühürdar* Oğuz Bilge geldi.” (KT K 13)

Grafik 4

Meslekler (İçlem Ögeleri)

SONUÇ

Türkçenin söz varlığı, anlam bilimi çalışmaları için geniş bir araştırma alanı sunmaktadır. Anlam bilimi çalışmalarının büyük bir kısmını Türkçenin tarihî ya da çağdaş metinleri üzerine yapılmış söz varlığı incelemeleri oluşturmaktadır. Söz varlığı çalışmalarının inceleme yöntemlerinin ise genel anlamda birbirine benzediği görülmektedir.

Bu çalışmada, anlam bilimi -özellikle de- söz varlığı çalışmaları için yöntem bilimsel bir yaklaşım ileri sürülmüştür. “İçlem Çözümlemesi” şeklinde adlandırılabilir olan bu yaklaşımın uygulanabilirliği ise *Orhon ve Uygur yazıtlarından* seçilen örneklerle gösterilmiştir.

İçlem çözümlemesi, ilgili başlık altında sıralanan sözcüklerin çağrıştırdığı kapsama giren niteliklerin (içlem öğeleri) tespit edilerek sayısal açıdan incelenmesi (içlemsel dağılım) ve elde edilen verilerin yorumlanması esasına dayanmaktadır.

Yöntemin uygulanmasında karşılaşılabilecek en önemli sorunun her başlık için uygun içlem öğelerinin belirlenmesinin zorluğu olduğu söylenebilir. Bu sorun ise ele alınan başlık sayısının daraltılmasıyla giderilebilir. Bu nedenle içlem çözümlemesinin belirli başlıklarla sınırlı veya karşılaştırmalı söz varlığı incelemeleri için daha uygun olduğu düşünülebilir.

İçlem çözümlemesinin klasik söz varlığı incelemelerine kıyasla bir başlığı alt başlıklara ayırmadan daha fazla özelliğe göre inceleme ve analiz etme olanağı sunması, içlem öğelerinden hareketle ilgili kavramın tanımının rahatlıkla yapılabilmesi gibi birçok olumlu yönünün olduğu ileri sürülebilir. İçlem çözümlemesinin aynı zamanda ilk ve ortaöğretim düzeyinde öğrencilerin dil ve muhakeme yeteneklerinin geliştirilebilmesi için bir öğretim yöntemi olarak uygulanabileceğini de eklemek gerekir.

Sonuç olarak içlem çözümlemesinin anlam bilimi çalışmalarına rahatlıkla uygulanabilecek, bu konuda yapılacak yeni örneklerle geliştirilebilecek ve Türkolojiye önemli katkılar sağlayabilecek bir yöntem olduğu savunulabilir.

Kısaltmalar

BK – Bilge Kağan Yazıtı

KÇ – Küli Çor Yazıtı

KT – Köl Tegin Yazıtı

Su – Suci Yazıtı

ŞU – Şine Usu Yazıtı

T – Tonyukuk Yazıtı

Ta – Tariat Yazıtı

Tes – Tes Yazıtı

KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell Publishing.
- Gündoğdu, A. E. (2019a). “Türkçede yakın anlamlılık ve karşıt anlamlılık olgularının derlem temelli incelenmesi”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 2019/1, 43-67.
- Gündoğdu, A. E. (2019b). “Türkçede yakın anlamlılık olgusu: “Geniş” ve “bol” sıfatları üzerine bir değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34, 39-46.
- TDK. (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 03.01.2025).
- Şirin User, H., (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları (söz varlığı incelemesi)*. Kömen Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.

